ANKARA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE VE AB'NİN AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİYLE TARIMSAL ÜRÜN TİCARETİ VE 2014 SONRASI RUSYA TARIM ÜRÜNLERİ İTHALAT KISITLAMALARININ ETKİLERİ

Tolgahan BAHTİYAR

TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

ANKARA
2019

Her hakkı saklıdır

TEZ ONAYI

Tolgahan Bahtiyar tarafından hazırlanan **"Türkiye ve AB'nin Avrasya Ekonomik Birliğiyle Tarımsal Ürün Ticareti ve 2014 Sonrası Rusya Tarım Ürünleri İthalat Kısıtlamalarının Etkileri"** adlı tez çalışması 14/06/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı'nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman : Prof. Dr. Emine OLHAN
Ankara Üniversitesi Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı

Jüri Üyeleri :

Başkan : Prof. Dr. Emine OLHAN
Ankara Üniversitesi Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı

Üye : Doç. Dr. Yener ATASEVEN
Ankara Üniversitesi Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Hasan ARISOY
Selçuk Üniversitesi Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı

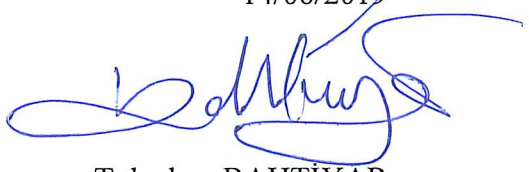
Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Prof. Dr. Özlem YILDIRIM
Enstitü Müdür V.

ETİK

Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez içindeki bütün bilgilerin doğru ve tam olduğunu, bilgilerin üretilmesi aşamasında bilimsel etiğe uygun davrandığımı, yararlandığım bütün kaynakları atıf yaparak belirttiğimi beyan ederim.

14/06/2019

Tolgahan BAHTİYAR

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

TÜRKİYE VE AB'NİN AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİYLE TARIMSAL ÜRÜN TİCARETİ VE 2014 SONRASI RUSYA TARIM ÜRÜNLERİ İTHALAT KISITLAMALARININ ETKİLERİ

Tolgahan BAHTİYAR

Ankara Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Emine OLHAN

Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu Avrasya coğrafyası, yüksek ekonomik güce sahip Avrupa Birliği (AB), Rusya Federasyonu'nun (RF) önderliğinde kurulan ve nispeten daha yeni bir oluşum olan Avrasya Ekonomik Birliği'ne (AEB) de ev sahipliği yapmaktadır. Tarım ürünleri ticareti, doğrudan ve hızlı olarak insanları etkilediğinden ötürü, gerek Avrasya coğrafyasında gerekse dünyanın diğer bölgelerinde siyasi ve ekonomik çıkar çatışmalarının etkisi altındadır. 2014 yılında RF'nin Ukrayna'ya bağlı Kırım bölgesini ilhak etmesi sonucunda, AB'nin önderliğinde birçok ülke RF'ye karşı çeşitli ekonomik yaptırımlar yürürlüğe almış; buna karşın RF yaptırım uygulayan ülkelere yönelik belirli tarım ürünlerinde ithalat yasaklamaları uygulamaya koymuştur. Ek olarak; Kasım 2015'te RF savaş uçaklarının Türkiye'nin güney sınırını ihlali nedeniyle düşürülmesi akabinde RF tarafından Türkiye'den gerçekleştirilen tarım ürünleri ithalatına da yasaklamalar getirilmiştir. 2013-2017 yılları arasında RF'nin tüm dünyadan tarım ürünleri ithalatı %49 daralma göstermiş ve bu daralma AB ve Türkiye başta olmak üzere birçok ülkeyi etkilemiştir. Nitekim aynı dönem içerisinde Türkiye'nin RF'ye tarım ürünleri ihracatı %64 azalmıştır.

Bu çalışma, anlaşmazlıklar ve yaptırımların tarafı olan AEB üye ülkeleri ile Türkiye ve AB arasındaki tarım ürünleri ticaretinde Dünya Ticaret Örgütü ve Birleşmiş Milletlerin ortak girişimi olan Uluslararası Ticaret Merkezi (ITC) verileri kullanarak, 2014 ve 2015'te yaşanan gelişmeler neticesinde nasıl değişimler yaşandığı sorusuna cevap aramaktadır. Bu kapsamda öncelikle, Türkiye ve AB'nin AEB üye ülkeleri ile ilişkilerine genel bir çerçevede bakılmış, akabinde yine taraflar arasındaki tarım alanındaki ilişkiler ve ikili tarımsal ticaretin süregelen durumu incelenerek, tarım ürünleri ticaretinin taraflar açısından önemi araştırılmıştır. İthalat yaptırımlarına hedef olan ülkelerin üreticilerini korumak adına ihraç pazarlarını çeşitlendirmesi gerekliliği kaçınılmaz bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır.

Haziran 2019, 109 Sayfa

Anahtar Kelimeler: AB, AEB, Tarım Ürünleri Ticareti, Türkiye, Rusya Federasyonu, İthalat Yasakları

ABSTRACT

Masters Thesis

TURKEY AND EU'S AGRICULTURAL PRODUCTS TRADE WITH EURASIAN ECONOMIC UNION AND THE EFFECTS OF SANCTIONS ON AGRICULTURAL PRODUCTS IMPORT IMPLEMENTED BY RUSSIA AFTER 2014

Tolgahan BAHTİYAR

Ankara University
Graduate School of Natural and Applied Siences
Department of Agricultural Economics

Supervisor: Prof. Dr. Emine OLHAN

Eurasia includes Turkey, European Union (EU) which has high economic influences and Eurasian Economic Union (EAEU) relatively new organization constructed under the influence of Russian Federation (RF). Either in Eurasian geography or in the other parts of the world, agricultural trade is under the influence of political and economic conflicts of interest due to the direct and rapid impacts on people. Due to RF's invasion of Crimea in 2014, many countries lead by EU, adopted economic sanctions towards RF, and in response, RF implemented import ban on agricultural products from the countries adopted sanctions to RF. Furthermore: in November, 2015 RF implemented a ban on Turkish agricultural products right after RF's fighter jets shot down due to border violation at Turkey's southern borders. Between 2013-2017, RF's overall agricultural imports decreased by 49% and effected many countries including Turkey and EU. Furthermore, Turkey's agricultural export to RF decreased by 64%.

This study aims to seek answers to how agricultural products trade has changed between EEU members, Turkey and EU subjected to conflicts and sanctions due to recent developments, using the data provided by International Trade Center (ITC), a joint initiative by United Nations and World Trade Organization. In this manner, relations between Turkey, EU and EEU members are inspected in a general framework, right after that agricultural relations and bilateral agricultural trade's ongoing situation examined to understand the importance of agricultural trade between parties. As understood, it is a necessity to diversify export markets for the countries subjected to import sanctions.

June 2019, 109 Pages

Anahtar Kelimeler: EU, EAEU, Agricultural Products Trade, Turkey, Russian Federation, Import Ban

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Akademik hayatımın başlangıcından itibaren, gerek lisans gerekse lisansüstü eğitimimde sabırla bana yol gösteren, araştırmalarımın her aşamasında bilgi, öneri ve yardımlarını benden esirgemeyen, bu tezin yazımında karşılaştığım her nevi sorunun aşımında yanımda olan, danışman hocam sayın Prof. Dr. Emine OLHAN'a, profesyonel çalışma hayatımda ve hayatın diğer alanlarında benden tecrübelerini ve bilgisini esirgemeyen manevi ağabeyim ve meslektaşım AB Uzmanı Dr. Uğur İLKDOĞAN'a ve bu süreç içerisinde bana desteğini esirgemeyen eşim Gizem BAHTİYAR başta olmak üzere aileme en derin duygularımla teşekkür ederim.

Ankara, Haziran 2019
Tolgahan BAHTİYAR

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI .....
ÖZET i
ABSTRACT ii
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR iii
KISALTMALAR DİZİNİ v
ŞEKİLLER DİZİNİ vi
ÇİZELGELER DİZİNİ vii
1. GİRİŞ 1
2.AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ 5
2.1 Avrasya Ekonomik Birliği'nin Tarihsel Gelişimi 6
2.2 Hedefler ve AEB'nin Üye Ülkelere Getirileri 10
2.3 AEB'nin Tarım Ürünleri Üretimi ve Ticaretine Yönelik Politikaları 13
3. TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ'NİN AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ ÜLKELERİ İLE İLİŞKİLERİ 17
3.1 Türkiye ve AEB İlişkileri 17
3.1.1 Türkiye'nin RF ile ilişkileri 17
3.1.2 Türkiye'nin Belarus ile ilişkileri 19
3.1.3 Türkiye'nin Kazakistan ile ilişkileri 20
3.1.4 Türkiye'nin diğer AEB üye ülkeleri ile ilişkileri 21
3.2 AB ve AEB İlişkileri 23
3.2.1 AB'nin RF ile ilişkileri 24
3.2.2.AB'nin Kazakistan ile ilişkileri 26
3.2.3.AB'nin Belarus ile ilişkileri 27
3.2.4.AB'nin Diğer Avrasya Ekonomik Birliği Üye Ülkeleri İle İlişkileri 28
4.TÜRKİYE VE AB'NİN AEB ÜLKELERİ İLE TARIM ALANINDA İLİŞKİLERİ VE TARIMSAL TİCARETE ETKİLERİ 30
4.1 Türkiye ve AB'nin RF ile Tarım Alanında İlişkileri 30
4.1.1 RF tarımı ve dünya ticaretindeki yeri 30
4.1.2.Türkiye'nin RF ile tarım alanında ilişkileri ve tarımsal ticareti 38
4.1.3 AB'nin RF ile tarım alanında ilişkileri ve tarımsal ticareti 52
4.2 Türkiye ve AB'nin Belarus ile Tarım Alanında İlişkileri 65
4.2.1 Belarus tarımı ve dünya ticaretindeki yeri 65
4.2.2.Türkiye'nin Belarus ile Tarım Alanında İlişkileri ve Tarımsal Ticareti 73
4.2.3.AB'nin Belarus ile Tarım Alanında İlişkileri ve Tarımsal Ticareti 78
4.3 Türkiye ve AB'nin Kazakistan ile Tarım Alanında İlişkileri 83
4.3.1 Kazakistan tarımı ve dünya ticaretindeki yeri 83
4.3.2 Türkiye'nin Kazakistan ile tarım alanında ilişkileri ve tarımsal ticareti 90
4.3.3 AB'nin Kazakistan ile tarım alanında ilişkileri ve tarımsal ticareti 95
5.SONUÇ 101
KAYNAKLAR 105
ÖZGEÇMİŞ 109

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AEB	Avrasya Ekonomik Birliği
AET	Avrasya Ekonomik Topluluğu
AGB	Avrasya Gümrük Birliği
AK	Avrupa Komisyonu
AT	Avrupa Topluluğu
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
EAEU	Eurasian Economic Union
EU	European Union
GBK	Gümdrük Birliği Komisyonu
ITC	International Trade Center (Uluslararası Ticaret Merkezi)
NATO	Kuzey Atlantik Paktı Organizasyon
OEA	Ortak Ekonomik Alan
OGT	Ortak Gümrük Tarifeleri
OTP	Ortak Tarım Politikası
OTSP	Ortak Tarım Sanayi Politikaları
RF	Rusya Federasyonu
RF FVBKS	RF Federal Veterinerlik ve Bitki Karantina Servisi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
YDSK	Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 4.1 RF'nin Dünya'dan İthalatı 33
Şekil 4.2 RF'nin Dünya'ya İhracatı 35
Şekil 4.3 RF'nin Dünya'ya Tarım Ürünleri İhracatı 36
Şekil 4.4 RF 'nun Dünya'dan Tarım Ürünleri İthalatı 37
Şekil 4.5 Türkiye'nin RF 'ye Yıllara Göre Tarım Ürünleri Ticareti Değişimi 43
Şekil 4.6 RF'nin Türkiye'den Tarım Ürünleri İthalatında İlk 5 Ürün 45
Şekil 4.7 Türkiye'nin RF'den Tarım Ürünleri İthalatında İlk 5 Ürün 46
Şekil 4.8 AB'nin RF Ticaretindeki Yerinin Yıllara Göre Değişimi 54
Şekil 4.9 RF'nin AB Ticaretindeki Yerinin Yıllara Göre Değişimi 54
Şekil 4.10 AB'nin RF'den Tarım Ürünleri İthalatı 56
Şekil 4.11 RF'nin AB'den Tarım Ürünleri İthalatı İlk 5 Ürün 57
Şekil 4.12 Belarus'un Dünya'dan İthalatı 68
Şekil 4.13 Belarus'un Dünya'ya İhracatı 70
Şekil 4.14 Belarus'un Dünya'ya Tarım Ürünleri İhracatı 71
Şekil 4.15 Belarus'un Dünya'dan Tarım Ürünleri İthalatı 72
Şekil 4.16 Türkiye ve Belarus Arasındaki Ticaretin Yıllara Göre Değişimi 74
Şekil 4.17 Türkiye'nin Belarus'a Tarım Ürünleri İhracatı 76
Şekil 4.18 Belarus'un Türkiye'ye Tarım Ürünleri İhracatı 77
Şekil 4.19 AB'nin Belarus'un İhracatındaki Yerinin Yıllara Göre Değişimi 79
Şekil 4.20 Belarus'un AB'nin İhracatındaki Yerinin Yıllara Göre Değişimi 80
Şekil 4.21 AB'nin Belarus'tan Tarım Ürünleri İthalatı 81
Şekil 4.22 AB'nin Belarus'a Tarım Ürünleri İhracatı 82
Şekil 4.23 Kazakistan'ın Dünya'dan İthalatı 85
Şekil 4.24 Kazakistan'ın Dünya'ya İhracatı 87
Şekil 4.25 Kazakistan'ın Tarım Ürünleri İhracatı 88
Şekil 4.26 Kazakistan'ın Dünya'dan Tarım Ürünleri İthalatı 89
Şekil 4.27 Türkiye'nin Kazakistan'a Toplam ve Tarım Ürünleri İhracatının Yıllara Göre Değişimi 92
Şekil 4.28 Türkiye'nin Kazakistan'a Tarım Ürünleri İhracatında 93
Şekil 4.29 Türkiye'nin Kazakistan'dan Tarım Ürünleri İthalatı 94
Şekil 4.30 AB'nin İhracatında Kazakistan'ın Payı 97
Şekil 4.31 Kazakistan'ın İhracatında AB'nin Yeri 98
Şekil 4.32 AB'nin Kazakistan'dan Tarım Ürünleri İthalatı 99
Şekil 4.33 AB'nin Kazakistan'a Tarım Ürünleri İhracatı 100

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 2.1 Kronolojik Olarak AEB Kuruluşu Esnasında Yaşanan Gelişmeler.....9
Çizelge 2.2 Tarihlere göre GB sonrası AEB ve OTSP Kuruluş Aşamaları Çizelgesi ...15
Çizelge 4.1 RF 'nun Dünya'dan İthalatı 33
Çizelge 4.2 RF'nin Dünya'ya İhracatı 34
Çizelge 4.3 RF 'nin Dünya'ya Tarım Ürünleri İhracatı 36
Çizelge 4.4 RF 'nin Dünya'dan Tarım Ürünleri İthalatı 37
Çizelge 4.5 Türkiye ve RF Arasında Tarım Alanında İmzalanmış Anlaşmalar 39
Çizelge 4.6 Türkiye ve RF Arasında Tarım Alanında İmzalanmış Protokoller ve Mutabakat Zabıtları 40
Çizelge 4.7 RF'nin Türkiye'den İthalatını Yasakladığı Tarım Ürünleri.....41
Çizelge 4.8 RF tarafından uygulanan tarım ürünleri ithalatı yasağı kapsamı dışında bırakılan ürünler 42
Çizelge 4.9 Türkiye ve RF Arasındaki Genel ve Tarımsal Ticaret.....42
Çizelge 4.10 RF'nin Türkiye'den Tarım Ürünleri İthalatı.....44
Çizelge 4.11 Türkiye'nin RF 'ndan Tarım Ürünleri İthalatı.....46
Çizelge 4.12 RF'nin Türkiye'den en çok ithal ettiği 5 ürün ve bu ürünlerin dünyadan ithalatında yaşanan değişim 47
Çizelge 4.13 RF'nin Türkiye'den en çok ithal ettiği 5 ürün ve bu ürünlerdeki Türkiye'nin dünyaya ihracatındaki değişim.....48
Çizelge 4.14 AB ve RF Arasındaki Tarım Alanında İmzalanmış Anlaşmalar 52
Çizelge 4.15 AB ve RF Ticaretinde Genel Göstergeler.....53
Çizelge 4.16 AB'nin RF'den Tarım Ürünleri İthalatı 56
Çizelge 4.17 RF'nin AB'den Tarım Ürünleri İthalatı.....57
Çizelge 4.18 RF'nin AB'den en çok ithal ettiği 5 tarım ürünü ve yıllara göre değişim.....59
Çizelge 4.19 RF'nin AB'den en çok ithal ettiği 5 tarım ürününde AB'nin ihracatında yaşanan değişim 60
Çizelge 4.20 RF'nin AB'den İthalatını Yasakladığı Tarım Ürünleri.....61
Çizelge 4.21 Belarus'un Dünya'dan İthalatı 67
Çizelge 4.22 Belarus'un Dünya'ya İhracatı 69
Çizelge 4.23 Belarus'un Dünya'ya Tarım Ürünleri İhracatı.....71
Çizelge 4.24 Belarus'un Dünya'dan Tarım Ürünleri İthalatı 72
Çizelge 4.25 Türkiye ve Belarus Arasında Tarım Alanında İmzalanmış Anlaşmalar....73
Çizelge 4.26 Türkiye've Belarus Arasındaki Genel ve Tarımsal Ticaret 74
Çizelge 4.27 Türkiye'nin Belarus'a Tarım Ürünleri İhracatı 75
Çizelge 4.28 Türkiye'nin Belarus'tan Tarım Ürünleri İthalatı 77
Çizelge 4.29 AB ve Belarus Ticaretinde Genel Göstergeler.....79
Çizelge 4.30 AB'nin Belarus'tan Tarım Ürünleri İthalatı 81
Çizelge 4.31 AB'nin Belarus'a Tarım Ürünleri İhracatı 82

Çizelge 4.32 Kazakistan'ın Dünya'dan İthalatı 85
Çizelge 4.33 Kazakistan'ın Dünya'ya İhracatı 86
Çizelge 4.34 Kazakistan'ın Dünya'ya Tarım Ürünleri İhracatı 88
Çizelge 4.35 Kazakistan'ın Dünya'dan Tarım Ürünleri İthalatı 89
Çizelge 4.36 Türkiye ve Kazakistan Arasında Tarım Alanında İmzalanmış Anlaşmalar 90
Çizelge 4.37 Türkiye ve Kazakistan Arasındaki Genel ve Tarımsal Ticaret 91
Çizelge 4.38 Türkiye'nin Kazakistan'a Tarım Ürünleri İhracatı 92
Çizelge 4.39 Türkiye'nin Kazakistan'dan Tarım Ürünleri İthalatı 94
Çizelge 4.40 AB ve Kazakistan Arasındaki Anlaşmalar 95
Çizelge 4.41 AB ve Kazakistan Ticaretinde Genel Göstergeler 97
Çizelge 4.42 AB'nin Kazakistan'dan Tarım Ürünleri İthalatı 98
Çizelge 4.43 AB'nin Kazakistan'a Tarım Ürünleri İhracatı 99
Çizelge 5.1 Türkiye ve AB'nin AEB ülkeleri ile genel ve tarımsal ticaretindeki yüzdesel değişim 101

1. GİRİŞ

Avrasya coğrafyası, tarih boyunca aralarında Türkiye'nin de bulunduğu ekonomisi tarımsal üretime ve tarım ticaretine dayalı birçok ülkeye ev sahipliği yapmıştır ve yapmaya devam etmektedir. Bölgede daha önce var olmuş ya da varlığını halen sürdüren birçok devlet, siyasi, iktisadi ve üretim kaynaklarının kontrolü üzerinde çıkar çatışmaları yaşamışlardır. Günümüzde siyasi aktörlerin adları değişse de bu alanlardaki çatışmalar varlığını sürdürmektedir. Söz konusu olan çıkar çatışmalarının yönetimi, ulusal düzeyde çıkarların korunabilmesi ve ticaretin düzenlenmesi amacıyla uluslararası düzeyde birliktelikler, bölgesel birlikler, ikili veya çok taraflı anlaşmalar vasıtalarıyla adımlar atılmaktadır.

Bölgede siyasi etkiye sahip en önemli ülkelerden ikisi olan Türkiye ve RF beşyüz yılı aşkın komşuluk geçmişine ve bölgede komşu ülkeler üzerinde gerek ekonomik gerekse siyasi alanda etkinliğe sahiptir. Genel olarak bakıldığında son yüzyıl içerisinde bu iki ülkede iktisadi yapı oldukça değişmiştir. Bu değişimler, şimdinin Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) üyeleri, dağılmış Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), Avrasya Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrasya Gümrük Birliği (AGB) üyeleri, Kazakistan ve Belarus'ta da gözlemlenmektedir.

Dünyadaki ekonomik özgürleşme akımına paralel olarak, 1992 yılında SSCB'nin dağılmasının da etkisi ile RF ve tüm eski Sovyet devletlerinde, tarım başta gelmek üzere birçok sektörde yapısal değişimler yaşanmıştır. RF gıda pazarının 2020 yılına kadar yerli üreticilerin egemenliğine geçmesini öngören "Ulusal Gıda Doktrini" RF'nin tarım ürünleri özelinde dış ticarete ve dış ticaret politikalarına yaklaşımını ortaya koymaktadır. Yine Türkiye başta olmak üzere bölge ülkelerinin tarımsal üretim alanında kendine yeterliliği gözettiği de bilinmektedir (Anonim, 2010a).

Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üyelik sürecini 22 Ağustos 2012'de tamamlayan RF 157. üye ülke olmuştur. Bu girişim, RF'nin dünya ticaretine daha da entegre olmak adına gerekli adımları atmaya hazır olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte gözlemci ülke statüsünde olan ve katılım müzakerelerini sürdüren Belarus ve Kasım 2015'te

resmen DTÖ üyesi olan Kazakistan'ın da bu yönde kararlı bir şekilde ilerlediği söylenebilir. AEB'nin diğer üyeleri olan Kırgızistan Aralık 1998, Ermenistan ise Şubat 2003'te DTÖ üyesi ülke statüsü kazanmıştır (Anonim 2018a).

AGB daha önceki girişimlerden farklı olarak nispeten daha kuvvetli bir kurumsal yapıya sahip olmuş ve bazı geçiş dönemi zorluklarına rağmen uygulamaya konulmuştur. AGB, AEB'nin faaliyete geçtiği tarihe kadar RF, Kazakistan ve Belarus arasında etkin olarak işlemeye devam etmiştir. AGB, DTÖ ve diğer uluslararası kuruluşların ortaya koyduğu normlar çerçevesinde, hukuki bir yapı olarak da kendini kabul ettirmiştir.

RF, SSCB'den miras kalan ortak geçmişlerinin etkisini de arkasına alarak, ekonomik faydacılık politikaları izlemiş, AGB'nin arzu edilen muhtemel ekonomik çıktıları üzerinde de durmaya başlamıştır. AB örneği göz önünde bulundurularak, özellikle Doğu Avrupa'da AB'ye alternatif bir ekonomik birlik modeli sunma amacı açıktan açığa kabul edilmese de güdülmektedir. Eski SSCB ülkeleri üzerinden AB ile açıkça rekabete girilmiş olduğu Ukrayna örneğinde açıkça gözlemlenmiştir. Bu rekabet RF'nin AB ile Ortaklık Anlaşmasının iptal edilmesine kadar varmış ve nihayetinde ülkeyi kargaşaya sürüklemiştir (Avcu, 2014).

Avrupa ülkeleri, birlik kurulduğundan bu yana, Soğuk Savaş süresince ve İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde dahi dünyanın siyasi ve ekonomik olarak en etkin ve güçlü iki ülkesi olan ABD ve RF arasında kalmıştır. Başlarda AB, kendi içindeki ekonomik bütünleşmenin etkin bir şekilde sağlanamamasının bir sonucu olarak, bölgede yaşanan çıkar çatışmalarında yakın zamana kadar görece pasif bir tutum sergilemek zorunda kalmıştır (Şanlı, 2008).

AB'nin dünya siyasi arenasında son yıllarda söz sahibi olması ve ekonomik bütünleşmenin getirisi, AB adına önemli bir yaptırım gücü olmuştur. Bu güç, Birlik üyesi ülkelerin çıkarlarının gözetilmesi hususunda sıkça kullanılan bir enstrüman olmuştur. Bölgede ve dünyada güç dengelerinin AB lehine değişmesi ve daha sonra arkasına aldığı ABD desteği ile AB yapısının daha da yükselmesine neden olmuştur (Ercan ve Ayata, 2018).

Avrasya bölgesi ülkeleri arasında 2014 yılının ikinci yarısından bu yana yaşanan güncel gelişmelerin tarım ürünleri ticaretine olan etkisini ve neden olduğu değişikliklerin daha iyi anlaşılabilmesi için, tüm siyasi ve ekonomik aktörlerin birbirleri ile olan ilişkileri kapsamlı olarak incelenmelidir. Dış ticaret politikalarından daha ziyade tarım ürünlerinin iklime bağlı olarak üretim miktarlarında vuku bulacak değişiklikler ile toplam tarım ürünleri ticareti önemli düzeyde değişebilir. Bu nedenle ortaya çıkan miktarsal ve oransal dış ticaret değişikliklerinin doğrudan iki ülke arasındaki ilişkilere bağlı olduğu kadar, iklim ve çevresel faktörlerin önemi de unutulmamalıdır (Demirdöğen ve Olhan, 2014).

Gıdanın insan hayatındaki yeri ve tarımsal üretim ekonomisinin ve bölge ekonomisindeki önemi göz önünde bulundurulduğunda, sözkonusu ülkelerin ya da birliklerin yaşanan uluslararası krizlerde tarım ürünleri ticaretinin kısıtlanması veya engellenmesine yönelik yaptırımları gündeme alması sık karşılaşılan bir durumdur.

Son olarak Mart 2014'ten itibaren AB, RF'nın Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne zarar veren tek yanlı faaliyetlerine cevaben RF'ye karşı bir dizi yaptırım uygulama kararı alması, AB'nin artık bölgede yaşanan siyasi çalkantılara tepkisiz kalmayacağını bir kez daha ortaya koymuştur. Buna karşılık olarak RF ise Ağustos 2014'te belli başlı tarım ürünlerinin kendine yaptırım uygulayan hemen hemen bütün ülkelerden ithalatına kısıtlamalar ve yasaklamalar getirmiştir. Yaşanan bu gelişmeler ışığında, durumun etkileri yasakların tarafı olan AB'de ve taraf olmamasına rağmen Türkiye başta olmak üzere diğer bölge ülkeleri üzerinde yoğun şekilde hissedilmiştir. Bu gelişmelere ek olarak Kasım 2015'te RF savaş uçaklarının Türkiye'nin güney sınırını ihlal etmesi nedeniyle düşürülmesi sonucunda, RF Türkiye'den ithal ettiği belli başlı tarım ürünlerinin ithalatını çeşitli teknik engeller öne sürerek, Ocak 2016'dan itibaren engellemiştir. 2018 yılına gelindiğinde iki ülke arasında yaşanan normalleşmenin neticesinde bahsekonu engellerin tamamı kaldırılmış olsa da yaşanan sürecin Türk tarım ürünlerinin RF başta olmak üzere tüm AEB üyelerine ihracatında yaşanan değişikler de bu tez içerisinde incelenmiştir.

Bu tez kapsamında, Mart 2014'te yaşanan gelişmelerin ülkelerin tarım ürünleri kapsamındaki ticari ilişkilerine yansımalarını, geçmiş dönemler ile kıyaslama yapılarak incelenmiştir. Ticari verilerin incelenmesinde 2014 yılı referans noktası olarak kabul edilmiş, karşılaştırmalı bir analizin sağlanabilmesi adına 2011-2017 arasındaki genel ve tarımsal ticaret verileri dikkate alınmıştır.

Bu çerçevede bu tezin ikinci bölümünde, AEB'nin tarihi, ortaya çıkma nedenleri ve amaçları üzerinde durulmuş, Birliğin tarım ürünleri ticaretine olan yaklaşımı incelenmiştir. Üçüncü bölümde taraflar arasındaki ilişkinin önem boyutunun daha da net ortaya konulabilmesi adına Türkiye'nin AEB ülkeleri olan RF, Kazakistan ve Belarus ile olan ikili ilişkilerinin tarihsel gelişimi ve tarım alanındaki ilişkiler hakkında bilgi verilmiş, Türkiye ve AB'nin bahse konu ülkeler perspektifinde sosyo-ekonomik konumu üzerine yorumlar getirilmiştir. Dördüncü bölümde, AEB üye ülkelerinin tarımsal yapıları, üretim durumları, çiftçi eğilimleri, üretim desenleri ve tüketim alışkanlıkları hakkında bilgi verilirken 2014 öncesi ve sonrası dönemde AEB ülkeleri ile dünya, AB ve Türkiye arasındaki tarımsal ticaret ele alınmıştır. Tez, genel değerlendirme ve önerilerin yer aldığı sonuç bölümü ile tamamlanmıştır.

2. AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ

Bölgede yaşanan güncel ticari çatışmaları anlayabilmek ve daha sağlıklı bir neden sonuç ilişkisi kurabilmek adına bölgedeki etkin aktörlerin tanınması ve bu aktörlerin birbirleri arasındaki tarihi, sosyal, ticari ve beşeri ilişkilerin detaylı olarak analiz edilmesinde fayda vardır. Nihayetinde bölgenin jeopolitik önemi göz önünde bulundurulduğunda iki ülke arasında yaşanan herhangi bir sorun hızlıca bölgesel hale gelebilme potansiyelindedir (Avcu, 2014).

AEB, RF'nin bölgesel entegrasyonun geliştirilmesi yoluyla kıtasal bir blok oluşturmak ve çok kutuplu bir dünya ideallerinden ortaya çıkmış bir fikirdir. AEB batıda AB'ye doğuda ise Çin'e karşı bir denge ve savunma mekanizması olarak ortaya çıkarken aynı zamanda Çin'in Orta Asya pazarlarına erişiminin ve etkinliğinin sınırlandırılması da hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra, bölgede ve dünyada etkin diğer ülkelere de RF'nin kendine yeterli ve etkin bir Avrasya aktörü olduğu izleniminin verilmesinin de amaçlandığı görülmektedir (Mostafa ve Mahmood, 2018).

Birliğin temel görevleri ülkeler arası iktisadi işbirliğinin artırılması ve etkinleştirilmesidir. Birlik dışa açık bir örgüttür ve isteyen herhangi bir ülke Birliğe girebilir.

AEB'nin temel organları şunlardır:
a) Ülkelerarası Konsey
b) Entegrasyon Komitesi
c) Sekretarya
d) Parlamentolar Kurulu
e) Örgüt Yüksek Mahkemesi.

Bunun yanı sıra yardımcı organlar da görev yapmaktadır. Ülkelerarası konsey AEB'nin temel organıdır ve ülkelerin Cumhurbaşkanı ve Başbakanlarından oluşur. Konsey, temel konuları ele alır ve cumhurbaşkanları düzeyinde yılda en az bir defa, Başbakanlar

düzeyinde de en az iki defa toplanır. Kararlar oy birliği ile alınır ve alınan kararların tüm ülkelerde uygulanması zorunludur.

Entegrasyon Komitesi, AEB'nin sürekli çalışan organıdır. Üye ülkelerin Başbakan Yardımcılarından oluşur. Konsey toplantısı için gündemin hazırlanması, kararların uygulama denetimi gibi temel görevleri vardır. Kararlar üçte iki oy çokluğuyla alınır, oy sayısı, ülkelerin AEB bütçesine olan katkısına göre belirlenir.

Sekretarya, Konsey ve Entegrasyon Komitesi'nin faaliyetinin organizasyonu ve bilgi akımından sorumludur. Sekretaryayı idari en yüksek makam olan ve konsey tarafından seçilen Genel Sekreter yönetir.

Parlamentolar Kurulu, ülke kanunlarının uyumlaştırılması ve alınan kararlara göre kanunların kabul edilmesi konularını görüşür ve ülkelerin milletvekillerinden oluşur.

Yüksek Mahkeme'nin görevi, AEB kurallarının tüm ülkelerde aynı şekilde uygulanmasını sağlamaktır. Mahkeme üyeleri her üye ülkeden ikişer tane olmak üzere Konsey'in onayı üzerine atanır ve dokuz yıl görev yapar (Pirimbayev ve Ganiyev, 2010).

2.1 Avrasya Ekonomik Birliği'nin Tarihsel Gelişimi

Bölgede sorunsuz işleyen ve ekonomik entegrasyonu hedefleyen bir ticari birlik kurulması özellikle SSCB'nin dağılmasından sonra birçok sefer denenmiştir. 8 Aralık 1991 tarihinde RF, Ukrayna ve Belarus, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) oluşturulması anlaşmasına imza atarak SSCB'ne son vermişlerdir. 21 Aralık 1991 tarihinde Baltık Devletleri ve Gürcistan hariç tüm eski SSCB üyeleri, son olarak da 1993 yılında Gürcistan bu anlaşmayı imza koymuştur. Üye ülkeler sırasıyla; Azerbaycan, Belarus, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, RF ve Ukrayna (defacto) devletleridir. 2008'de

Güney Osetya Savaşı ile başlayan ve RF ile aralarında çıkan savaş sonrası Gürcistan BDT'den ayrılmıştır.

BDT pazarı bugün 300 milyona yaklaşan nüfusu ile dünyanın en büyük pazarları arasındadır. BDT, üye ülkelerin çok yönlü işbirliğine yaklaşımlarındaki ve sorunlara yönelik çözüm anlayışlarındaki farklılıklar nedeniyle arzulanan seviyede etkin bir işbirliği sağlamakta başarılı olamamıştır. Bu sebepten bazı üyeler daha işlevsel işbirliği fırsatlarını değerlendirebilmek adına farklı devletlerarası oluşumlara yaklaşmışlar ya da kurulumunda bizzat rol almışlardır. Bu alternatif oluşum arayışlarının sonrasında Avrasya Ekonomik Topluluğu (AET) 2000 yılında Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, RF ve Tacikistan tarafından kurulmuştur. 2003 yılında ise Yalta'da Kazakistan, RF ve Ukrayna Devlet Başkanları bir araya gelerek "Ortak Ekonomik Alanın (OEA)" şekillenmesi ile ilgili Anlaşmayı imzalamışlardır. 2006 yılında Özbekistan topluluğa katılmış, ancak 2008 yılında üyeliğini askıya almıştır. Ukrayna, Moldova ve Ermenistan gözlemci statüsünde yer almıştır (Barak ve Abutalipov, 2016)

2000'li yıllara gelindiğinde ise RF, ülkede yaşadığı iç karışıklıklarından kurtulup tekrar eski SSCB topraklarıyla ilgilenmeye başlamıştır. Bu bağlamda Avrasya Gümrük Birliği'nin (AGB) kurulması ile bölge topraklarında ilk ciddi uluslararası kurumsallaşma gerçekleşmiştir. Haziran 2006'da Belarus'un başkenti Minsk'te yapılan AET zirvesinde alınan karar sonrasında Ekim 2007'de RF, Belarus ve Kazakistan arasında AGB Antlaşması imzalanmıştır. İmzacı ülkeler daimi olarak görev yapacak Gümrük Birliği Komisyonu (GBK) kurmuş ve 2008 ve 2009 yıllarında AGB'nin etkin şekilde işleyebilmesi için gerekli anlaşmaları ortaya koymuşlardır. Ocak 2010'da ise üye ülkelerin yoğun çalışmaları sonrasında belirlenen ortak gümrük tarifeleri yürürlüğe girmiş ve GBK çalışmalarına başlamıştır. Temmuz 2010'da ise Gümrük Birliği Kanunu yürürlüğe girmesi ile ortak gümrük oluşturulmuş ve ilan edilmiştir. Son olarak ise Temmuz 2011'de AGB üyesi üç ülke arasında sınır kontrollerine son verilmiştir (Avcu, 2014).

AGB'nin işlemeye başladığı 1 Ocak 2010 tarihinden sonra üçüncü ülkelerden yapılan ithalatta Ortak Gümrük Tarifeleri (OGT) belirlenerek, uygulanmaya başlanmıştır.

OGT'lerin genellikle %5, %10 ve %15-20 aralığında değişiklik gösterdiği görülmekte olup, ayrıca OGT'lerin belirlenmesinde çoğunlukla RF'nin gümrük tarifeleri esas alınmıştır (Anonim 2010b).

Kazakistan üzerinde son zamanlarda ekonomik olarak Çin'in etkisi büyük olsa da, ekonomik açıdan Rus ekonomisine oldukça entegre olmuş durumdadır. Sınır komşusu diğer ülkelerin nispeten daha dışa kapalı politikalarla yönetildiği göz önünde alındığında alternatif ticaret yolları ve iktisadi ilişkiler bağlamında, ülkenin RF'ye bağlığı bir nevi mecburiyetin sonucudur. Belarus ise, SSCB'den ayrılığı sonrasında kalkınma yarışında bölgesinde yer alan ve Avrupa'ya dönük politikalar güden diğer ülkelerin nispeten gerisinde kalmış ancak, sosyoekonomik ve sosyokültürel bağları nedeniyle RF ile ilişkileri sağlam kalmıştır.

Mayıs 2014'e gelindiğinde Belarus, Kazakistan ve RF liderlerinin imzaladığı AEB kuruluş anlaşması ile 1 Ocak 2015'te faaliyete geçilmiştir. Sovyet dönemi sonrasında birçok oluşumda birlikte hareket eden bu üç ülkenin yanı sıra Ermenistan ve Kırgızistan'ın da katılımı ile AEB günümüzdeki halini almıştır.

Ermenistan'ın tam entegrasyonu AEB'nin faaliyete geçişinden tam bir gün sonra, 2 Ocak 2015'te sağlanabilmiş olsa da Kırgızistan'ın katılım prosedürlerini tamamlaması 6 Ağustos 2015'te ancak tamamlanabilmiştir. 2014 yılında imzalanan kuruluş anlaşması, AGB anlaşmasının yerine geçmiştir. AEB'de şu an üye durumda bulunan beş ülke artık AEB'nin bir parçası haline gelen AGB'nin de doğal üyesi durumundadır. Ancak, daha önce bir gümrük birliği tecrübesi olmayan iki yeni üye ülkenin aktif çalışan bir gümrük birliğinin gerekliliklerini yerine getirebilmek adına teknik ve yapısal eksikliklerinin olduğu da bilinmektedir (Mostafa ve Mahmood, 2018).

Bölgeye örnek olmak arzusunda olan ve AB'yi kendine örnek ve rakip gören AEB, diğer birçok BDT üye ülkesi ile birlikte, Ermenistan ve Kırgızistan ile de katılım müzakereleri yürütmüştür. Astana'da gerçekleştirilen AGB Liderleri Zirvesi'nde, 2011'den bu yana AGB'ye katılma isteği olan Kırgızistan'ı AGB'ye götürecek yol haritasının kabul edilmiştir. Ardından 26 Temmuz 2014 itibarıyla müzakereler

başlamıştır. Kırgızistan yönetimi, gümrük kontrollerini ortadan kaldırmadan önce, ülke içerisindeki şartlarını iyileştirebilmek adına, RF ve Kazakistan'dan AGB'ye üyelik sürecinde tarım laboratuvarları, sınırlardaki tedbirlerin artırılması gibi hazırlıkların yerine getirilmesi için 300 milyon dolar karşılıksız destek talebinde bulunmuştur. RF ile Kazakistan Kırgızistan'a bu konuda destek sözü verdikten sonra Kırgızistan'ın katılım süreci hız kazanmıştır. Son olarak Ermenistan ile birlikte 1 Ocak 2015 tarihinde AEB'nin kuruluş anlaşmasının yürürlüğe girmesiyle üyeliğe kabul edilmişlerdir.

GB'nin zaman içerisinde AEB'ye dönüşümünde yıllara göre yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerin taraflarını içeren çizelge 2.1'de yer almaktadır.

Çizelge 2.1 Kronolojik Olarak AEB Kuruluşu Esnasında Yaşanan Gelişmeler (Keleş, 2018)

YIL	GELİŞMELER	TARAFLAR
1994	Kazakistan Başkanı Nursultan Nazarbayev'in Avrasya Ekonomik Birliği fikrini paylaşması	
1995	RF ve Belarus, RF ve Kazakistan arasında gümrük birliği anlaşmalarının imzalanması	Belarus, Kazakistan ve RF
1996	Ekonomik ve İnsani Alanlarda Entegrasyonu Derinleştirme Anlaşması	Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve RF
1999	Gümrük Birliği ve Ortak Ekonomik Alan Anlaşmamalarının imzalanması	Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, RF ve Tacikistan
2000	Avrasya Ekonomik Topluluğu Anlaşması	(Eurasec) Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, RF ve Tacikistan
2003 – 2006	Ortak Ekonomik Alan Oluşumu Anlaşması	Belarus, Kazakistan, RF, Ukrayna
2007	Gümrük Birliği Komisyonu Anlaşması	Belarus, Kazakistan, RF
2007	Ortak Gümrük Alanı Oluşturma ve Gümrük Birliği Kurulumu Anlaşması	Belarus, Kazakistan, RF
2010	Gümrük Birliğinin Kurulumu Birlik üyesi üç ülkenin gümrük bölgelerinin Ortak Gümrük Koduna bağlı olarak birleştirilmesi	Belarus, Kazakistan, RF
2011	Avrasya Ekonomik Komisyonu Anlaşması	Belarus, Kazakistan, RF
2011	Avrasya Ekonomik Entegrasyonunun İlanı	Belarus, Kazakistan, RF
2012	Avrasya Ekonomik Komisyonu Anlaşması Yüksek Avrasya Ekonomi Konseyi'nin Ortak Ekonomik Alan oluşturulması için uluslararası anlaşmaları yürürlüğe koyma kararı	Belarus, Kazakistan, RF
2012	Ortak Ekonomik Alanın Başlangıcı	Belarus, Kazakistan, RF
2013-2014	Devlet yetkililerinin Avrasya Ekonomik Birliği Anlaşması üzerine çalışmaları	Belarus, Kazakistan, RF
2013-2014	Kazakistan ve Avrasya Ekonomi Komisyonu arasında işbirliğini derinleştirme memorandumu	Belarus, Kazakistan, RF

Çizelge 2.1 Kronolojik Olarak AEB Kuruluşu Esnasında Yaşanan Gelişmeler (Keleş, 2018) (devam)

2013-2014	Ermenistan'ının giriş başvurusu	Ermenistan, Belarus, Kazakistan, RF
29.05.2014	Avrasya Ekonomik Birliği anlaşmasının imzalanması	Belarus, Kazakistan, RF
01.01.2015	Avrasya Ekonomik Birliği Anlaşmasının yürürlüğe girmesi	Belarus, Kazakistan, RF
02.01.2015	Ermenistan'ının Avrasya Ekonomik Birliği'ne kabulü	Ermenistan, Belarus, Kazakistan, RF
12.08.2015	Kırgızistan'ının Avrasya Ekonomik Birliği'ne kabulü	Ermenistan, Belarus, Kazakistan, RF, Kırgızistan

2.2 Hedefler ve AEB'nin Üye Ülkelere Getirileri

AET'nin kuruluş amaçları arasında, topluluğun en önemli amacı olarak da addedilebilecek olan bir gümrük birliği oluşturmak yer almıştır. İmzacı ülkelerin Gümrük Birliği'nin oluşturulmasındaki hedefleri; ortaklar arasında uyumlu ekonomik politikalar yürütülmesi, ortak enerji alanı oluşturulması, tarım alanında işbirliğini geliştirmesi, 'Tek Pazar' oluşturarak ekonomik entegrasyonun sağlanması, sosyal ve insani alanlarda ve göç politikalarında işbirliğinin mümkün kılınabilmesi yer almaktaydı. Bugüne kadar serbest ticaret rejimi düzenine yakın bir yapıya sahip olan AET, RF, Belarus ve Kazakistan arasında imzalanan anlaşma ile Gümrük Birliği'ne dönüşmüş ve böylece üçüncü ülkeler ile yapılan ticareti de konu almaya başlamıştır (Barak ve Abutalipov, 2016).

Üye ülkelerin birlikte hareket ederek tüm dünya pazarlarında daha sağlam bir yer edinilmesine yardımcı olmayı amaçlamasının yanı sıra, AGB'nin piyasa üzerine uyguladığı ve DTÖ nezdinde tartışmaya açık müdahaleleri veya tarife dışı engelleri bir politika aracı olarak ortaya koymaktan çekinmediği gözlenmektedir. AEB'nin kuruluşunda ise nihai hedefin ortak siyasi çıkarları gözetmekten daha ziyade, ekonomik birliğin sağlanması olduğu bilinmektedir. Anlaşma çerçevesinin mümkün olduğu kadar daraltılarak, ekonomik alanlardaki somut hedeflerin ve buna yönelik tüm hareketlerin net olarak ortaya koyulması ile bu gaye daha da belli olmuştur. Entegrasyonu arzulanan temel sektör ise ekonomidir.

AEB'nin iki üst yönetim organı mevcuttur: "Yüksek Avrasya Ekonomi Konseyi" (üye ülke devlet başkanlarından oluşmaktadır.) ve daimi idare organı görevini üstlenecek olan "Avrasya Ekonomi Komisyonu"dur (Arı ve Özdal, 2015).

AEB şu ana prensipleri savunmaktadır;

- Uluslararası hukukun genel kabul gören prensiplerine saygı,
- AEB üye devletlerin egemen eşitliği ve onların toprak bütünlüğü prensibi,
- AEB üye devletlerin siyasi yapılarının özelliklerine saygı,
- Karşılıklı çıkara dayalı işbirliğinin sağlanması,
- Eşitlik ve AEB taraflarının milli çıkarlarının gözetlenmesi.

Bu anlaşma neticesinde, Baltık Denizinden Büyük Okyanus'a, Kuzey Buz Denizi'nden Tanrı Dağları'na kadar olan devasa bölgede[1] 200 milyona yakın üye devletlerin vatandaşları serbest ticari faaliyetleri icra etme, istihdam, ortak iletişim araçlarının kullanılması, bölgesel işbirliğinin genişletilebilmesi ve etkin insani etkileşimin sağlanabilmesi için eşit imkânlara ulaşmışlardır. Öyle ki, Gümrük Birliği'nin yürürlükte kaldığı sürece üye devletlerin karşılıklı ticaret hacmi %36 oranında artış göstermiş (2010 yılında 47,1 milyar ABD dolarından, 2013 yılında 64,1 milyar ABD dolarına), hatta bu artış oranı, üye devletlerin üçüncü ülkeler ile sağladıkları dış ticaret hacmi artışından daha fazla olmuştur. Karşılıklı ticarette sağlanan nicelik artışının yanı sıra niteliğinde de artış sağlanmıştır: Enerji hammadde içerikli malların payı 2011 yılında yüzde 41'den 2013 yılında %33'e düşmüş, makine ve teçhizatın payı ise 2013 yılında %20'yi geçmiştir (Anonim, 2015a).

Dünya'daki sanayileşme akımını kaçıran Kazakistan için kendi sanayisini geliştirme ve kalkınma programları öncelik taşımaktadır. Bu bağlamda, daha önce Ortak Ekonomik Alanda kabul edilmiş olan bazı Anlaşmalar yeniden gözden geçirilmiştir. Üye devletler, Komisyon'dan ön olur almadan spesifik sanayi sübvansiyonlarının kullanılmaması hususunda anlaşmaya vardılar.

[1] 20 milyon km^2, dünya topraklarının %15'ine tekabül ediyor

Avrasya Ekonomik Birliği içerisinde, "4 Serbestlikler" prensibi bulunmaktadır. Gümrük Birliği'nde sadece mal dolaşım serbestliği söz konusu iken, 1 Ocak 2015'ten itibaren (Tüymebayev, 2018):

- Malların serbest dolaşımı,
- Hizmetin serbest dolaşımı,
- Sermayenin serbest dolaşımı ve
- İşgücünün serbest dolaşımı uygulanmaya konuldu

EB'nin üye ülke vatandaşlarına kısa vadede getirileri şu şekilde özetlenebilir;

1. Gümrük, sıhhi, veterinerlik ve diğer kontrol çeşitleri, iç hudut kapılarında kaldırılmıştır. Bu da tüccarlara vakit tasarrufu sağlayıp, maliyetleri aşağıya çekilmiştir. Menşei ve kalite sertifikalarında da ortak bir sertifika üzerinde mutabık kalınarak, karmaşıklığın önüne geçilmiştir.

2. İşadamları için yeni bir pazar olarak, ilk defa "Ortak Devlet Alım Pazarı" oluşturulmuş ve erişim tüm üye devlet girişimcilerine açık olmuştur. Bu da kalite ve rekabette artışı beraberinde getirirken, aynı zamanda devlet bütçelerinde tasarruf yapılması anlamına gelmektedir. Oluşan yeni pazar büyüklüğü ise oldukça büyük bir seviyededir. Öyle ki; 2014 yılı sonu itibariyle Ortak Devlet Alım Pazarı büyüklüğü ihale rakamları 270 milyar ABD Doları seviyesine ulaşmıştır.

3. Birliğin getirdiği en önemli yeniliklerden birisi, ortak hizmetler piyasasının oluşmasıdır. Daha öncesinde (Gümrük Birliği döneminde) sadece malların serbest dolaşımı söz konusu iken, şimdi 40'dan fazla hizmet sektöründe dolaşım serbestliği sağlanmıştır. Böylece her üye devlet, diğer üye devletin hizmet verenini herhangi bir kısıtlamaya tabii tutmaksızın kendi hizmet vereni olarak değerlendirecektir.

4. Ortak işgücü piyasası ortaya çıkmıştır. Artık bir üye devletin vatandaşları diğer üye devlette herhangi bir çalışma izni almadan kolayca işe girip, uygulamada var olan

yabancı işçi kotasına takılmadan, ülkenin kendi vatandaşları gibi çalışabileceklerdir. Çalışanlar ve aileleri için ilgili bölgenin Emniyet Müdürlüğü'ne kayıt zorunluluğu da ortadan kaldırılmıştır[2].

5. 1 Ocak 2015'ten itibaren, üye devletlerin üniversite diplomalarının diğer üye devletlerde otomatik olarak tanınması imkânı sağlanmıştır.
6. Bir diğer önemli yenilik ise, sosyal güvenlik alanında getirilmiştir. Diğer üye devlet vatandaşları, bulundukları ülkenin vatandaşı gibi tüm sosyal imkânlardan aynı seviyede yararlanacaklardır. Kreş ve okullara kayıt sırasında, kendi ülkesinde sahip olduğu tüm sağlık imkânları (öncelikle acil yardım konusunda) bulunduğu üye devlette de aynı şekilde sağlanacaktır. Emeklilik konusu her ülkenin demografik yapılarına farklılıklar gösterdiğinden, bu konudaki çalışmalar halen sürmektedir (Anonim, 2015a).

2.3 AEB'nin Tarım Ürünleri Üretimi ve Ticaretine Yönelik Politikaları

2012 yılına kadar, GB üyesi ülkeler ve OEA üyesi ülkeler arasındaki tarımsal üretim ilişkileri 9 Aralık 2010 tarihli "Tarım Destekleri İçin Ortak Kurallar Anlaşması" ile düzenlenmiştir. Bu anlaşma devlet desteklerinin ülkeler arasındaki ikili ticareti kötü yönde etkilememesini amaçlamaktadır ancak, tarım politikaları üzerinde kapsamlı bir etkisinin olduğu da ifade edilememektedir. Tarımsal üretim ve ticaret konusunda çeşitli koordinasyon ve regüle edici mekanizmalar AGB ve OEA arasındaki diğer uluslararası anlaşmalar çerçevesinde ortaya konulmuştur. Aynı zamanda var olan yasal altyapı kapsamlı bir tarımsal kalkınma ve ortak tarım pazarı ile gıda güvenliğini sağlamaya yeterli bulunmamıştır (Anonim, 2016a).

Komisyonun, üye ülkeler tarafından uygulanan ulusal tarım kalkınma programları üzerine yaptığı derinlemesine analizler, ülkelerin GB ve OEA içerisindeki artan entegrasyonun etkilerinin tam olarak görülemediğini ve tarım sektörünün gelişim beklentilerinin ortak tarımsal pazarın tam potansiyelini yansıtmadığını göstermektedir.

[2] 29 Mayıs 2014'de imzalanan, AEB Kuruluş Anlaşması sonrasında, çalışanlar ve aileleri 30 güne kadar kayıtsız ikamet edilebilmektedir (Anonim 2019b).

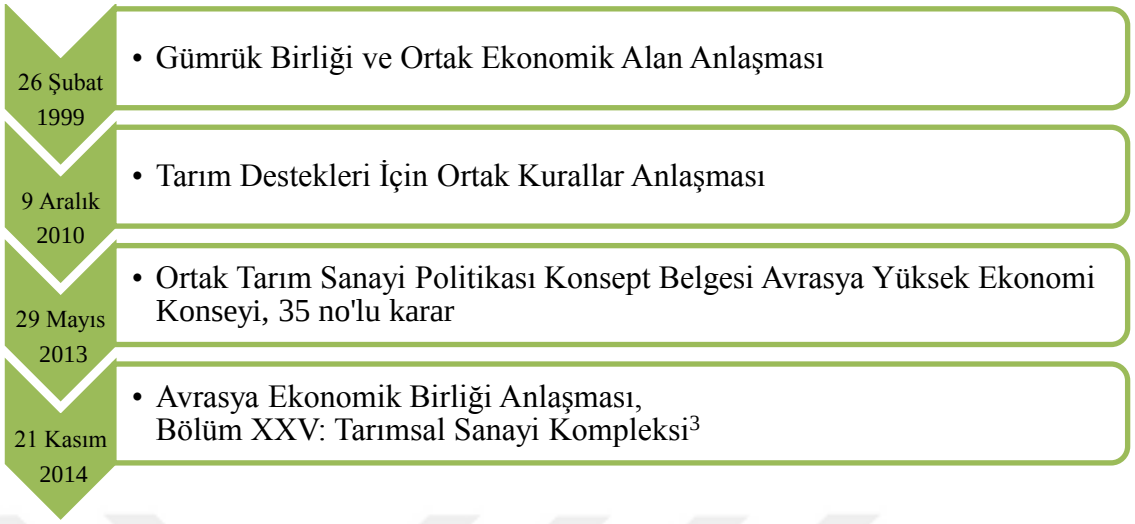
Buradan yola çıkarak, GB ve OEA üye ülkelerinin "Ortak Tarım Sanayi Politikası"nın ana hedeflerini ortaya koyacak sistematik bir yönetmelik hazırlanması gerektiği yönünde önemli bir karar verilmiştir. Bu yönetmeliğin, ortak tarım ürünleri pazarına eşit şartlarda erişim ilkesini gözeterek, ulusal öncelikler ile dengeli kalkınma ve dengeli tarım ürünleri pazarına yönelik mekanizmaları temel alması düşünülmüştür. Bu temelde, yatırımların yoğunlaştırılması, tarım sektörünün etkinliğini ve rekabet edebilirliğini artırmak ve gıda güvenliğini sağlamak hedeflenmiştir (Anonim, 2016a).

26 Şubat 1999 tarihinde imzalanan GB ve OEA anlaşmasının 36. Maddesine göre: Taraflar aşağıda kabul edilen ihtiyaçlar doğrultusunda, tarım ürünleri ve hammadde üretiminin artırılması adına, ortak bir tarım politikası, ortak finanse edilen programlar ve projeler yürütmeyi taahhüt etmişlerdir;

- Anlaşmaya taraf ülkelerin gıda güvenliğinin sağlanması gerekliliği;
- Taraf ülkelerin tarımın sosyal ve endüstriyel yapısından ve ülkelerinin doğal kaynaklarından kaynaklanan kendilerine has tarımsal üretim alışkanlıkları;
- Tarımsal üretim yapısının geliştirilmesi gerekliliği.

GB'nin Ortak Tarım Politikası (OTP) ihtiyacı, 26 Şubat 1999 tarihli GB ve OEA Anlaşması'nda ortaya konulmuştur. Ancak, uygulama mekanizmalarının halen geliştirilmeye ihtiyacı olduğu düşünülmüştür. OEA'nın 2012'de tesis edilmesinden sonra bu çalışmalar sistematik bir temel kazanmıştır. Komisyon GB ve OEA bünyesindeki Ortak Tarım Sanayi Politikalarının (OTSP) uygulanmasında izlenecek mekanizmaların ve yönergelerin belirlenmesinde katkı sağlamıştır. Bu çalışmalar, çok önemli sonuçlar ortaya çıkmıştır. 29 Mayıs 2013'te Belarus, RF ve Kazakistan devlet başkanları OTSP Konsept Belgesi'ni imzalamış, adıgeçen konsept belge ise tam bir yıl sonra 29 Mayıs 2014'te kabul edilmiştir. Anlaşmaya göre, Komisyonun ana stratejik görevi; Birliğin Ortak Tarım Sanayi Politikası yönergeleri ve üyelerin ulusal politikalarını gözeterek, koordinasyonun ve karşılıklı harmonizasyonun sağlamaktır. Bu çalışmalar ise sonuç olarak Avrasya Ekonomik Birliği Tarımsal Sanayi Kompleksinin gelişmesini sağlayacak ortak önlem ve aksiyonların alınabilmesine imkân vermektedir (Anonim, 2016a).

Çizelge 2.2 Tarihlere göre GB sonrası AEB ve OTSP Kuruluş Aşamaları Çizelgesi (Anonim 2018b)

AEB Anlaşması'nın 94. maddesine göre; OTSP'nin temel hedefi, rekabet edebilir tarım ve gıda ürünleri üretiminin optimizasyonu, ortak tarımsal pazarın ihtiyaçlarının karşılanmasının yanı sıra ihracatın da artırılması adına AEB ülkelerinin kaynak potansiyelinin etkin kullanımıdır.

OTSP uygulamaları aşağıdaki sorunları çözmeye odaklanmıştır (Anonim, 2016a):

- Tarımsal ve işlenmiş gıda ürünleri üretiminin ve pazarlarının dengeli olarak artırılması;
- Ortak tarım pazarına eşit erişim de dahil olmak üzere, AEB ülkeleri arasında adil rekabetin sağlanması;
- Tarım ürünleri ve işlenmiş gıda ürünleri dolaşımındaki şartların standardizasyonu;
- Yerli ve yabancı pazarlarda AEB üyesi ülke üreticilerinin çıkarlarının korunmasıdır.

AEB Anlaşması'nın 95. maddesinde ise; Tarım Sanayi Kompleksi kapsamında işbirliği ve uyum konularını aşağıdaki başlıklar altında tanımlamaktadır:

- Tarım Sanayi Kompleksi öngörüleri,
- Tarıma yönelik devlet destekleri,

- Ortak tarım pazarı düzenlemeleri,
- Ürünlerin üretimi ve dolaşımı için gerekli şartların standardizasyonunun sağlanması,
- Tarım ve gıda ürünlerinin ihracatının artırılması,
- Tarım Sanayi Kompleksinin bilimsel ve ilerici gelişimi
- Tarım Sanayi Kompleksinin entegre bilgi desteği,

Buna ek olarak anlaşma, taraflar arasında hassas tarım ürünlerine yönelik kalkınma planlarının paylaşmasını sağlamaktadır. Aksiyon planının 21 Kasım 2014 yılındaki GB ve OEA devlet başkanlarının Avrasya Ekonomik Yüksek Konseyi toplantısında kabul edilmesi AEB'nin tarıma ve tarım ürünleri ticaretine yönelik bakış açısının belirlenmesi açısından oldukça önem arz etmektedir. Aksiyon planı ile koordineli olarak, Komisyon kararları ve tavsiyeleri Tarım Sanayi Kompleksi ekseninde kalkınma ve gelişimin sağlanması açısından yol göstericidir. (Anonim, 2016a)

3. TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ'NİN AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ ÜLKELERİ İLE İLİŞKİLERİ

3.1. .Türkiye ve AEB İlişkileri

RF Ağustos 2014'te Ukrayna'nın sınır bütünlüğünü tek taraflı olarak ihlal etmesi sonrasında, bu nedenle kendisine yönelik yaptırımlar uygulamayı kabul eden ülkelerden tarımsal ürünler ithalatına çeşitli kısıtlamalar ve yasaklamalar getireceğini açıklamıştır. Bu açıklamada AB, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Norveç, Kanada ve Avustralya, Ukrayna, Arnavutluk, Karadağ, İzlanda ve Lihtenştayn'dan bir yıl süre ile neredeyse tüm et ürünleri (sığır, domuz, kanatlı ve belirli sosisler), süt ve süt ürünleri, sebze ve meyveler, balık ve kabuklu deniz canlıları ile bazı işlem görmüş tarım ürünlerinin ithalatının geçici olarak durdurulduğu duyurulmuştur. 2019 yılına gelinceye dek belirli periyotlarla yasaklar güncellenerek devam ettirilmektedir. (Anonim, 2019a)

Kazakistan ve Belarus, AGB içerisinde RF ile eşit oya sahiptirler, ancak RF'nin AGB dışındaki ülkelere uygulanacak gümrük vergisi, yaptırımlar, v.b. politika araçlarını kendi amaçlarına hizmet edecek şekilde kullanma çabası ve Birlikçe uygulanacak dış ekonomik politikalarda karar verici taraf olma isteği ve yönelimi bilinmektedir. Ancak yine de uygulamaya alınan yaptırım ve kısıtlamaların AEB içerisindeki tek tarafı RF olarak kalmıştır. Zira ne Kazakistan ne Belarus ne de yeni AEB üyesi ülkelerin hiçbiri RF'nin Batılı ülkelere karşı uygulamaya koyduğu bu tarım ürünleri ithalatı kısıtlamasının tarafı olmamıştır. Aksine diğer üye devletler imkânları dâhilinde AEB içerisindeki ortaklarının bu durumundan kendi faydalarına ticari fırsatlar yaratmakta beis görmemişlerdir (Anonim, 2015b).

3.1.1. Türkiye'nin RF ile ilişkileri

Türkiye ve RF arasında günümüzde var olan ilişkilerde ve karşılıklı uygulanan devlet politikalarında yüzyıllar öncesinin imparatorluklarının izleri görülebilmektedir. İki imparatorluğun çıkarları geniş bir coğrafyada birbiriyle çatışmışsa da 1789 Fransız İhtilali ile yayılmaya başlayan milliyetçilik akımlarının etkisiyle her iki imparatorluk

20. yüzyılın başlarına gelindiğinde yok olmuştur. Bu iki imparatorluğun küllerinden bir ulus devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti, federatif bir devlet olan RF ortaya çıkmıştır.

Dönemsel çatışma ve işbirliği süreçlerinin iç içe gözlemlenebileceği ortak tarihi ve kültürel geçmiş, ülkelerin toplumsal hafızalarında köklü izler bırakmıştır. İmparatorluk döneminde birbirlerinin bölgedeki en büyük rakipleri olan iki ülke sadece savaşlara değil zaman zaman kısa süreli dahi olsa ittifak dönemlerini de tecrübe etmişlerdir. İmparatorluk çağlarının bitmesinden hemen sonra, Türkiye Cumhuriyetinin kurulum safhaları olan, 1920'ler ve 1930'larda olumlu bir ilişki grafiği çizmiş olsalar da ABD ile RF arasında yaşanan Soğuk Savaş'ın da dünya üzerindeki kutuplaşmayı tetiklemesinden nasibini alan ikili ilişkiler zayıflamaya başlamıştır. Ancak bu iki komşu ülke, Soğuk Savaş'ın kısıtlayıcı ve ikili ilişkiler açısından zorlayıcı atmosferinde bile sahip oldukları ortak tarihi ve kültürel hafıza sayesinde yaşadıkları inişli-çıkışlı dönemlerin geçici olduğunun da bilincinde olarak, birbirlerinden azami fayda sağlamak için çalışmışlardır (Özbay, 2010).

Halen eski SSCB devletleri üzerinde etki sahibi olan RF ile Orta Asya'daki Türkî Cumhuriyetler için örnek ülke olma iddiasını uzun bir süre taşıyan Türkiye, 2015 yılının sonuna kadar artan bir ivme ile tarımın da aralarında yer aldığı ekonomik işbirliği alanlarını çeşitlendirmiş ve genişletmiştir. AB ile yıllardır üyelik müzakerelerini sürdüren ve tam uyum sürecinin içerisinde bulunan Türkiye'nin işbirliğinin, ABD'nin de stratejik ortağı konumunda bulunması hasebiyle RF açısından oldukça önem arz ettiği bilinmektedir. Zaman içerisinde taraf olunan küresel ve bölgesel güç çatışmalarında, Türkiye'nin Kuzey Atlantik Paktı Organizasyonu'nun (NATO) 1952'den bu yana üyesi olmasına rağmen bölgesel güvenlik ve ekonomik önceliklerini gözeterek RF ile olan ilişkilerini düzenlemiştir.

Kırım'da Ukrayna ile yaşadığı sınır anlaşmazlıklarında Türkiye'nin gösterdiği çekimser tutum da bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir. SSCB'nin dağılması ve soğuk savaşın son bulmasını müteakip elde edilen karşılıklı pozitif işbirliği trendi, her ne kadar RF'ye ait savaş uçaklarının Türkiye'nin güney sınırını ihlal etmesi sonucu

düşürülmesinin ardından sekteye uğramış olsa da zamanla eski seviyelerine ulaşmıştır (Yiğittepe, 2018).

Hâlihazırda Türkiye, 1921'de kurulan Moskova Büyükelçiliğinin yanı sıra Kazan, Novorossisk ve St. Petersburg'da Başkonsolosluklar ile RF'da temsil edilmektedir. 1930'larda tesis edilen ve RF'nun birçok bölgesinde faaliyet gösteren Ticaret Müşavirliği ile birlikte, Basın, Çalışma ve Sosyal Güvenlik gibi birçok konuda Müşavirliklerimiz de görev yapmaktadır (Anonim, 2017a).

3.1.2. Türkiye'nin Belarus ile ilişkileri

Türkiye, SSCB'den ayrılmasından sonra Belarus'un bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuş ve karşılıklı diplomatik ilişkiler 25 Mart 1992 tarihinde tesis edilmiştir. Türkiye SSCB sonrasında Belarus'un kabuğundan sıyrılarak, uluslararası toplumla ortak payda ve çıkarlarda buluşabilmesinin bölge için oldukça faydalı olacağı düşüncesini savunmuştur. Avrupa-Atlantik kurumlarıyla da diyalog ve işbirliğini geliştirmesinin hem bölgesel barış ve istikrara hem de Belarus'un ulusal çıkarlarına katkı sağlayacağı inancından hareketle, Türkiye Belarus'a yönelik yapıcı bir politika gütmüştür. İki ülke arasındaki ilişkiler olağan ve olumlu bir düzeyde ilerlemektedir.

Türkiye ile Belarus arasında herhangi bir ikili sorun bulunmaması iki ülke arasındaki her türlü ekonomik faaliyet kolunda ilişkilerin gelişmesi açısından uygun bir ortamı yaratmaktadır. Öte yandan, demokrasi ve insan hakları ihlalleri gerekçeleriyle Belarus'a karşı uluslararası alanda özellikle ABD ve AB ülkeleri tarafından kısıtlamalar uygulanmakta ve çeşitli yaptırım politikaları benimsenmektedir. Türkiye ise, Belarus ile dostane ilişkilerini de mümkün olan her alanda sürdürmeye gayret göstermektedir. Hali hazırda başkent Minsk'te faaliyet gösteren Büyükelçiliğin yanı sıra bir Ticaret Müşavirliği de görev yapmaktadır (Anonim, 2012).

3.1.3. Türkiye'nin Kazakistan ile ilişkileri

Bulunduğu coğrafyada var olan hemen hemen tüm ekonomik ve siyasi oluşumların içerisinde yer alarak daha dışa dönük bir politika izleme amacında olan Kazakistan, komşuluk politikalarını yürütürken Türkiye ile olan ilişkilerini derinleştirmeye özen göstermektedir.

Günümüzde Kazakistan Türkiye ilişkileri stratejik ortaklık düzeyine sahiptir. Kazakistan Türkiye arasında diplomatik ilişki tesisinden geçen yıllar zarfında iki ülke temasları kardeşlik, dostluk, halkların tarihi bağı ve kültür mirasları, oluşan karşılıklı güven ve saygı temelleri üzerine inşa edilmiştir (Anonim, 2013).

Bunun yanı sıra, iki ülke arasındaki iktisadi, sosyal, askeri konuların da dâhil olduğu bölgesel ve uluslararası güvenlik alanlarında var olan sıkı işbirliği ikili ilişkilerin pekişmesindeki diğer önemli etkenler olarak düşünülebilir. Ek olarak, stratejik ortaklık ilkeleri temelinde Kazak-Türk askeri ve teknik ilişkileri geliştirilmektedir. Türkiye ve Kazakistan Birleşmiş Milletler, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, İslam Konferansı Örgütü, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve başka uluslararası örgütler çatısı altında da bir araya gelmektedir.

Ülkede uygulanan piyasa reformlarının kararlılıkla devam ettirilmesini müteakip yıllarda, ülke küresel yatırımcılar için cazip bir yatırım alanı olmaya başlamıştır. Bu açıdan BDT içinde yatırımlara uygunluk açısından ilk sıralarda yer bulmaktadır. Bu süreçte izlenen ve büyük oranda başarı sağlanan ekonomik ve sosyal reformlar sonucunda AB ve ABD tarafından Kazakistan BDT içindeki tek "piyasa ekonomisi" uygulayan ülke olarak adlandırılmıştır. Bunu takip eden süreçte uluslararası yatırım değerlendirme kuruluşları tarafından BDT ülkeleri arasında en yoğun ilgiyi üzerine Kazakistan çekmiştir (Tasmaganbetov, 2005).

SSCB'nin 1990'ların başında dağılmasından sonra Orta Asya'daki diğer Türk Cumhuriyetleri ile birlikte Kazakistan'ın tanınması hususunda en hızlı harekete geçen ülkelerin başında Türkiye gelmiştir. Diplomatik ilişkiler, tanıma sürecinden sonra daha

da yoğunlaşarak Kazak-Türk işbirliği büyük sıçrama göstermiştir. Bu arada Türkiye, Kazakistan'ı pek çok uluslararası kuruluşa üyelik konusunda mümkün mertebede desteklemekte ve bu ülkenin küresel sisteme uyumu için tam destek vermektedir (Dikkaya ve Bora, 2006).

2008 yılında Almatı'dan Astana'ya taşınan Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği'nin yanı sıra Aktau ve Almatı'da Türkiye'nin Başkonsoloslukları faaliyet göstermektedir. Eğitim, Din Hizmetleri, Ekonomi, Kültür ve Tanıtma Müşavirlikleri ile birlikte ülkede yerleşik bir de ticaret müşavirliği mevcuttur (Anonim, 2015c).

3.1.4. Türkiye'nin diğer AEB üye ülkeleri ile ilişkileri

3.1.4.1. Kırgızistan

Türkiye, 16 Aralık 1991 tarihinde Kırgızistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerden olmuş ve iki ülke arasında 29 Ocak 1992 tarihinde diplomatik ilişkiler tesis edilerek, aynı yıl içerisinde karşılıklı olarak Bişkek ve Ankara'da Büyükelçilikler açılmıştır. Bağımsızlığından itibaren Kırgızistan'la iktisadi, beşeri ve teknik alanlarda gelişen ilişkiler, 2011 yılında kurulan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'yle (YDSK) "Stratejik Ortaklık" seviyesine ulaşmıştır.

Türkiye ile Kırgızistan Cumhuriyeti arasında eğitim, kültür, ticaret ve ekonomik işbirliği, ulaştırma, iletişim, askeri ve diğer alanlarda 200'e yakın anlaşma ve işbirliği belgesi imza altına alınmıştır. İki ülke Cumhurbaşkanları tarafından 1997 yılında imzalanan "Ebedi Dostluk ve İşbirliği Anlaşması", 1999 yılında yayımlanan "Türkiye ve Kırgızistan: Birlikte 21. Yüzyıla" bildirisi ve 2011 yılında imzalanan "Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Kurulmasına İlişkin Ortak Açıklama" bugünkü var olan stratejik ortaklığın temelini oluşturan yasal belgelerdir.

Kırgızistan'la siyasi ilişkilerimizde herhangi bir sorun yaşanmamakla birlikte çok taraflı alanlarda ise, Kırgız Yönetimi, başta Türk Konseyi olmak üzere Türk dünyası içindeki oluşumlarda yer almakta ve Türkiye'ye destek vermektedir.

Stalin rejimi tarafından 1944 yılında anavatanından sürülenlerin yanı sıra, 1989'daki Fergana olayları sonucu Özbekistan'dan ayrılmak zorunda kalan Ahıska Türklerinin bir bölümü Kırgızistan'a göç etmiştir. Kırgızistan'daki Ahıska Türkleri Bişkek'in de yer aldığı ülkenin kuzeyindeki Çuy Bölgesi ile güneydeki Oş, Celalabad ve Talas'taki 43 yerleşim biriminde (köy ve kasaba) yoğunlaşmış durumdadır. Kırgızistan'daki Ahıska Türklerinin sayısının 40 bin olduğu tahmin edilmekte ve bu nüfuzun büyük bir bölümü tarımla uğraşmaktadır.

SSCB'nin dağılmasından sonra her eski üye ülke gibi Kırgızistan da bölgede ve dünyada yerini edinmek adına etkinliğini artıracak, siyasi ve ekonomik getirilere haiz ilişkiler oluşturmaya gayret etmiştir. Bu çabalar sonucunda bölgede etkinliğini artırma yollarını arayan AB, Kırgız yönetimi ile birçok alanda işbirliği gerçekleştirmektedir.

3.1.4.2. Ermenistan

Türkiye, bağımsızlığının hemen ardından ekonomik güçlüklerle karşılaşan Ermenistan'a insani yardımlar yapmış, bölgesel kuruluşlar ve Avrupa-Atlantik kurumlarıyla bütünleşmesi yönünde aktif çaba harcamıştır. Ancak, bugüne kadar bu ülkeyle diplomatik ilişki tesis edilmesi için uygun koşullar oluşamamıştır.

Ermenistan'la ilgili sorunların üstesinden gelinmesi ve ilişkilerin normalleştirilmesi yönündeki irade neticesinde, 2007 yılında İsviçre'nin arabuluculuğunda başlatılan normalleşme süreci, 10 Ekim 2009 tarihinde "Diplomatik İlişkilerin Tesisi Protokolü" ile "İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolü"nün imzalanması ile yeni bir aşamaya girmiş bulunmaktadır. Bu iki protokol, ikili ilişkilerin normalleşmesi için bir çerçeve sunmaktadır. Protokoller her ülkede de onaylanmaları için ilgili mercilere iletilmiştir. Bu çerçevede, Protokollere taraf Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Protokolleri

imzalanmalarının hemen ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) iletmiştir. Ermenistan hükümeti ise, ilgili mevzuat uyarınca Protokolleri önce Anayasa'ya uygunluğunun denetimi için Anayasa Mahkemesi'ne iletmiş, Mahkeme'nin 12 Ocak 2010'da aldığı, gerekçeli kararında Protokollerin lafzına ve ruhuna uymayan hususlar içeren uygun bulma kararının ardından Protokoller onaylanmaları için Ulusal Meclis'e gönderilmiştir. Daha sonra, Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan, 22 Nisan 2010 tarihinde yaptığı televizyon konuşmasında Protokollerin onay sürecinin dondurulduğunu açıklamıştır (Anonim, 2014a).

3.2. AB ve AEB İlişkileri

AB ve AEB arasındaki ilişkiler, AEB'nin AB düzeyinde bir bütünleşme ve eylem birliğine sahip olmadığı göz önünde bulundurularak incelenmelidir. Bu nedenle, AB'nin bir bütün olarak ve üye düzeyinde, AEB'nin ise üye ülkeler düzeyde ayrı ayrı ilişkileri dikkate alınmalıdır. Zira AEB üyesi ülkeler ekonomik ve siyasi alanda kendi aralarında bir birliğe gitmiş bulunsalar da üçüncü ülkelerle ilişkiler üye ülkelerin ulusal çıkarlarının gözetilmesi ekseninde ilerlemektedir. AB ise ekonomik entegrasyonunu AEB'ye kıyasla daha üst düzeyde gerçekleştirmiştir.

İki Birliğin ilişkisi ve bölgedeki güç dengeleri göz önünde bulundurulduğunda, RF'nin komşu ülkeler üzerindeki etkinliğine yasal taban kazandırma konusunda AEB'yi koz olarak kullanacağı, AB Komisyonu ve üye ülkelerin dikkatini çeken bir konudur.

2014 ve 2015 yıllarında, AB'nin Ukrayna ile AB arasındaki ortaklık anlaşmasının bir kısmını yeniden tasarlamaya çalıştığı AB, RF ve Ukrayna arasındaki beyhude üçlü görüşmeler, bölgedeki ikili ve çok taraflı ilişkilerin barındırdığı riskler konusunda somut bir örnek olarak ortaya çıkmaktadır (Bond, 2017).

Zira 28 Kasım 2013'te Ukrayna ile AB arasında Vilnius'ta imzalanması planlanan ortaklık anlaşmasının, 21 Kasım 2013'te dönemin Cumhurbaşkanı Yanukoviç tarafından askıya alınmıştır. Yanukoviç'in AB ile yapılacak Ortaklık Anlaşması'nı

imzalamaktan vazgeçerek RF ile işbirliğine yönelmeyi tercih etmesi ve Avrupa yanlısı halkın ve muhalefetin Kiev'deki Euromeydan'da bu kararı protesto etmesi ile Ukrayna Krizi başlamıştır. Bunun akabinde ise 27 Şubat 2014'te RF'nın Kırım'ı işgali ile başlayan ve AB ile RF arasında karşılıklı yaptırımların uygulanmasını getiren süreç başlamıştır. (Ercan, 2015)

3.2.1. AB'nin RF ile ilişkileri

AB için SSCB'nin varisi sayılan RF ile ilişkiler büyük önem taşımaktadır. Nükleer silahlara, eski süper güç olmanın tecrübe ve mirasına, çok geniş topraklara ve önemli stratejik konuma, zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklara sahip RF, AB'nin Türkiye ile birlikte doğudaki en önemli komşusudur. ABD ve RF'nin ortaya çıkardığı iki kutuplu dünya düzeni tarihe karıştıktan sonra AB ile RF arasında siyaset ve ekonomiden eğitim ve kültüre kadar geniş bir yelpazede işbirlikleri tesis edilmiş ve taraflar arasında ilişkiler birçok konuda kurumsallaşmıştır. RF, Avrupa Güvenlik Stratejisi'nde 'Avrupa güvenliği ve zenginliğinin başlıca faktörlerden birisi' olarak nitelenmiştir. RF açısından da gerileme dönemini arkada bırakarak, uluslararası arenada "büyük güç" olma konumunu tekrar elde etmek için AB ile ilişkiler oldukça büyük önem arz etmektedir (Anonim, 2013b).

Tarihsel açıdan incelendiğinde coğrafi olarak Asya'nın bir ucundan diğer ucuna uzanan RF'de, yerleşim alanları ve nüfus, Kuzey Kutbu'nda ve Doğu Asya'ya yakın bölgelerden daha ziyade, Avrupa kıtasına yakın ve hatta fiili olarak Avrupa kıtası içerisinde yer alan ülke topraklarında yoğunlaşmıştır. Bu durum, RF'nin Avrupa ve Avrasya coğrafyası ile olan tarihi ve beşeri bağları hakkında fikir vermektedir.

1991 yılında AB, 1989 yılında yaptığı Ticaret ve İşbirliği Anlaşması'nın ortaya çıkan yeni ihtiyaçlara cevap verecek nitelikte olmadığına kanaat getirerek, eski SSCB alanında kurulan yeni ülkelerle ortaklık ve işbirliği anlaşmalarına imza atmaya karar vermiştir. Her ne kadar SSCB'nin dağılmasından sonra RF Birliğin hukuki mirasçısı sayılmış ve 1989 tarihli Ticaret ve İşbirliği Anlaşması, RF'nin kendi anlaşması olarak

kabul edilmiş olsa da; 1992 tarihinde Avrupa Konseyi, Komisyonu RF ile yeni bir anlaşma yapmak için görevlendirmiştir (Hatipoğlu, 2001).

1992 yılına gelindiğinde Konseyin ortaya koyduğu irade sonucu, Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın müzakere edilmesine karar verilmiş ve iki yıl süren zorlu müzakere sürecinin ardından, Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması, 1994 yılında Korfu'da imzalanmıştır. RF'nın NATO'nun Barış için Ortaklık Projesi'nin 21. üyesi olmasından çok kısa bir süre sonra ve BM bünyesinde faaliyetlerini sürdüren G-7[3] üye ülkelerinin Napoli'de yapılmış ve RF'nın da katılımıyla da G-8[4] halini almış toplantısından kısa bir süre önce, AB ile RF arasında böyle bir anlaşmaya imza atılmış olması, Avrupalı liderlerin RF'yı kucaklama politikasının bir parçası olarak değerlendirilmiştir (Allen, 1997).

AB - RF ilişkileri, RF'nin AB'nin politik ve ekonomik kurumları ile bütünleşme çabası olmadan sadece belirli işbirliği alanlarında gelişmekte ve günümüzde de RF'nın AB'ye üye olmak gibi bir arzusunun bulunmadığı bilinmektedir. Aksine, RF'nin kendi güdümünde ilerleyen alternatif bir birliğin varlığını istediği açıkça ifade edilmese de bilinmektedir. RF'nin AB'ye tam ya da ortak üyeliği ise, hem Birlik açısından hem de RF açısından müzakere edilebilir nitelikte bile görülmemektedir. Tam üyelik statüsü, bir yandan RF'de köklü reformların yapılmasını ve AB'nin uluslarüstü statüsünden dolayı RF'nin birçok konuda Brüksel'e egemenlik devrinde bulunmasını gerektirecektir ki, süper güç iddiasını sürdürmekte olan RF'nin böyle bir yetki devrini kabul etmesi pek mümkün değildir. Diğer yandan, muhtemel uyumlaşma çalışmaları ve katılım öncesi maddi destekler kapsamında Brüksel'in çok büyük parasal fonları RF'ya aktarması gerekecektir. Bu da diğer AB üyesi ülkelerin üzerine büyük maddi yükümlülükler yükleyeceğinden pek mümkün görülmemektedir.

Ortak üyelik statüsü ise, Rus yönetimi ve kamuoyunun kabul edemeyeceği, RF'nin AB'deki süreçlere dahli olmaksızın, tek taraflı bir anlayışla AB mevzuatının kabul

[3] G7 Ülkeleri: Almanya, ABD, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Japonya ve Kanada
[4] G8 Ülkeleri: Almanya, ABD, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Japonya, Kanada ve RF *(RF'nin üyeliği 2014 yılından itibaren askıdadır.)*

edilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle, 2001 yılından itibaren taraflar arasındaki ilişkilerin "Ortak Ticaret Alanı" ile "Ortak Avrupa Ekonomik Alanı'nı oluşturma doğrultusuna yönelimi kararlaştırılmıştır (Obolenskiy, 2004).

RF'de Soğuk Savaş sonrası dönemde, serbest piyasa ekonomisine dayalı bir sistem ve bu sisteme uyumlu bir toplum oluşturmayı hedefleyen dönüşüm süreci, AB ile RF'yi birbirine yakınlaştıran en önemli faktörlerin başında gelmektedir.

Ancak bilindiği üzere 2014'ün ikinci yarısından sonra yaşanan gelişmeler AB ve RF'nin arasını yine açmış, yaşanan fikir ayrılıkları ve çıkar çatışmaları fiili yaptırımlarla sonuçlanmıştır. Tarihte buna benzer anlaşmazlıklar, çoğunlukla taraflar arasındaki fiili ve fikrî sınırların çizilmesine sebebiyet vermiştir. Yıllar içerisinde kurulan ve temelde ticari ortaklık tabanında yürüyen ilişkiler, siyasi çıkar çatışmaları ile yönlendirilmiştir. RF'nın Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne olan hukuksuz müdahalesinin sonuçları da zamanla daha iyi anlaşılabilecektir.

3.2.2. AB'nin Kazakistan ile ilişkileri

AB ve Kazakistan ilişkileri, 1999 yılında imzalanan ve 2009 yılında yürürlüğe alınan "Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması" çerçevesinde ilerlemektedir. 2006 yılında imzalanan ve Kazakistan'ın dünyaya ihraç ettiği en önemli ürün olan petrol ve türevlerini de kapsayan Enerji Alanında İşbirliği Mutabakat Zaptı ilişkilerin geliştirilmesi adına atılan en somut adımlardan biridir. AB'nin Kazakistan ile işbirliği alanında politika öncelikleri, Avrupa Komisyonu'nun (AK) 2007-2013 Orta Asya İçin Bölgesel Strateji Planı'nda da yer verildiği üzere politik, ekonomik, yasama ve sosyal kalkınma, altyapı geliştirme ve enerji alanında işbirliğidir (Anonim, 2014b).

Son olarak müzakereleri 12 Eylül 2014'te sonuçlanan "Gelişmiş Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması"nın AB ve Kazakistan arasındaki politik ve ekonomik ilişkilerin iki tarafın da ekonomik olarak yarar sağlayacağı bir seviyeye çıkmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir. 280 sayfalık geniş kapsamlı Anlaşma; Politik Diyalog, Yabancı ve

Güvenlik Politikaları, Ticaret ve İş, Ekonomik ve Sürdürülebilir Kalkınma, Adalet, Özgürlük ve Güvenlik Alanlarında İşbirliği, Finansal ve Teknik İşbirliği gibi konuları barındırmaktadır (Anonim, 2018c).

Geçen yıllar boyunca, Kazakistan'ın en büyük ticari ortaklarından biri ve en büyük yabancı yatırımcısı durumunda olan AB, ülkedeki doğrudan yabancı yatırımların yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Kazakistan ise 2015 yılı itibari ile AB'nin tarımsal ticaret hacminin %0,9'unu oluştururken, dünyadaki 26. en büyük ticari ortağıdır. Her ne kadar RF ve AEB ile olan ortaklıkları Kazakistan için ön planda görünse de AB, Kazakistan için her zaman önemli bir ortak olma özelliğine sahiptir.

3.2.3. AB'nin Belarus ile ilişkileri

AB, 1991'in Aralık ayında Belarus'un bağımsızlığını tanımış ve ikili ilişkiler o günden bu yana karşılıklı işbirliği temelinde düzenli olarak devam etmektedir. "Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması" müzakereleri 1995 yılında tamamlanmış ancak Anlaşma metni imzalanmamış olması nedeniyle de yürürlüğe girmemiştir. Kurulduğu günden bu yana, RF ile derin ilişkileri ve Avrupa kıtasının doğusunda, jeopolitik önemi yüksek olarak addedilebilecek bir yerde konuşlanmış olması, Belarus'un siyasi arenadaki kaderini ve önemi ortaya koyan etmenlerin başında gelmektedir. Belarus kendi iç siyasi çalkantılarının ve çatışmalarının yanı sıra, AB ve diğer batılı güçlerin RF ile aralarındaki anlaşmazlıklarının da yansımalarını iktisadi platformda hissetmektedir. Son olarak bu tezde bahsedilen batılı ülkelerin yaptırım ve yasaklamaları, AEB ve dolayısıyla AGB içerisinde yer alması sebebiyle Belarus'u da dolaylı olarak etkilemiştir. Belarus bu anlaşmazlıkta RF ile birlikte taraf olmamıştır (Rivera ve Garashchuk, 2017)..

2008-2010 yılları arasında Belarus ve AB ilişkileri normalleştirmek adına aktif diyalog içerisine girmiş ve bunun bir sonucu olarak Aralık 2009'da AB Minsk'teki diplomatik misyonunu faaliyete geçirmiştir. Akabinde ise Belarus, AB'nin Doğu Ortaklığı girişiminin bir parçası haline gelmiştir. 2011 yılına gelindiğinde, 2010 yılında Belarus Devlet Başkanlığı seçimlerinde yaşanan ve AB nezdinde uluslararası seçim

standartlarının ihlali olarak değerlendirilen olaylar sonrasında, Belarus'a üst düzey politik ilişkilerin yasaklanması, çeşitli alanlarda işbirliği ve dış maddi yardımların kesilmesi gibi yaptırımlar uygulanmaya alınmıştır.

2012 yılında, Belarus'un AB'yi, uygulanan yaptırımları ve diğer yasakları yumuşatması adına ikna çabaları sonrasında kısmen de olsa yaptırımlar yumuşatılmıştır. AB bütçelerinden 2007 ve 2013 yılları arasında, 95 milyon ABD doları Belarus'ta gerçekleştirilen enerji verimliliği, ekoloji, standardizasyon, tıp ve bölgesel kalkınma alanındaki projeler çerçevesinde kullandırılmıştır. Yine AB'nin sınır ötesi işbirliği programları çerçevesinde 73 milyon ABD dolarlık kaynak Belarus'un kullanımına sunulmuştur.

2014 yılında, Belarus AB'nin Doğu Ortaklığı girişiminin bir parçası olmayı sürdürmekte olup, işbirliği ve ortaklığın derinleştirilmesi adına adımlar yoğunlaştırılmış ve AK bünyesinde Belarus için 2014-2017 yıllarını kapsayan Ulusal Gösterge Programı kabul edilmiştir. Sosyal Politikalar, Çevre ve Bölgesel Kalkınma program için seçilen üç öncelikli konu olmuştur (Anonim, 2015c).

3.2.4. AB'nin Diğer Avrasya Ekonomik Birliği Üye Ülkeleri İle İlişkileri

3.2.4.1. Kırgızistan

SSCB'nin dağılmasından sonra her eski üye ülke gibi Kırgızistan da bölgede ve dünyada yerini edinmek adına etkinliğini artıracak, siyasi ve ekonomik getirilere haiz ilişkiler oluşturmaya gayret etmiştir. Bu çabalar sonucunda bölgede etkinliğini artırma yollarını arayan AB, Kırgız yönetimi ile birçok alanda işbirliği gerçekleştirmektedir.

9 Şubat 1995 tarihinde imzalanan ve 1 Haziran 1999'da yürürlüğe giren Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nda da ifade edildiği üzere siyasi, kültürel ve sosyo-ekonomik konularda işbirliği yapılması öncelik olarak belirlenmiştir. AB, Kırgızistan'ın bağımsızlığını 31 Ağustos 1991'de tanımış, 1992 yılında da karşılıklı diplomatik

ilişkiler kurulmuştur. 1995 yılında Kırgızistan'ın Brüksel'de AB'ye bağlı bir diplomatik misyonu kurulmuştur (Anonim, 2014c).

3.2.4.2. Ermenistan

Ermenistan, 2013 yılı sonlarına kadar, AB ile ortaklık ve serbest ticaret anlaşması imzalamayı politika olarak gütmüştür. Ancak 2014 yılı başladığında, AB'ye alternatif olarak AEB'ye katılmayı savunanların çeşitli propaganda ve kampanyalarla ülkede etkinliğini artırmasının sonucunda Ermenistan, Litvanya'nın başkenti Vilnius'ta düzenlenen AB Doğu Ortaklığı Zirvesi'nde ortaklık anlaşmasını imzalamaktan son anda vazgeçmiştir. Ukrayna'nın da aynı zirvede ortaklık anlaşmasını imzalamaktan vazgeçmesi, Ukrayna'da siyasi iradenin devrilmesine yol açan protestoların başlamasına neden olmuş, yaşanan süreç RF yanlısı ayrılıkçıların ayaklanması ile sonuçlanmıştır. Ancak Ermenistan'da, RF ile ekonomik entegrasyonu savunanların oranı, Avrupa entegrasyonunu savunanların oranından çok daha yüksek olmasından ötürü Ermenistan'ın AEB'ye katılımı ülkede çoğunluğu memnun eden bir gelişme olmuştur (Anonim, 2018d).

4. TÜRKİYE VE AB'NİN AEB ÜLKELERİ İLE TARIM ALANINDA İLİŞKİLERİ VE TARIMSAL TİCARETE ETKİLERİ

Çalışmamızda daha önce ifade edildiği gibi RF, AB, AEB ve Türkiye arasındaki genel ve tarım ürünleri ticaretinin incelenebilmesi için 2014 yılında RF'nin Ukrayna'ya bağlı Kırım'ı ilhak etmesi ile başlayan sürecin milat olarak kabul edilmesi faydalı olacaktır. Zira ilhaktan sonra AB ve diğer birçok batılı ülke RF'ye aralarında tarım ürünleri ticaretini kısıtlayıcı önlemlerin de yer aldığı bir takım yaptırımlarda bulunma kararı almıştır. Buna karşılık RF de AB'ye karşı mütekabiliyet esasına dayanarak tarım ürünleri başta olmak üzere birçok farklı kalemde ürünün ticaretini engelleyici yaptırımları devreye sokmuştur. Öte yandan; 2016 yılında RF savaş uçaklarının Türkiye'nin güney sınırını ihlal etmesi sebebiyle Türkiye tarafından düşürülmesi neticesinde RF, Türkiye'ye yönelik bir takım ekonomik yaptırımları gündemine almıştır. Bunlardan en önemlileri ise Türkiye'den ithal edilen tarım ürünlerine çeşitli yasaklar ve kısıtlamaların getirilmesi olmuştur. Bahsekonu birlik ve ülkelerin arasındaki ticaretin yaşadığı değişimlerin incelenmesi açısından çalışmanın devamında kullanılacak veriler ve Çizelge düzenleri 2014 yılı milat kabul edilerek düzenlenmiştir.

4.1. Türkiye ve AB'nin RF ile Tarım Alanında İlişkileri

4.1.1. RF tarımı ve dünya ticaretindeki yeri

Ülkenin kuzey bölgelerindeki toprak yapısı tahıl ve benzeri diğer ürünler üretimi için elverişli olmadığından üretim, RF'nin güney bölgeleri ile batı Sibirya'da gerçekleştirilmektedir. RF'nin kuzeyinde ise doğal olarak hayvancılığa ağırlık verilmiştir. Yüzölçümü olarak dünyanın en büyük ülkesi olan RF'de tarım için elverişli olmayan coğrafi koşullar ve üç yılda bir hüküm süren kuraklık ülke topraklarının yalnızca %32'sini tarım için kullanılabilir kılmaktadır. Ancak toplam arazi genişliği dikkate alındığında bu miktarın hiç de göz ardı edilemeyecek bir alan olduğu dikkate alınmalıdır.

Ülke topraklarının %45'i ormanlık araziden oluşmaktadır ve buna paralel olarak, kereste en önemli ihraç kalemlerinden biridir. Dünyanın önde gelen kereste üreticisi ve ihracatçısı konumundaki RF'nin 75 milyar m^3 stoku olduğu tahmin edilmektedir. Bu rakam dünya rezervlerinin 1/4'ünden fazlasını oluşturmaktadır. Kereste alanlarının hızlı biçimde kullanımı, üretimi doğuya kaydırsa da Sibirya'da halen işlenmiş kereste üretiminin 1/3'ü gerçekleştirilmektedir.

Sovyet döneminde zorla gerçekleştirilen tarımın kollektivizasyonu, çoğu tarımsal işletmede verimsizliği beraberinde getirmiştir. Kronik sermaye yetersizliği ve devlet yardımlarına bağımlı olmak bugünkü işletmelerin karşılaştığı sorunlardır. Anayasada toprakta özel mülkiyet hakkı teyit edilmekle birlikte, mevcut yasal düzenlemede bu hak henüz tanınmamıştır. Ayrıca, arazinin alınacak kredilerde teminat olarak gösterilememesi çiftçilerin kredi imkânlarını ortadan kaldırmaktadır. Bu husus işletmelerdeki verimsizliğin önemli kaynaklarından biridir.

Ülkedeki sorunlu çiftliklerin desteklenmesinin devlete maliyeti oldukça yüksektir. Putin hükümeti tarafından çok sayıda devlet yardımının kaldırılmasına rağmen ülkedeki çiftlikler halen çeşitli doğrudan sübvansiyon ve vergi indirimlerinden yararlandırılmaktadır. Söz konusu çiftlikler aynı zamanda merkezi bütçe tarafından finanse edilen düşük faizli, elverişli kredilerden yararlanmakta iken hem bölgesel hem de yerel düzeyde desteklenmektedir.

SSCB dağıldığında, Rus balıkçılık endüstrisi dünyada Japonya, ABD ve Çin'den sonra 4. sırada yer almaktayken, halen taze ve dondurulmuş dünya balık üretiminin %25'i ile dünya konserve balık üretiminin üçte biri RF'de gerçekleştirilmektedir. Ancak SSCB'nin dağılmasının ardından büyük üretim kayıpları gösteren sektör çok yavaş büyümektedir. Hayvansal üretim de 1990'lı yılların başındaki seviyeden oldukça uzak olmasına rağmen artış eğilimindedir. Rus halkının küçük alanlarda yaptığı üretim halen toplam hayvancılık üretiminin %52'sini teşkil etmektedir. Putin hükümeti hayvancılık sektörünün gelişimi için etkin tedbirler almaktadır.

Yeni ulusal güvenlik stratejileri çerçevesinde gıdada kendi kendine yetmeyi ve ithalata bağımlılığı kırmayı öncelikli hedefler arasına koyan RF'nın gıdada tam anlamıyla kendine yeterli duruma gelebilmesi için başta et, süt ve sebze gibi ürünlerde dışa bağımlığın azaltılması gerektiği vurgulanmaktadır (Anonim, 2014c).

1997 yılında hazırlanmasına rağmen dönemin şartları ve politik tercihler nedeni ile imzalanamayan ve RF tarım politikaları üzerine radikal söylemler içeren "Ulusal Gıda Doktrini" 2010 yılında ancak imzalanabilmiştir. Söz konusu doktrin çerçevesinde, 2020 yılına kadar Rus tahıl ürünlerinin iç piyasadaki payının en az %95'e, şekerde yerli üretimin payının en az %80'e, et ve et ürünlerinde yerli üretimin payını en az %85'e, bitkisel yağlarda ve deniz ürünlerinde en az %80'e, patateste en az %95'e, süt ve süt ürünlerinde en az %90'a çıkartılması hedeflenmektedir. Yine anılan doktrinde, 2020 yılına kadar ülkede tüketilen bütün temel gıda maddelerinin en az %80'inin RF'de üretilmesi gerektiği belirtilmektedir.

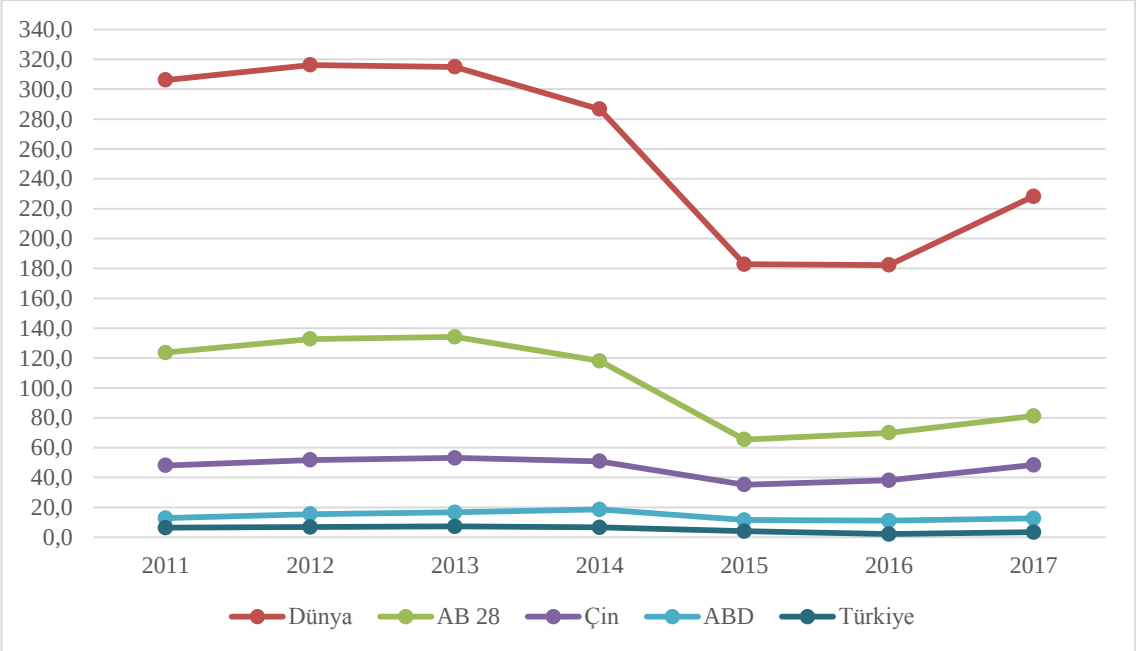
Rus Tarım Bakanlığı ve bağımsız kuruluşların verilerine göre RF'de bugün bazı temel gıda ürünleri içinde yerli ürünlerin payı; tahıl %100, patates %99, sıvıyağ: %92, süt %83, et %75, balık %70, şeker %60, tuz %50'dir. Bu nedenle Ulusal Gıda Doktrini Rus halkı açısından kabul edilebilir ve uygulanabilir olarak değerlendirilmektedir.

2014 yılına kadar RF'nın en büyük tedarikçisi AB ülkeleri olmuştur. Hatta AB ülkelerinin RF'nin ithalatındaki payı %42,6'lık bir oranla zirveyi görmüştür. 2014 sonrasında ise RF'nin ithalatı içerisinde AB'nin payı hızla düşüşe geçerek 2017 yılının sonunda %35,6'ya gerilemiştir. Ortaya çıkan bu oransal değişimin yanı sıra miktar olarak da yaklaşık %50 düşüş yaşanmıştır. Ancak göz önünde bulundurmak gerekir ki; söz konusu dönemde RF'nin tüm dünyadan ithalatı da %30 oranında azalmıştır. RF'nin gerçekleştirdiği ithalatta en büyük düşüş ihtilafa taraf olan Ukrayna'dan gerçekleştirilen ithalatta yaşanmıştır. 2014 öncesinde yıllık 20 milyar ABD Doları seviyelerini yakalayan ithalat miktarı, 2014 sonrasında 4 milyar ABD Doları seviyelerinde kalmıştır. Oransal olarak ise %6'lık Ukrayna'nın payı %2'lere kadar gerilemiştir. Çin, ABD ve AEB'nin diğer üyeleri olan Kazakistan ile Belarus ise yaşanan yaptırımlar nedeniyle RF'nin toplam ithalatındaki daralmadan etkilenmemiş olduğu anlaşılmaktadır. RF'nin

ithalatı içerisindeki payını incelemek adına ise hem 2014'te yaşanan gelişmeleri hem de 2016'da yaşanan gelişmeleri dikkate almak gerekmektedir. Ancak, RF'nin Türkiye'den gerçekleştirdiği genel ithalat verileri incelendiğinde, anılan tarihler çerçevesinde miktar olarak %60'lık bir kayıp yaşandığı görülmektedir. Oransal olarak incelendiğinde ise RF'nin genel ithalatındaki daralma sebebiyle çok büyük değişimlerin yaşandığı ifade edilemez (Çizelge 4.1).

Çizelge 4.1 RF 'nun Dünya'dan İthalatı (Milyar ABD Doları) (Anonim, 2018e)

	2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017	
Ülkeler	**Değer**	**%**	**Değer**	**%**	**Değer**	**%**	**Değer**	**%**	**Değer**	**%**	**Değer**	**%**	**Değer**	**%**
Dünya	306,1	100	316,2	100	314,9	100	286,6	100	182,8	100	182,3	100	228,2	100
AB 28	123,6	40,4	132,7	42,0	134,1	42,6	118,1	41,2	65,4	35,8	69,9	38,4	81,2	35,6
Çin	48,0	15,7	51,8	16,4	53,2	16,9	50,9	17,7	35,2	19,3	38,1	20,9	48,4	21,2
ABD	12,9	4,2	15,5	4,9	16,7	5,3	18,6	6,5	11,5	6,3	11,1	6,1	12,6	5,5
Belarus	14,5	4,7	13,0	4,1	14,0	4,4	12,3	4,3	8,0	4,4	9,4	5,2	10,7	4,7
Japonya	15,0	4,9	15,7	5,0	13,6	4,3	10,9	3,8	6,8	3,7	6,7	3,7	7,8	3,4
G. Kore	11,6	3,8	11,0	3,5	10,3	3,3	9,0	3,1	4,5	2,5	5,1	2,8	6,9	3,0
Ukrayna	20,0	6,5	18,0	5,7	15,8	5,0	10,7	3,7	5,6	3,1	4,0	2,2	4,9	2,2
Kazakistan	6,9	2,3	9,4	3,0	5,7	1,8	7,2	2,5	4,3	2,3	3,6	2,0	4,6	2,0
Türkiye	**6,4**	**2,1**	**6,8**	**2,2**	**7,3**	**2,3**	**6,7**	**2,3**	**4,1**	**2,2**	**2,1**	**1,2**	**3,4**	**1,5**
Vietnam	1,7	0,6	2,3	0,7	2,6	0,8	2,3	0,8	2,1	1,1	2,5	1,4	3,3	1,5

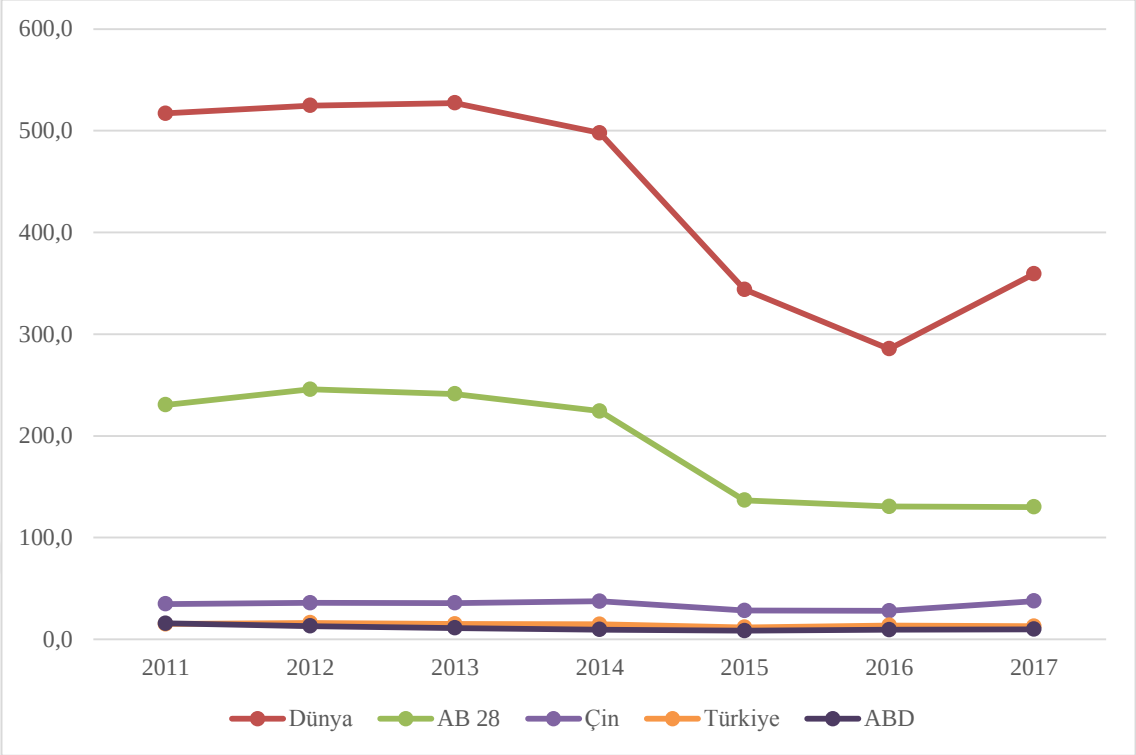

Şekil 4.1 RF'nin Dünyadan İthalatı (Milyar ABD Doları) (Anonim, 2018e)

RF'nin Dünyaya olan ihracatı 2011-2017 yılları arasında %40'ın üzerinde düşüş göstermiştir. Bu gerilemenin ana sebepleri, ülkenin 2014 yılında uygulanmaya alınan yaptırımlar ve son yıllarda yaşanan petrol fiyatlarındaki düşüştür. Yaptırımlar sonrası AB'ye gerçekleştirilen ihracat miktar olarak %50'den fazla düşüş göstermiştir, ancak AB halen %36,2'lik pay ile RF'nin en büyük pazarı olma özelliğini korumaktadır. RF'nin ihracat pazarında yaşanan daralmadan etkilenmeyen ülkelerin başında Çin gelirken, Kazakistan ve Belarus da RF'nin önemli pazarları arasındaki yerlerini korumaktadır. 2014 sonrasında ise RF'nin toplam ihracatında Ukrayna'nın payı değer olarak yaklaşık %50, pay olarak ise yaklaşık %30 azalmıştır. Türkiye'ye gerçekleştirilen genel ihracat ise 2014 ve 2016'daki gelişmelerden asgari seviyede etkilenmiş, 13 milyar ABD doları miktarını ve yaklaşık %4'lük payını korumuştur (Çizelge 4.2).

Çizelge 4.2 RF'nin Dünya'ya İhracatı (Milyar ABD Doları) (Anonim, 2018e)

	2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017	
Ülkeler	**Değer**	**%**	**Değer**	**%**	**Değer**	**%**	**Değer**	**%**	**Değer**	**%**	**Değer**	**%**	**Değer**	**%**
Dünya	517,0	100	524,8	100	527,3	100	497,8	100	343,9	100	285,5	100	359,2	100
AB 28	**230,5**	**44,6**	**245,7**	**46,8**	**241,2**	**45,8**	**224,4**	**45,1**	**136,8**	**39,8**	**130,6**	**45,8**	**130,2**	**36,2**
Çin	34,7	6,7	35,8	6,8	35,6	6,8	37,4	7,5	28,3	8,2	28,0	9,8	37,5	10,4
Belarus	24,9	4,8	21,4	4,1	16,9	3,2	16,5	3,3	12,4	3,6	14,1	4,9	15,5	4,3
Türkiye	**15,1**	**2,9**	**16,1**	**3,1**	**15,1**	**2,9**	**14,8**	**3,0**	**11,7**	**3,4**	**13,7**	**4,8**	**12,9**	**3,6**
G. Kore	13,3	2,6	13,9	2,6	14,9	2,8	18,1	3,6	13,2	3,8	10,0	3,5	12,1	3,4
Kazakistan	14,2	2,7	14,9	2,8	17,2	3,3	13,9	2,8	10,3	3,0	9,4	3,3	11,9	3,3
Japonya	14,2	2,8	15,6	3,0	19,7	3,7	19,8	4,0	14,4	4,2	9,4	3,3	10,5	2,9
ABD	15,6	3,0	13,0	2,5	11,2	2,1	9,6	1,9	8,4	2,4	9,4	3,3	9,9	2,8
Ukrayna	18,1	3,5	14,8	2,8	15,2	2,9	11,3	2,3	7,2	2,1	6,3	2,2	7,9	2,2
Hindistan	4,7	0,9	7,6	1,4	7,0	1,3	4,4	0,9	4,5	1,3	5,3	1,9	5,4	1,5

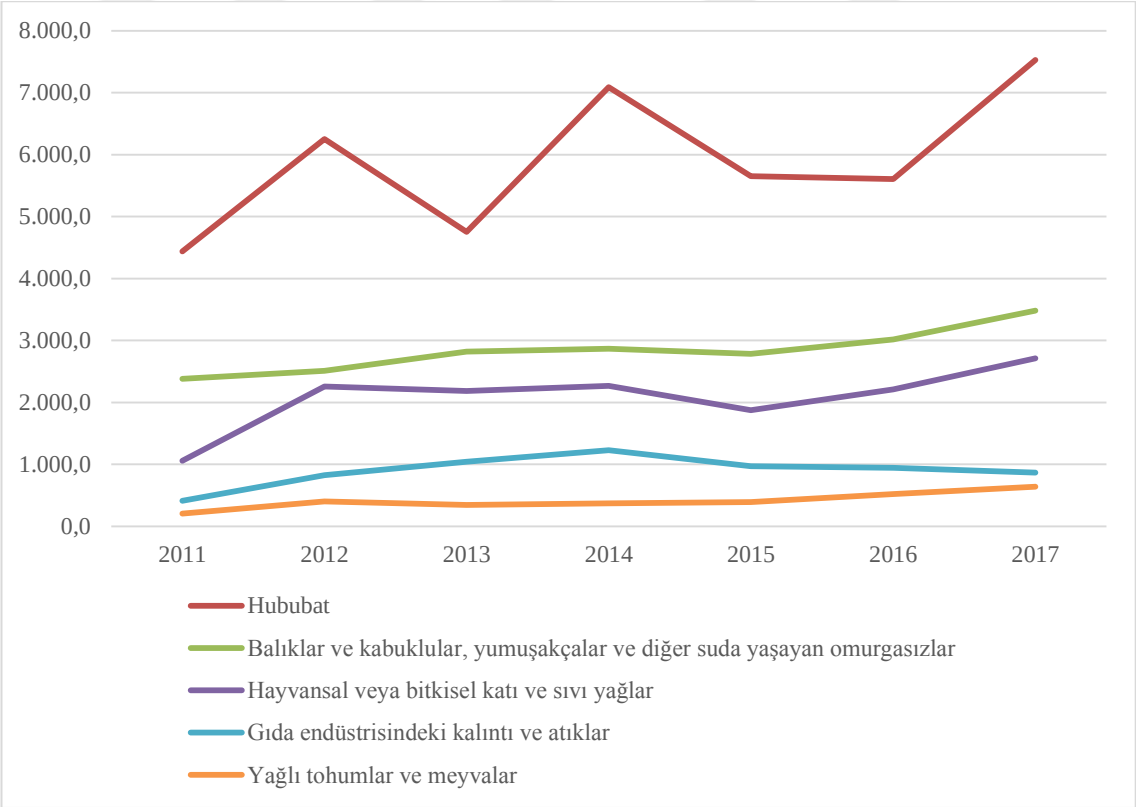

Şekil 4.2 RF'nin Dünyaya İhracatı (Milyar ABD Doları) (Anonim, 2018e)

Türkiye, AB ve diğer AEB üye ülkeleri açısından RF'nin dünya tarım ürünleri ticaretindeki büyüklüğü ve etkinliğini anlamak için RF'nin dünya ticaretindeki yerini daha detaylı incelemek gerekmektedir. 2014 yılı sonunda 800 milyar ABD dolarına yaklaşan ticaret hacmi ile RF dünya ticaretindeki en önemli aktörlerden biridir. 2017 yılına gelindiğinde, toplam dış ticaret hacmi Şekil 4.2'den de açıkça gözlemlenebileceği üzere %25 kayıp vererek 600 milyar ABD Doları seviyelerine gerilemiştir. Yaşanan gelişmeler öncesinde; 2014 yılında ticaret hacminin neredeyse yarısı AB-28 ülkeleri ile gerçekleşmekte iken Türkiye; sırasıyla Çin, Belarus ve ABD'nin ardından, ticaret hacmi bakımından RF'nın en büyük 5. Ortağı olduğu gözlemlenmektedir. Rakamsal olarak ise bu değer 21 milyar ABD dolarının üzerindedir. 2017 yılına gelindiğinde ise; toplam ticaret hacmindeki payları bakımından AB, Çin, Belarus ve ABD yerlerini korurken, Türkiye 16 milyar ABD doları seviyelerine düşen toplam ticaretteki payı hasebiyle Japonya ve Kazakistan'ın gerisinde kalarak 8. sıraya gerilemiştir (Çizelge 4.1, Çizelge 4.2).

Çizelge 4.3 RF 'nin Dünyaya Tarım Ürünleri İhracatı (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018e)

Ürünler	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Hububat	4.438,7	6.251,7	4.752,1	7.086,7	5.652,6	5.606,1	7.527,2
Balıklar ve kabuklular, yumuşakçalar ve diğer suda yaşayan omurgasızlar	2.378,5	2.508,1	2.819,1	2.868,3	2.786,4	3.015,3	3.482,4
Hayvansal veya bitkisel katı ve sıvı yağlar	1.059,2	2.256,6	2.185,2	2.266,3	1.874,0	2.208,6	2.713,7
Gıda endüstrisindeki kalıntı ve atıklar	412,0	827,4	1.042,0	1.229,0	971,3	945,2	865,6
Yağlı tohumlar ve meyveler	205,2	403,0	342,6	369,8	392,1	519,7	641,1
Çeşitli yenilebilir preperatlar	285,9	482,6	611,7	606,4	495,7	505,6	624,9
Tütün	418,2	674,0	735,2	816,3	778,8	685,9	616,2
Tahıl, un, nişasta veya süt müstahzarları; pastacılık ürünleri	225,8	434,2	577,1	623,2	509,9	518,6	557,7
Kakao ve kakao müstahzarları	327,0	558,6	669,2	652,7	442,0	483,8	553,7
İçecekler, alkollü içecekler	347,0	532,0	584,6	552,2	424,7	453,8	498,9
Toplam	11.336,8	16.737,6	16.227,5	18.981,0	16.180,7	17.044,5	20.705,6

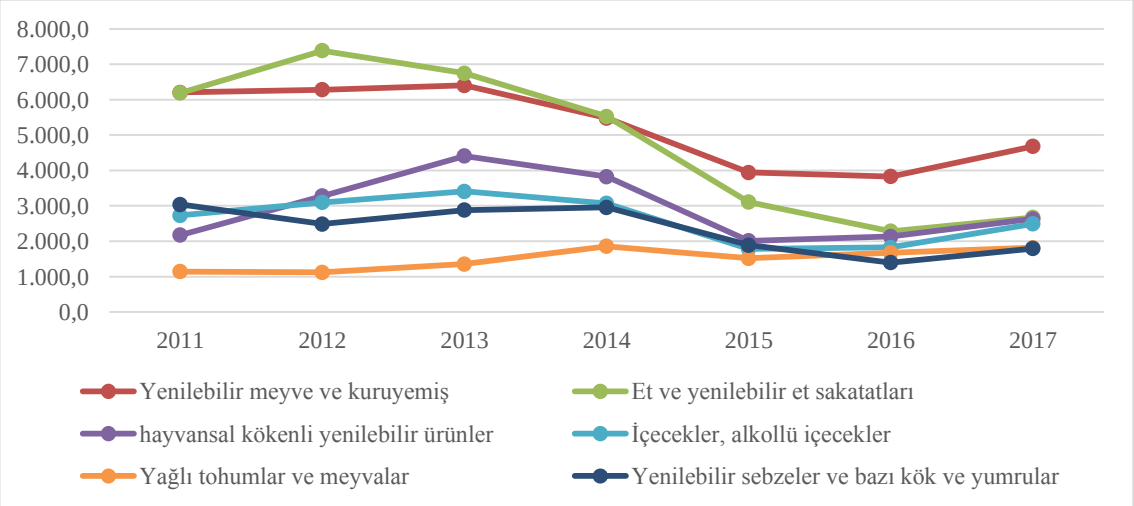

Şekil 4.3 RF'nin Dünyaya Tarım Ürünleri İhracatı (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018e)

Tarım ürünleri ticareti özelinde incelendiğinde ise, RF Uluslararası Ticaret Merkezi (ITC) verilerine göre net ithalatçı konumdadır. RF'da tarımsal üretimin ve ürün yelpazesinin iklim ve coğrafya baskısı altında olduğu ve ülke nüfusunun yüksekliği göz önünde bulundurulduğunda, bu durumun ortaya çıkması normal karşılanmaktadır. Ancak, ülkenin güney şeridi boyunca üretilen hububat toplam tarımsal ihracatın üçte birini oluşturmakta ki bu hububatın en büyük alıcılarından biri de Türkiye'dir.

Çizelge 4.4 RF 'nin Dünyadan Tarım Ürünleri İthalatı (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018e)

Ürünler	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Yenilebilir meyve ve kuruyemiş	6.204,60	6.279,80	6.401,90	5.479,60	3.944,20	3.830,60	4.677,70
Et ve yenilebilir et sakatatları	6.190,00	7.385,30	6.748,20	5.527,80	3.106,10	2.281,70	2.670,40
hayvansal kökenli yenilebilir ürünler	2.172,70	3.278,40	4.407,60	3.824,20	2.011,20	2.135,10	2.630,10
İçecekler, alkollü içecekler	2.730,40	3.095,20	3.407,40	3.068,40	1.784,80	1.824,60	2.492,70
Sebzeler, bazı kök yumrular	3.039,90	2.485,40	2.881,80	2.959,10	1.891,70	1.396,00	1.794,80
Balıklar ve kabuklular, yumuşakçalar ve diğer suda yaşayan omurgasızlar	2.300,30	2.379,10	2.863,00	2.566,10	1.355,00	1.392,10	1.626,20
Yağlı tohumlar ve meyvalar	1.142,50	1.122,20	1.356,60	1.859,20	1.518,40	1.670,50	1.815,50
Çeşitli yenilebilir preperatlar	1.656,10	1.632,30	1.817,90	1.765,10	1.102,90	1.157,00	1.349,80
Kahve, çay, mat ve baharatlar	1.210,00	1.247,30	1.261,80	1.300,10	1.222,60	1.157,70	1.271,90
Hayvansal veya bitkisel katı ve sıvı yağlar	1.571,90	1.302,70	1.236,00	1.241,60	1.064,20	1.088,20	1.212,10
Toplam	39.209,9	40.569,6	43.164,5	39.905,0	26.456,8	24.902,2	28.818,7

Şekil 4.4 RF 'nun Dünyadan Tarım Ürünleri İthalatı (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018e)

SSCB zamanında tarımsal üretim için diğer Sovyet ülkelerine bel bağlamış durumda olan RF'de yerel halkın tarımsal üretimden uzaklaşması ve kırsal alanlardan kente göçün artması nedeniyle, 145 milyonluk nüfusa sahip ülkenin tarımsal ürünler ihtiyacının büyük oranda yerel kaynaklardan karşılanması oldukça zordur. Çeşitli coğrafi olumsuzlukların yanı sıra, Kırım'ın ilhakı sonrasında kendisine uygulanan yaptırımlara tarım ürünleri ithalatına kısıtlamalar getirerek cevap veren RF; 2014 yılında yaklaşık 40 milyar ABD doları tutarında tarımsal ithalat gerçekleştirmekteyken, 2017 yılına gelindiğinde 28 milyar ABD doları tarım ürünleri ithalatı gerçekleştirmiştir. 2016 yılında Türkiye ile yaşanan uçak krizi nedeniyle bu değer 24 milyar ABD dolarına kadar gerilemiştir. 2014 yılında, İthalatı gerçekleştirilen ürünlerin başında yaş meyve sebze, et ve et ürünleri ve alkollü içecekler gelmekteyken, 2017 yılına gelindiğinde de bu durum çok değişiklik göstermemiş, toplam ithalattaki düşüş homojen bir dağılım göstermiştir. Yaptırımlar karşısında RF'nin AB'den domuz eti ithalatını yasaklaması nedeniyle en büyük düşüş gözlemlenen ürün kalemi ise et ve et ürünleridir (Çizelge 4.4).

4.1.2. Türkiye'nin RF ile tarım alanında ilişkileri ve tarımsal ticareti

Her ne kadar ülkenin topraklarının büyük çoğunluğu vejetatif çeşitliliğe izin vermese de RF , tahıllar ve yağlı tohumlu bitkiler başta olmak üzere birçok tarımsal ürün üretiminde dünyada önde gelen ülkeler arasında yer almaktadır. Bu sebeple dünyada zaman zaman baş gösteren buğday arzı krizlerinde RF Türkiye'nin birincil ithalat kapısı olmuştur. Türkiye ise vejetatif çeşitlilik açısından daha zengin bir coğrafyada yer alması ve özellikle RF'nin yeterince yetiştiremediği taze meyve sebze üretiminde dünyada söz sahibidir. Bu doğrultuda, iki ülke arasındaki tarım ürünleri ticareti düzenli bir şekilde devam etmektedir.

Türkiye ve RF arasındaki tarımsal ticaret çeşitli anlaşma ve protokoller ile düzenlenmiş olup, ihtiyaç hâsıl oldukça yapılan ikili görüşmeler ve müzakereler sonucunda, konuya özel toplantı tutanakları, istişare toplantıları tutanakları gibi belgeler de imza altına alınmıştır (Çizelge 4.5).

Son olarak iki ülke arasında tarımsal ilişkilerin ve ticaretin düzenlenmesi adına imzalanmış çeşitli anlaşmalar ve protokoller mevcut olup; 2010 yılında imzalanan "Tarım Alanında İşbirliği Anlaşması", 1999 yılında imza koyulan "Veterinerlik Alanında İşbirliği Anlaşması" ve yine 2010 yılında imzalanan "Bitki Karantinası Alanında İşbirliği Anlaşması" çerçeve anlaşmalar olarak iki ülke arasındaki tarım ürünleri ticaretinin yasal hatlarını ortaya koymaktadır. Tarım ürünleri ticaretine konu malların canlı ve/veya dayanıklılığı düşük olması nedeniyle ortaya çıkan ani sorunların çözüm mekanizmaları taraflarca çeşitli protokoller ile belirlenmiş ve sorunsuz olarak işlemektedir.

Çizelge 4.5 Türkiye ve RF Arasında Tarım Alanında İmzalanmış Anlaşmalar (Anonim, 2019e)

Anlaşmanın Adı	**İmza Tarihi**
Veterinerlik Alanında İşbirliği Anlaşması	05.11.1999
Bitki Karantinası Alanında İşbirliği Anlaşması	13.01.2010
Tarım Alanında İşbirliği Anlaşması	12.05.2010
Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve RF Hükümeti Arasında Veterinerlik İlaçları Alanında İşbirliği Anlaşması	15.08.1998
Bitkisel Ürünlerin RF 'na İhraç Edilmesinde Uluslararası ve Rus Karantina Kurallarına Uyulmasını Sağlamak Amacıyla Bitkisel Ürünlerin Üretim, Sınıflara Ayrılma, İşleme, Depolama ve Ambalajlama Yerlerinin Ortaklaşa Denetim Düzenine İlişkin Anlaşma	30.05.2006

İmzalanan anlaşmalar iki ülke ilişkileri ve tarım ürünleri ticaretinin yasal çerçevesini oluştursa da RF ve Türkiye gibi dinamik ticari ilişkilere sahip olan iki ülkenin ihtiyaçlarının karşılanması açısından yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple, iki ülke yetkili makamları gerek Tarım ve Orman Bakanlığı'nın (Mülga Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı) organize ettiği gerekse diğer Bakanlıkların güdümünde veya Rus yetkili makamlarının koordinasyonunda gerçekleşen çeşitli toplantılar altında bir araya gelmeye özen göstermektedirler.

Çeşitli vesileler ile bir araya gelen taraflar arasında anlık hâsıl olan veya devamlılık gösteren sorunların çözümüne yönelik birçok anlaşma, mutabakat zaptı, protokol ve hatta toplantı tutanağı başlıkları altında metinler imzalanmıştır. Bu metinler, taraflar açısından bağlayıcılık taşıyabileceği gibi, sadece iyi niyet beyanı ya da görüşmelerin yazılı metne çevrilmesi şeklinde de olabilmektedir. 2014 ve 2016'da yaşanan gelişmelerin sonucunda ikili ticaretin uğradığı sektenin etkisini azaltmak ve normale

dönüşün sağlanması amacıyla, iki ülke yetkili bakanlık ve kurumları arasındaki görüşmeler devam etmektedir (Çizelge 4.6).

Çizelge 4.6 Türkiye ve RF Arasında Tarım Alanında İmzalanmış Protokoller ve Mutabakat Zabıtları (Anonim, 2019e)

Protokol/Mutabakat Zaptı'nın Adı	**İmza Tarihi**
Türkiye-RF İthal ve İhracat Edilen Balıkçılık ve Su Ürünleri Güvenlik Kontrolü Hakkında Mutabakat Zaptı	05.08.2009
Bitkisel Kökenli Ürünlerin Satışı Sırasında Bitki Sağlığı Şartlarına Uyulması Önlemleri Konusunda Mutabakat Zaptı	06.05.2010
Bitki Karantina Düzenlemeleri Alanında İşbirliğine İlişkin Protokol	12.07.2005
Bitkisel Gıda Ürünlerinin Pestisit, Nitrat ve Nitrit Açısından Güvenliğine İlişkin Mutabakat Zaptı	24.06.2008
Kanatlı Eti ve İşlem Görmemiş Kanatlı Et Ürünleri Gönderme Şartları Konusunda Mutabakat Zaptı	2010
Tahıl ve Tahıl Ürünlerinin Kalite ve Güvenilirliği Kapsamında Mutabakat Zaptı	06.05.2010
RF 'na İhraç edilen Türkiye Menşeili Tarım Ürünlerinin Gürcistan Toprakları Üzerinden Transit Geçişi Hakkında İstişare Toplantısı Zaptı (Gürcistan ile)	18.04.2013
RF 'na İhraç edilen Türkiye Menşeili Tarım Ürünlerinin Gürcistan Toprakları Üzerinden Transit Geçişi Hakkında İstişare Toplantısı Zaptı (RF ile)	18.04.2013
Türkiye Cumhuriyetinden RF na Bitki Sağlığı Açısından Yüksek Risk Taşıyan Ürünlerin İhracatında Bitki Sağlığı Güvenliğinin Sağlanması Alanında Türkiye Cumhuriyeti Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (Gıda ve Kontrol Genel Müdürlüğü) İle RF Federal Veterinerlik ve Bitki Karantina Servisi Arasında İş Birliği Protokolü	04.08.2014
Türk-Rus Hükümetlerarası Karma Ekonomik Komisyonu 12. toplantısı Tarım Alanında İşbirliği Konusunda Çalışma Grubu Protokolü	19.04.2013
Türk-Rus Hükümetlerarası Karma Ekonomik Komisyonu 13. toplantısı Tarım Alanında İşbirliği Konusunda Çalışma Grubu Protokolü	25.11.2014

2014 yılı itibarı ile 4 milyar ABD dolarına yaklaşan ikili tarımsal ticaret hacmi, yaklaşık 21 milyar ABD Doları olan ve 2023 yılına kadar 100 Milyar ABD Doları hedefi konan iki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi içerisinde oldukça önemli bir yer arz etmektedir. Ancak 2017 yılına gelindiğinde, yaşanan gelişmelerin ışığında, toplam tarım ürünleri ticareti 2,6 milyar ABD dolarına, toplam ticaret hacmi ise 16 milyar ABD doları seviyelerine gerilemiştir.

Türkiye ve RF arasındaki tarım ürünleri ticaretinde yaşanan değişikliklerde, RF'nin 2014 ve 2015'te yaşanan gelişmeler sonucunda AB ve Türkiye'ye yönelik uyguladığı tarım ürünlerinin ithalatının kısıtlanması hususundaki yaptırım kararları belirleyici olmuştur. RF'nin 24 Kasım 2015'te RF savaş uçaklarının Türkiye'nin güney sınırını ihlal etmesi sonucu düşürülmesi nedeniyle RF tarafından Türkiye'den gerçekleştirilecek

tarım ürünleri ithalatına yönelik 30 Kasım 2015 tarihli ve 1296 sayılı RF hükümet kararnamesi de göz önünde bulundurulmalıdır. Bahsekonu kararname kapsamında 1 Aralık 2016 tarihinden itibaren, belli başlı ürünlerde teknik engeller öne sürerek ithalat kısıtlamaları getirilmiştir. Ancak kısıtlamaların tümü 1 Mayıs 2018'e kadar kademeli ve ürün bazlı olarak kaldırılmıştır (Anonim 2015d). Türkiye ve RF arasındaki tarım ürünleri ticaretindeki değişimler incelenirken yaşanan değişikliklerin daha iyi anlaşılabilmesi adına, yasakların getirildiği yıl olan 2015 yılı öncesi baz alınmalıdır. Bu nedenle iki ülke arasındaki tarım ürünleri ticareti karşılaştırılırken 2014 ve 2017 yılları temel alınmıştır

Çizelge 4.7 RF'nin Türkiye'den İthalatını Yasakladığı Tarım Ürünleri (Anonim, 2019d)

Ürün tanımı	Yasağın yürürlükten kalkma tarihi
- Kanatlı eti,	01.05.2018
- Karanfiller,	09.03.2017
- Domates,	01.05.2018 (Tuta Absoluta'dan arî)
- Soğanlar, şalotlar,	09.03.2017
- Karnabahar ve brokoli,	09.03.2017
- Hıyarlar,	02.06.2017
- Portakal,	09.10.2016
- Mandarin,	09.10.2016
- Üzüm (taze),	02.06.2017
- Elma,	02.06.2017
- Armut,	02.06.2017
- Kayısı (taze)	09.10.2016
- Şeftali ve nektarin	09.10.2016
- Erik	09.10.2016
- Çilek	02.06.2017
- Nar,	17.03.2016
- Patlıcan,	25.04.2016
- Marul,	16.05.2016
- Kabak, balkabağı	19.05.2016

Çizelge 4.8 RF tarafından uygulanan tarım ürünleri ithalatı yasağı kapsamı dışında bırakılan ürünler (Anonim, 2019d)

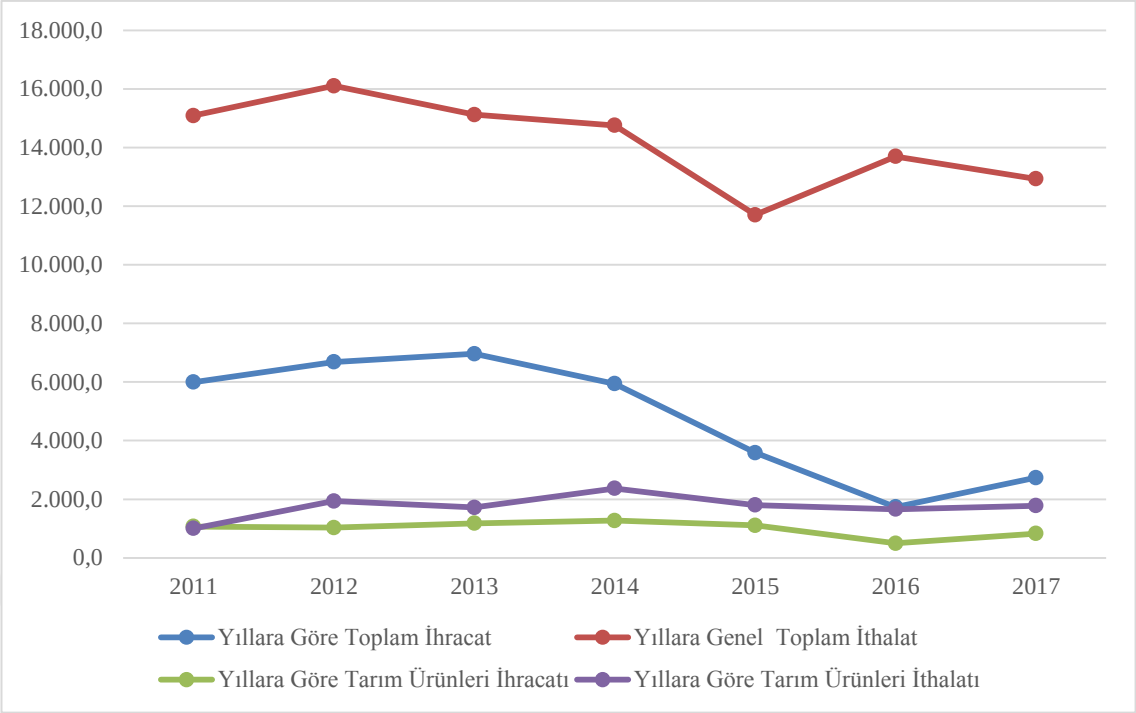
Ürün tanımı
- Limon,
- Kiraz,
- Vişne,
- Greyfurt,
- Karpuz,
- Ayva,
- Üzüm (kuru),
- İncir (kuru),
- Kayısı (kuru),
- Fındık (kuru)

Yasaklanan ürünler arasında RF tarafından Türkiye'den en çok ithalatı gerçekleştirilen 5 ürün sırasıyla;

- Domates
- Taze Üzüm
- Hıyar
- Portakal
- Kayısıdır.

Çizelge 4.9 Türkiye ve RF Arasındaki Genel ve Tarımsal Ticaret (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018f)

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi		Dış Ticaret Hacmi	
	Genel	Tarımsal	Genel	Tarımsal	Genel	Tarımsal	Genel	Tarımsal
2011	6.352,53	1.572,25	15.086,80	1.001,80	-8.734	570	21.439	2.574
2012	6.840,00	1.514,72	16.103,20	1.937,70	-9.263	-423	22.943	3.452
2013	7.272,77	1.755,87	15.122,10	1.721,40	-7.849	34	22.395	3.477
2014	6.654,29	1.765,31	14.755,20	2.369,20	-8.101	-604	21.409	4.135
2015	4.068,85	1.413,65	11.703,30	1.799,50	-7.634	-386	15.772	3.213
2016	2.147,53	625,02	13.698,30	1.659,90	-11.551	-1.035	15.846	2.285
2017	3.441,12	1.066,83	12.929,90	1.779,00	-9.489	-712	16.371	2.846

Şekil 4.5 Türkiye'nin RF 'ye Yıllara Göre Tarım Ürünleri Ticareti Değişimi (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018f)

Daha önce de belirtildiği üzere, RF Türkiye'nin en büyük ticaret ortaklarından biridir. 2017 yılı itibari ile 16 milyar ABD dolarını aşan dış ticaret hacmi ile dikkat çeken iki ülke ticaretinin yaklaşık 13 milyar ABD doları Türkiye'nin ithalatından oluşmaktadır. Bu değer ile RF, Türkiye'nin küresel pazarda iktisadi büyüklük açısından en büyük tedarikçisidir. Bu durum 2014 ve 2016 yılındaki gelişmelere rağmen günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Bu değerin ortaya çıkmasındaki en büyük etmen, RF'nın tüm Dünya'ya olduğu gibi Türkiye'ye de petrol, doğal gaz ve türevlerini ihraç etmesidir. Türkiye'nin 2014 yılında, yaklaşık 6 milyar ABD doları civarında seyreden RF'ye ihracat değeri, ülkenin Türkiye'nin en büyük 7. ihracat pazarı olmasını sağlamışsa da 2017 yılına gelindiğinde bu değer 3 milyar ABD dolarının altına düşmüş, RF'nin Türkiye'nin ihracat pazarı olan ülkeler sıralamasındaki yerini 12'ye gerilemiştir. Ancak ikili dış ticaret dengesinde ibre RF 'yi göstermeye devam etmektedir (Çizelge 4.9).

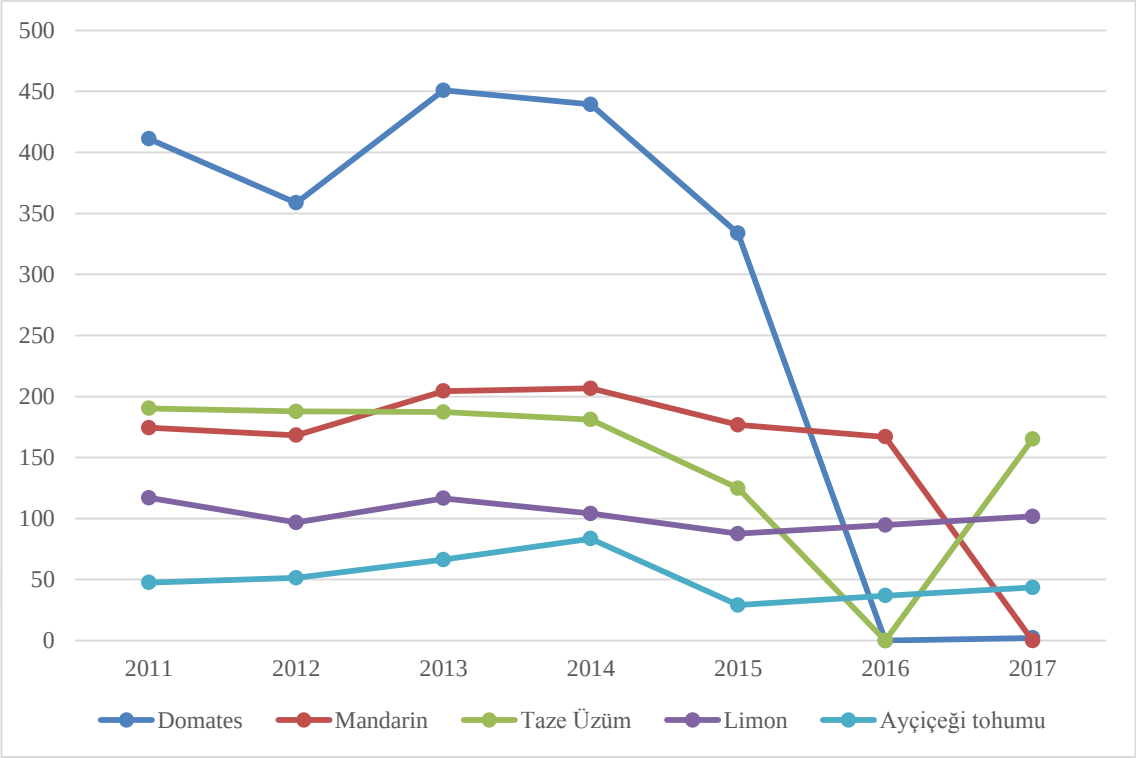
İki ülke arasındaki ticaret tarım ürünleri özelinde incelendiğinde ise, 2014 yılına gelene kadar, yaşanan kuraklık vakaları gibi birkaç özel durumun dışında oldukça düzenli bir şekilde ilerlemektedir. Öyle ki, RF 'na ihraç edilen domates, turunçgiller ve üzümlerin

ekonomik değeri 2014 yılına değin periyodik olarak yıldan yıla artmaktadır. Yaş sebze ve meyve ihracatımız ülkemiz üreticileri için de oldukça önem arz etmekte olup, üretici açısından RF en önemli pazarlardan biri olarak kabul edilmektedir. Ancak 2014 yılından sonra AB'nin uyguladığı yaptırımlar RF pazarında daralma ve ekonomik zorlukları ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle 2014 yılından sonra Türkiye'den RF'ye tarım ürünleri ihracatı düşüşe geçmiş, 2016 uçak krizi sonrasında ise domates, taze üzüm, mandarin ve hıyar ihracatı sıfırlanmıştır. Bu dört ürünün 2014 yılında RF'ye gerçekleştirilen tarım ürünleri ihracatının %40'ını oluşturduğunu göz önüne aldığımızda, yaşanan kaybın boyutları daha iyi idrak edilebilmektedir. Mayıs 2018 itibari ile domates dahil olmak üzere tüm ürünlerdeki ithalat yasakları kaldırılmış olsa da yaşanan düşüşün etkileri devam etmektedir (Çizelge 4.10).

Şekil 4.10'dan da görülebileceği üzere Türkiye'den RF'ye en çok ihraç edilen ilk beş tarım ürününden yalnızca yasağa tabi olmayan limon ihracatı etkilenmeden devam etmiştir.

Çizelge 4.10 RF'nin Türkiye'den Tarım Ürünleri İthalatı (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018f)

ÜRÜNLER	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Domates	411,07	358,61	450,80	439,28	333,69	0,00	2,22
Mandarin	174,41	168,27	204,35	206,66	176,67	166,95	0,00
Taze Üzüm	190,25	187,78	187,28	181,09	124,82	0,00	165,11
Limon	116,91	96,80	116,57	104,08	87,59	94,64	101,76
Ayçiçeği tohumu	47,53	51,32	66,31	83,51	29,11	36,77	43,46
Hıyar	49,43	64,52	60,14	71,89	34,97	0,00	11,22
Taze Demirhindi, kaju elması	40,54	56,97	85,95	59,18	46,22	11,73	14,41
Portakal	91,75	60,24	64,53	59,05	69,81	45,30	60,97
Tütün	61,38	60,13	64,06	50,63	49,77	52,69	25,77
Taze ve kurutulmuş greyfurt	45,20	38,13	45,67	36,24	25,93	28,90	22,57
Tarım Ürünleri Toplamı	1.572,25	1.514,72	1.755,87	1.765,31	1.413,65	625,02	1.066,83
Tüm Ürünler Toplamı	6.352,53	6.840,00	7.272,77	6.654,29	4.068,85	2.147,53	3.441,12

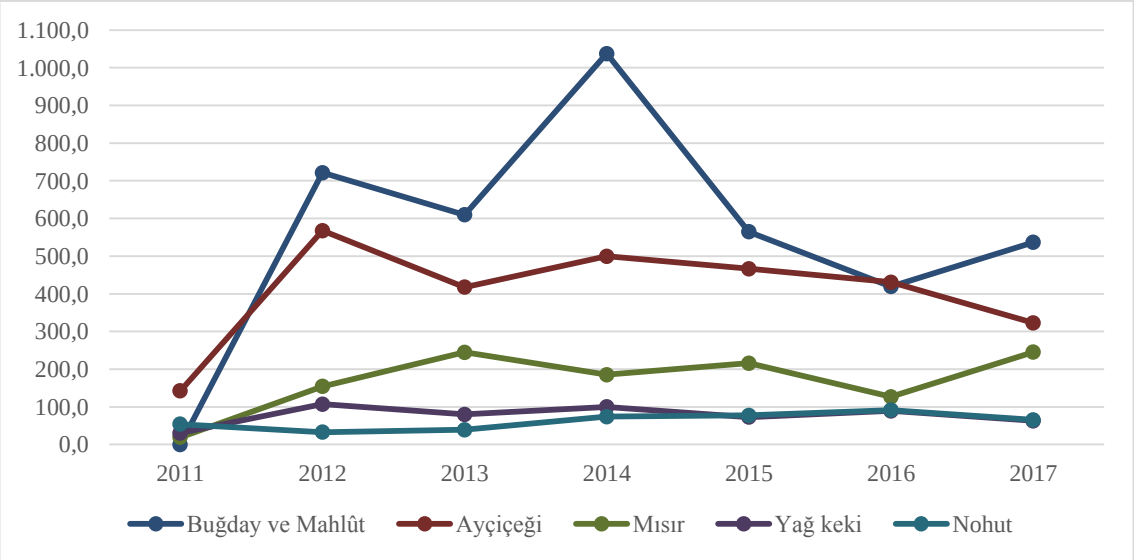

Şekil 4.6 RF'nin Türkiye'den Tarım Ürünleri İthalatında İlk 5 Ürün (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018f)

RF, 2012-2014 yılları arasında dünyada ortaya çıkan kuraklık kaynaklı tahıl kıtlığı sırasında ve sonrasında Türkiye'nin birincil tedarikçisi olmuştur. Türkiye'nin 2012 yılında 720 milyon ABD doları civarında gerçekleşen tahıl ithalatı, 2014 yılına gelindiğinde 1,1 milyar ABD dolar seviyesine yaklaşarak %65 artış göstermiştir. Türkiye'nin 2014 sonrasında buğday ve mahlût ithalatı 500 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiş ve 2017 yılına kadar bu seviyede devam etmiştir. 2016 yılında yaşanan Türkiye-RF krizinden buğday ve mahlût ithalatı etkilenmemiş buna karşın; nohut, bezelye, çeltik gibi ürünlerin ithalatında artış gözlenmiştir. Şekil 4.7'den de izlenebileceği üzere, 2011 ve 2017 yılları arasında buğday ve mahlût dışında kritik bir düşüş gözlenmediği gibi, en çok ithal edilen beş üründe bir istikrardan bahsedilebilir (Çizelge 4.11).

Çizelge 4.11 Türkiye'nin RF 'ndan Tarım Ürünleri İthalatı (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018f)

ÜRÜNLER	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Buğday ve mahlût	0,0	721,3	609,6	1.037,3	564,8	419,2	536,7
ayçiçeği tohumu, aspir yağı	142,5	567,6	417,7	499,5	466,5	431,0	323,1
Mısır	19,2	154,4	244,8	185,4	216,2	126,6	245,3
Yağ keki	30,6	107,3	80,2	100,0	72,8	89,4	63,1
Nohut	54,0	32,7	39,1	74,1	77,6	91,6	65,5
Buğday atıkları	33,9	40,3	49,9	65,6	72,1	88,9	99,1
Arpa	0,0	4,8	10,6	44,4	14,5	5,8	27,8
Bezelye	51,4	35,9	46,0	40,6	93,0	104,3	108,0
Çeltik	20,9	21,7	17,6	39,3	18,6	24,9	8,0
Pancar Pekmezi	4,1	20,6	24,7	39,2	15,8	23,3	24,1
Tarım Ürünleri Toplamı	1.001,8	1.937,7	1.721,4	2.369,2	1.799,5	1.659,9	1.779,0
Tüm Ürünler Toplamı	15.086,8	16.103,2	15.122,1	14.755,2	11.703,3	13.698,3	12.929,9

Şekil 4.7 Türkiye'nin RF'den Tarım Ürünleri İthalatında İlk 5 Ürün (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018f)

Çizelge 4.12 RF'nin Türkiye'den en çok ithal ettiği 5 ürün ve bu ürünlerin dünyadan ithalatında yaşanan değişim (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018f)

DOMATES								%Değişim	Pazar Payı	
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2013-2017	2014	2017
Dünya	814,07	886,82	1.104,46	1.044,72	676,38	490,582	558,745	-49,41		
Türkiye	411,07	358,61	450,8	439,28	333,69	0	2,22	-0,99	42,05	0,40
Azerbaycan	32,595	32,35	41,095	52,83	57,319	91,997	155,168	277,58	5,06	27,77
Çin	80,087	93,065	105,555	119,88	113,704	105,503	135,632	28,49	11,47	24,27
Fas	61,092	88,509	101,297	111,27	97,568	164,973	132,408	30,71	10,65	23,70
Belarus	0	17,065	42,093	66,055	38,887	64,004	55,701	32,33	6,32	9,97
İran	0,506	0,193	0,645	0,407	2,688	8,854	12,537	1.843,72	0,04	2,24
Ermenistan	0,035	0,044	0,321	0,189	0,557	17,639	12,185	3.695,95	0,02	2,18
Kazakistan	0	0,035	0,008	0,262	0,241	1,633	6,147	76.737,50	0,03	1,10
Kırgızistan	0,717	0,324	0	0	0,074	0,059	0,121	0,00	0,00	0,02
TAZE ÜZÜM								**% Değişim**	**Pazar Payı**	
	2011	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2013-2017**	**2014**	**2017**
Dünya	534,73	529,67	504,73	402,69	281,229	184,646	398,4	-1,07		
Türkiye	101,48	106,35	117,61	128,315	97,56	0	120,19	-6,33	31,86	30,17
Moldova	18,032	19,908	21,035	23,04	16,636	24,617	49,907	116,61	5,72	12,53
Hindistan	4,15	14,618	26,84	31,406	14,158	22,798	38,013	21,04	7,80	9,54
Özbekistan	86,12	49,362	0,627	0,527	8,503	17,267	28,315	5.272,87	0,13	7,11
Mısır	9,452	11,541	8,613	10,19	18,197	16,755	27,726	172,09	2,53	6,96
Şili	57,352	52,751	60,255	40,082	27,872	19,174	25,455	-36,49	9,95	6,39
Ermenistan	6,526	9,016	6,321	6,881	1,062	17,006	2,738	-60,21	1,71	0,69
Kazakistan	0	0	0,168	0,224	0,012	1,485	0,926	0,00	0,06	0,23
Kırgızistan	0,357	0,024	0,01	0	0,289	0,092	0,741	0,00	0,00	0,19
Belarus	0	1,294	6,731	4,39	0,147	3,081	0,082	-98,78	1,09	0,02
HIYAR								**% Değişim**	**Pazar Payı**	
	2011	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2013-2017**	**2014**	**2017**
Dünya	219,003	266,737	291,688	284,561	159,907	125,292	146,484	-48,52		
Türkiye	30,707	38,893	34,87	50,589	26,63	0	8,293	-83,61	23,80	5,66
İran	64,002	70,604	84,636	80,466	63,645	64,068	62,619	-22,18	57,78	42,75
Çin	31,15	35,987	38,724	40,222	32,48	28,26	31,521	-21,63	26,44	21,52
Belarus	0	7,813	15,399	27,101	16,461	14,831	21,608	-20,27	10,51	14,75
Azerbaycan	10,674	12,597	13,529	14,46	6,68	13,574	10,868	-24,84	9,24	7,42
Kazakistan	0	0,13	0,307	0,662	0,756	2,512	5,778	772,81	0,21	3,94
Ermenistan	0,01	0,197	2,196	0,486	1,548	0,614	0,25	-48,56	1,50	0,17
Kırgızistan	0,126	0,134	0	0	0	0,012	0,003	0,00	0,00	0,00
PORTAKAL								**% Değişim**	**Pazar Payı**	
	2011	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2013-2017**	**2014**	**2017**
Dünya	512,11	431,058	479,781	418,493	316,238	273,214	267,022	-36,19		
Türkiye	72,662	45,016	43,607	44,159	55,031	36,689	48,306	9,39	9,09	18,09
Mısır	185,313	159,72	220,104	190,666	142,16	133,997	114	-40,21	45,88	42,69
G. Afrika	107,127	109,016	120,128	111,113	78,316	59,827	71,593	-35,57	25,04	26,81
Türkiye	91,746	60,237	64,533	59,046	69,81	45,298	60,967	3,25	13,45	22,83
Fas	65,4	48,532	23,062	24,989	18,516	9,85	9,812	-60,73	4,81	3,67
Arjantin	10,425	3,973	0,465	0,637	0,484	4,768	3,003	371,43	0,10	1,12
Kırgızistan	0	0	0	0	0	0	0,001	0,00	0,00	0,00
Ermenistan	0	0	0	0	0	0,006	0	0,00	0,00	0,00
Kazakistan	0	0	0,012	0	0	0,016	0	0,00	0,00	0,00
KAYISI								**% Değişim**	**Pazar Payı**	
	2011	**2012**	**2013**	**2014**	**2016**	**2015**	**2017**	**2013-2017**	**2014**	**2017**
Dünya	74,37	73,782	70,859	45,232	36,344	18,342	44,747	-1,07		
Türkiye	11,568	16,124	16,659	12,56	21,971	0	24,659	96,33	23,51	55,11
Özbekistan	26,244	9,77	17,864	0,414	0,644	10,478	5,016	1.111,59	25,21	11,21
Sırbistan	2,338	1,297	0,557	3,619	0,693	0,705	3,759	3,87	0,79	8,40
Moldova	0,783	0,03	0,772	0,688	0,866	2,727	1,856	169,77	1,09	4,15
Ermenistan	5,799	9,898	14,968	1,545	3,119	1,75	1,284	-16,89	21,12	2,87
Kırgızistan	2,991	0,927	0,038	0	0	0,595	0,12	0,00	0,05	0,27
Kazakistan	0	0	0,022	0,009	0	0,113	0,064	611,11	0,03	0,14

Kaynak: (Anonim, 2018e)

Çizelge 4.13 RF'nin Türkiye'den en çok ithal ettiği 5 ürün ve bu ürünlerdeki Türkiye'nin dünyaya ihracatındaki değişim[5] (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018f)

DOMATES								%Değişim	Pazar Payı	
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2013-2017	2014	2017
Dünya	432,46	400,69	391,22	426,49	365,28	239,88	290,14	-31,97		
RF	258,50	255,20	274,60	275,92	258,82	0,00	2,16	-99,22	64,70	0,74
Belarus	5,00	5,42	5,26	13,42	7,90	42,51	53,32	297,20	3,15	18,38
Irak	8,73	19,97	8,38	16,99	11,06	32,42	25,30	48,88	3,98	8,72
S.	10,42	11,30	7,54	5,13	12,31	26,88	24,92	385,35	1,20	8,59
Romanya	29,26	16,09	10,47	21,40	16,16	25,56	38,66	80,66	5,02	13,33
Gürcistan	3,00	3,77	5,15	8,19	6,45	23,28	18,99	131,90	1,92	6,54
Kazakistan	0,20	0,26	0,11	0,17	0,26	3,57	1,45	736,99	0,04	0,50
Kırgızistan	0,00	0,02	0,00	0,03	0,00	0,09	0,05	84,62	0,01	0,02
TAZE ÜZÜM								**%Değişim**	**Pazar Payı**	
	2011	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2013-2017**	**2014**	**2017**
Dünya	175,33	162,59	187,68	201,68	141,41	104,74	195,39	-3,12		
RF	101,48	106,35	117,61	128,32	97,56	0,00	120,19	-6,33	63,62	61,51
Belarus	5,20	4,90	8,05	9,89	5,52	25,71	9,77	-1,28	4,91	5,00
Gürcistan	0,00	0,00	0,03	0,08	0,03	16,76	2,61	3.200,00	0,04	1,33
S.	6,33	3,95	3,55	3,65	6,20	12,03	7,38	102,25	1,81	3,78
Ukrayna	12,11	14,71	13,31	12,12	4,51	11,00	12,50	3,10	6,01	6,40
Almanya	17,26	13,20	12,81	12,05	9,48	9,95	10,15	-15,79	5,97	5,19
Kazakistan	0,02	0,02	0,01	0,01	0,03	1,45	0,01	37,50	0,00	0,01
Kırgızistan	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
HIYAR								**%Değişim**	**Pazar Payı**	
	2013	**2013**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2013-2017**	**2014**	**2017**
Dünya	59,18	67,06	63,96	77,10	47,89	28,17	33,83			
RF	30,71	38,89	34,87	50,59	26,63	0,00	8,29	-83,61	65,62	24,52
Romanya	1,62	0,62	0,53	0,99	2,04	4,34	5,02	407,48	1,28	14,84
Ukrayna	6,60	8,47	10,49	6,74	4,43	4,29	4,48	-33,61	8,74	13,23
Belarus	0,32	1,14	2,24	2,54	2,29	3,77	2,85	12,05	3,29	8,41
Gürcistan	1,42	1,17	1,65	2,55	2,16	3,26	1,94	-23,96	3,31	5,74
Almanya	8,64	8,38	5,54	3,76	2,67	2,41	2,49	-33,66	4,87	7,37
Kazakistan	0,01	0,02	0,00	0,00	0,03	0,14	0,01	233,33	0,00	0,03
PORTAKAL								**%Değişim**	**Pazar Payı**	
	2013-	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2013-2017**	**2014**	**2017**
Dünya	262,88	230,26	183,69	190,13	166,85	179,61	156,98	-17,44		
RF	72,66	45,02	43,61	44,16	55,03	36,69	48,31	9,39	23,23	30,77
Irak	79,10	116,44	74,68	90,45	68,16	81,34	49,45	-45,33	47,57	31,50
Ukrayna	24,97	16,32	28,08	20,05	13,93	20,32	11,48	-42,75	10,54	7,31
Gürcistan	9,35	7,91	10,56	9,84	8,05	6,01	4,81	-51,10	5,17	3,06
Romanya	2,42	2,82	2,97	1,88	2,62	3,78	4,57	143,03	0,99	2,91
Kazakistan	0,79	0,49	0,28	0,29	0,25	0,72	0,33	13,27	0,15	0,21
Kırgızistan	0,36	0,17	0,13	0,25	0,18	0,14	0,19	-21,86	0,13	0,12
KAYISI								**%Değişim**	**Pazar Payı**	
	2013-	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2013-2017**	**2014**	**2017**
Dünya	28,94	41,61	42,39	27,42	39,24	24,31	44,19	61,17		
RF	11,57	16,12	16,66	12,56	21,97	0,00	24,66	96,33	45,81	55,80
Almanya	7,47	9,18	13,06	6,30	6,65	6,52	5,09	-19,08	22,96	11,53
Irak	2,24	4,77	2,61	1,57	5,06	4,88	6,46	310,17	5,74	14,61
S.	1,60	0,86	0,96	0,98	1,57	3,78	2,77	182,18	3,58	6,27
Belarus	0,00	0,49	0,36	0,32	0,22	1,87	0,26	-16,19	1,15	0,60
Romanya	0,29	0,32	0,45	0,45	0,66	1,43	1,16	159,73	1,63	2,63
Kazakistan	0,00	0,04	0,04	0,05	0,03	0,06	0,04	-13,33	0,16	0,09

[5] Türkiye'nin RF'ye olan tarım ürünleri ihracatı verileri ile RF'nin Türkiye'den tarım ürünleri ithalatı verileri, her iki ülkenin ITC'ye yaptığı bildirimlerin farklı olmasından ötürü birbirini tutmamaktadır.

2014 yılında RF'nin Türkiye'den en çok ithal ettiği ürünlerin başında domates gelmektedir. 2014 yılında Türkiye'den toplam 275 milyon ABD doları seviyesinde domates ithal edilirken, 2017 yılına gelindiğinde 2,2 milyon ABD dolarlık ithalat gerçekleştirilmiştir. Türkiye bu yıllar içerisinde RF pazarındaki %26'lık payını doğal olarak kaybederken, Türkiye'nin yerine RF'nin birinci tedarikçisi daha önce de ifade edildiği gibi Azerbaycan olmuştur. Bu dönem içerisinde ise RF'nin dünyadan toplam domatesi ithalatı yaklaşık %50 azalmıştır. Aynı dönem içerisinde AB'den gerçekleştirilen domates ithalatının da yasaklandığı göz önünde bulundurulduğunda, Azerbaycan'ın RF'ye olan domates ihracatı yaklaşık 3 kat artmış olsa da RF'nin domates ihtiyacı karşılanamamıştır.

2014 yılı itibari %42'lik pay ile RF'nin en büyük domates tedarikçisi olan Türkiyeen 2017 yılına gelindiğinde yalnızca %0,40 paya sahiptir (Çizelge 4.12). Türkiye bu dönem içerisinde domates ihracatında yaklaşık %32'lik bir daralma yaşamıştır. RF ve Romanya'dan sonra en büyük domates alıcısı olan Belarus'a olan ihracat aynı dönem içerisinde 3 kat artarak, 13 milyon ABD dolarından, 53 milyon ABD dolarına yükselmiştir. AEB üyesi olan Belarus'a gerçekleştirilen domates ihracatında yaşanan bu artışın yanı sıra, Türkiye diğer tüm domates ihracat pazarlarına ihracatını artırsa da RF pazarını kaybetmenin neticesinde yaşanan toplam domates ihracatı değerini eski seviyesine geri getirememiştir.

Türkiye'nin RF'ye en çok ihraç ettiği ikinci ürün ise taze üzümdür. 2014 yılı itibari ile Türkiye RF'nin taze üzüm ithalatının %31'ini karşılamaktayken, 2016 yılında Türkiye'den hiç taze üzüm ithal edilememiştir. Buna rağmen, 2017 yılında hasat zamanı öncesi taze üzüme yönelik yasakların kaldırılması nedeniyle Türkiye'den gerçekleştirilen ithalat eski seviyesine geri gelmiş, Türkiye yine %30 pay ile RF'nin birinci taze üzüm tedarikçisi olma özelliğini sürdürmüştür. Değer olarak ise Türkiye'nin RF'ye taze üzüm ihracatı yalnızca %6'lık bir kayıpla 128 milyon ABD dolarından, 120 milyon ABD dolarına gerilemiştir (Çizelge 4.12). Ancak 2016 yılı göz önünde bulundurulduğunda 2014'e kıyasla RF'nin taze üzüm ithalatı %50'den fazla düşüş göstermiş, ve bu yıllar içerisinde diğer tedarikçilerinden gerçekleştirilen ithalatta kayda değer bir artış gözlenmemiştir.

Türkiye ise 2014 yılında ihraç ettiği taze üzümün %63'ünü RF pazarına ihraç ederken, 2017 yılına gelindiğinde halen %61'ini RF pazarına ihraç etmektedir. Ancak yasakların uygulamada olduğu 2016 yılı içerisinde Türkiye, yaklaşık %50'lik bir ihracat düşüşüyle karşı karşıya kalmıştır. RF pazarına sokulamayan taze üzümler ise, Belarus, Gürcistan ve Suudi Arabistan'a ihraç edilmiş, ancak yine de yaşanan %50'lik ihracat daralmasının önüne geçilememiştir. 2017 yılına gelindiğinde ise RF'nin taze üzüme olan yasakları kaldırmasından ötürü ticaret eski haline dönmüştür.

2014 yılında Türkiye, İran'dan sonra RF'nin en büyük ikinci hıyar tedarikçisi olmuştur. RF, 2014 yılında tüm dünyadan yaklaşık 280 milyon ABD doları tutarında hıyar ithal ederken, 2017 yılına gelindiğinde %48'lik ithalat daralması yaşayarak toplam 146 milyon ABD doları tutarında hıyar ithal etmektedir. Türkiye 2014'te 50 milyon ABD doları ile RF hıyar ithalatının yaklaşık %24'ünü karşılamaktayken, 2017 yılına gelindiğinde yaşanan %83'lük ithalat azalması ile %5,6'sını karşılamaktadır. 2 Haziran 2017'de hıyar ithalatına uygulana yasaklar kaldırılmış olmasına rağmen yaşanan düşüşün önüne geçilememiştir. Bu dönem içerisinde RF'nin bütün tedarikçilerinden hıyar ithalatı düşüş gösterirken, yalnızca bir diğer AEB üyesi olan Kazakistan'dan gerçekleştirilen ithalat artış göstermiştir. Ancak bu artış oransal olarak oldukça yüksek olsa da mali değeri oldukça düşük olduğundan ötürü, RF'nin hıyar ithalatı ihtiyacını karşılamaktan uzak kalmıştır.

Türkiye ise 2014 yılında gerçekleştirilen hıyar ihracatının %65'ini RF'ye gerçekleştirmiş olup, 2017 yılına gelindiğinde yaşanan %83'lük kayıpla ihracatının yalnızca %24'ünü RF'ye gerçekleştirmiştir. Yasağın geçerli olduğu 2016 yılı içerisinde hıyar ihracatında %65'den fazla kayıp yaşayan Türkiye, diğer tüm hıyar ithalatçısı ülkelere ihracatını artırmış olsa da 2017 yılındaki 33 milyon ABD dolarlık ihracatı ile 2014 yılında gerçekleştirilen 77 milyon ABD doları tutarındaki ihracat değerinden oldukça uzaktadır.

2014 yılı baz alındığında RF'nin Türkiye'den ithal ettiği başlıca ürünlerin arasında portakal da yer almaktadır. 2014 yılında Türkiye'den 44 milyon ABD doları tutarında portakal ithal edilirken, toplam portakal ithalatının %9'u Türkiye'den

gerçekleştirilmiştir. RF'nin 2014-2017 yılları arasında toplam portakal ithalatı %36 daralma göstermiştir. Aynı dönem içerisinde Türkiye'den gerçekleştirilen ithalat ise %9 artış gösterirken Türkiye, RF ithalatının %18'ini karşılar duruma gelmiştir. RF tarafından portakala uygulanan yasaklar 2016 yılı hasat zamanı öncesinde kaldırıldığından ötürü, bu ürün RF'ye Türkiye'den ihraç edilen ürünler arasında en az ihracat kaybı yaşayan ürün olmuştur. Yasakların geçerli olduğu 2016 yılında yalnızca %18'lik bir ihracat azalması yaşanırken, 2017 yılına gelindiğinde 2014 yılındaki ihracat değerinin yaklaşık %10 üzerine çıkılarak 48 milyon ABD doları seviyesine ulaşılmıştır.

Aynı zaman periyodu içerisinde Türkiye'nin dünyaya olan toplam portakal ihracatı %17 düşüş göstererek, 190 milyon ABD dolarından 156 milyon ABD dolarına gerilemiştir. 2014 yılında toplam portakal ihracatının %23'ünü RF'ye gerçekleştiren Türkiye, 2017 yılına gelindiğinde toplam portakal ihracatının %30'unu RF'ye yapmıştır. Türkiye yasakların geçerli olduğu 2016 yılı içerisinde RF dışındaki portakal ithalatçısı ülkelere de ihracatını artıramamıştır.

RF'nin Türkiye'den en çok ithal ettiği beş tarımsal ürün arasında yer alan bir diğer ürün ise taze kayısıdır. 2014-2017 yılları arasında RF'nin kayısı ithalatı tutarlı olarak devam etmiş ve yalnızca %1'lik bir daralma göstermiştir. Ancak 2014 öncesi döneme kıyasla 70 milyon ABD dolarının üzerinde ithalat gerçekleştirilirken günümüzde yalnızca 44 milyon ABD doları ithalat gerçekleştirilmektedir. Türkiye'den gerçekleştirilen ithalat incelendiğinde ise 2014 yılı verilerine göre Türkiye, 12 milyon ABD doları değer ile RF'nin toplam kayısı ithalatının %23'ünü kendi başına karşılamaktadır. 2017 yılına gelindiğinde ise RF'nin Türkiye'den olan kayısı ithalatı neredeyse %100 artış göstererek 25 milyon ABD doları seviyelerine yükselmiştir. Bu değerle 2017 yılında Türkiye'den gerçekleştirilen ithalat, toplam ithalatın %55'ini oluşturmuştur. 2016 yılında Türkiye'den taze kayısı ithalatını yasaklamış ve Türkiye'den hiç taze kayısı ithalatı gerçekleştirilmemiştir. 2016 yılında RF'nin kayısı ihtiyacını Özbekistan ve kısmen Moldova'dan karşılamaya çalışmış olsa da aynı yıl içerisinde toplam taze kayısı ithalatının % 60'a yakın azaldığı gözlenmektedir.

Türkiye, 2014 yılı içerisinde gerçekleştirdiği taze kayısı ihracatının %45'ini RF'ye yapmıştır. 2014 yılından 2017 yılına gelindiğinde toplam taze kayısı ihracatını %61 oranında artıran Türkiye, halen ihracatının %55'ini RF'ye gerçekleştirmektedir. 2016 yılındaki taze kayısıya uygulanan yasaklar kapsamında RF'ye ihracat gerçekleştirilemezken, Türkiye diğer tüm taze kayısı alıcısı ülkelere olan ihracatını artırmış olsa da RF'ye olan ihracatın bir anda sona ermesinden kaynaklı yaşanan pazar kaybını bu yıl içerisinde gidereememiştir. 9 Ekim 2016'da taze kayısı ithalatına uygulanan yasakların kalkmasından sonra 2017 yılı içerinde RF'ye olan taze kayısı ihracatı son yılların en yüksek değeri olan 44 milyon ABD dolarına yükselmiştir.

4.1.3. AB'nin RF ile tarım alanında ilişkileri ve tarımsal ticareti

RF ve AB yıllardır süregelen çalkantılı siyasi ilişkilerinin yanı sıra, birbirleri için vazgeçilmez birer tarımsal ürünleri ticareti ortağı olma özelliklerini de hep korumuşlardır. Ancak 2014 yılında RF'nin Kırım'ı ilhakından sonra AB tarafından RF'ye uygulanan ekonomik yaptırımların karşılığı olarak RF, AB menşeili birçok tarım ürünün ülkeye girişini yasaklamıştır.

RF'nin AB üyesi ülkelerle tarım ve tarımla ilişkili sektörleri bağlayan birçok işbirliği anlaşması bulunmaktadır. Ancak tarım alanında geçerli olacak düzenlemeleri kapsayan anlaşmalar bir üst yapılanma olan birlik değil de ülkeler düzeyinde gerçekleştirildiğinden AB ve RF arasında tarım ve tarımla alakalı sektörleri ilgilendiren 3 adet çok taraflı ve ikili anlaşma imzalanmıştır (Çizelge 4.14).

Çizelge 4.14 AB ve RF Arasındaki Tarım Alanında İmzalanmış Anlaşmalar (Anonim 2015e)

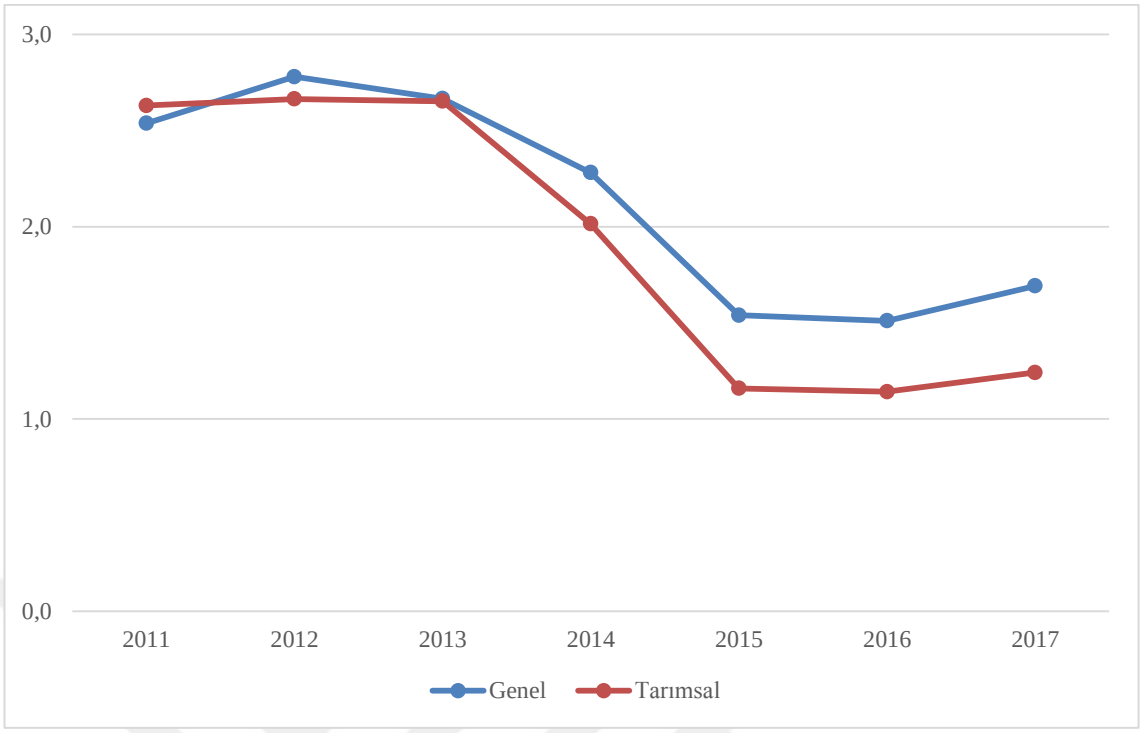
Anlaşmanın Adı	İmza Tarihi
Avrupa Ekonomik Topluluğu ve RF Arasında Tarım Ürünleri ve Gıda Maddelerinin RF 'na İhracatına Kredi Garantisi Verilmesi İçin Nota Teatisi Yoluyla Anlaşma (İkili)	11.02.1992
Yasa Dışı, Kayıt Dışı ve Kural Dışı Balıkçılığı Önleme, Caydırma ve Ortadan Kaldırmaya Yönelik Liman Devleti Önlemleri Anlaşması (Çok Taraflı)	22.11.2009
Avrupa Topluluğu ve RF Hükümeti Arasında Balıkçılık ve Balık Denizindeki Canlı Deniz kaynaklarının Korunması Alanında İşbirliği Anlaşması (İkili)	28.04.2009

Yaşanan siyasi çalkantılar ve RF'de gerçekleşen küçük çaplı devalüasyon da göz önünde bulundurulduğunda, bu rakamın RF ekonomisi açısından önemi daha da artmaktadır.

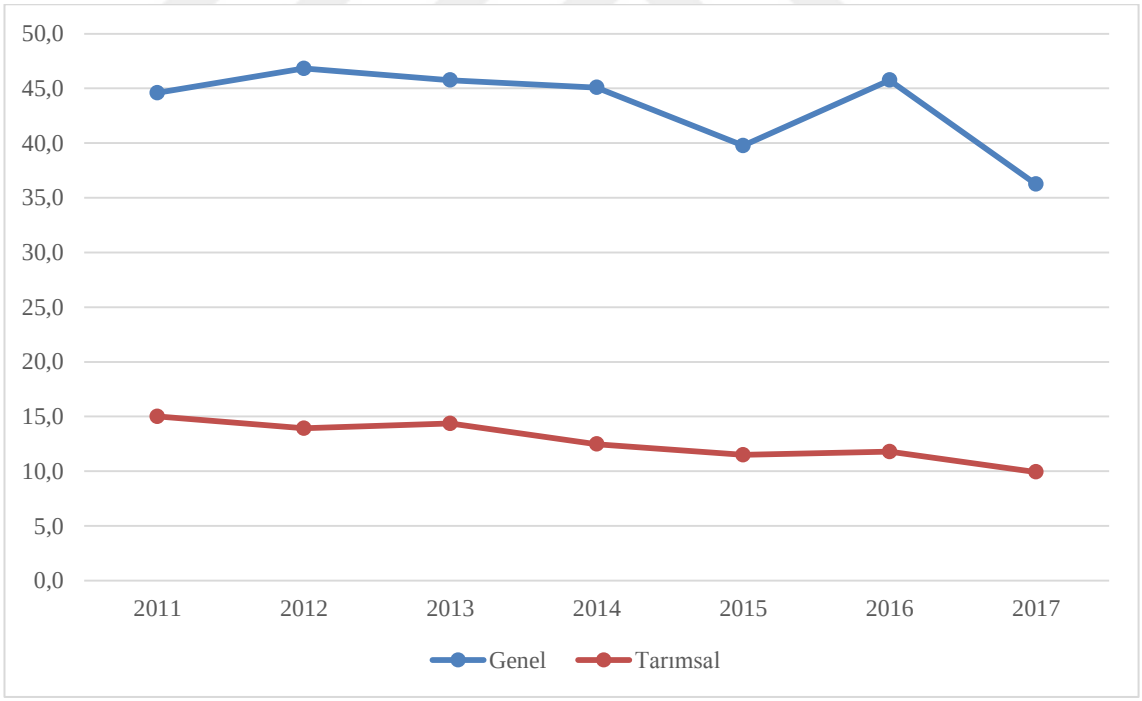
RF 'nun uygulamaya soktuğu tarım ürünleri ambargosu ile birlikte AB ekonomisinin en çok etkilendiği alanların başında AB'de gıda ve tarım sektöründe istihdam sıkıntısı ve AB tarım ve gıda piyasasında bozulma gelmektedir. AB, ithalat yasağından dolayı bozulan veya bozulması muhtemel piyasalarını korumak için çeşitli mekanizmalar geliştirmiştir. Bununla birlikte, ABD ve AB'ye gıda ithalatı bakımından RF tarafından getirilen kısıtlama, Türk gıda sektörü açısından da önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu durum özellikle RF ile ticaretimizin daha sağlam temellere oturtulması açısından önem arz etmektedir. 2014 yılından 2016 yılına kadar RF, AB'den ithal ettiği ürünleri Türkiye ve AEB'nin diğer üyelerinden ikame etme yoluna gitmiştir. 2016 yılında yaşanan anlaşmazlığa kadar ikili tarım ürünleri ticaretinin artırılabilmesi için gerekli teknik altyapının sağlanmasına yönelik çalışmalar her iki ülke yetkili kurumlarınca yürütülmüş, hatta birçok alanda anlaşmalar da sağlanmıştır. Ancak Ocak 2016 sonrasında iki ülke arasında çıkan anlaşmazlıkların neticesinde Türkiye'nin RF için alternatif tedarikçi olma hedefi sekteye uğramıştır.

Çizelge 4.15 AB ve RF Ticaretinde Genel Göstergeler (Milyar ABD Doları) (Anonim 2018g)

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi		Dış Ticaret Hacmi		AB'nin İhracatında RF'nin Payı (%)		RF'nin İhracatında AB'nin payı (%)	
	Genel	Tarım	Genel	Tarım	Genel	Tarım	Genel	Tarım	Genel	Tarım	Genel	Tarım
2011	150,7	14,5	230,5	1,7	-80	12,8	381	16	2,5	2,6	44,6	15,0
2012	158,0	14,4	245,7	2,3	-88	12,1	404	17	2,8	2,7	46,8	13,9
2013	159,8	15,6	241,2	2,3	-81	13,3	401	18	2,7	2,7	45,8	14,4
2014	137,4	12,0	224,4	2,4	-87	9,6	362	14	2,3	2,0	45,1	12,5
2015	81,0	6,0	136,8	1,9	-56	4,1	218	8	1,5	1,2	39,8	11,5
2016	78,8	6,0	130,6	2,0	-52	4,0	209	8	1,5	1,1	45,8	11,8
2017	96,6	7,1	130,2	2,1	-34	5,0	227	9	1,7	1,2	36,2	9,9

Şekil 4.8 AB'nin RF Ticaretindeki Yerinin Yıllara Göre Değişimi (Milyar ABD Doları) (Anonim 2018g)

Şekil 4.9 RF'nin AB Ticaretindeki Yerinin Yıllara Göre Değişimi (Milyar ABD Doları) (Anonim 2018g)

AB ve RF arasındaki genel ticarete ilişkin göstergeler incelendiğinde, RF'nin AB toplam ticareti adına ne denli büyük bir ortak olduğu ortaya daha belirgin şekilde

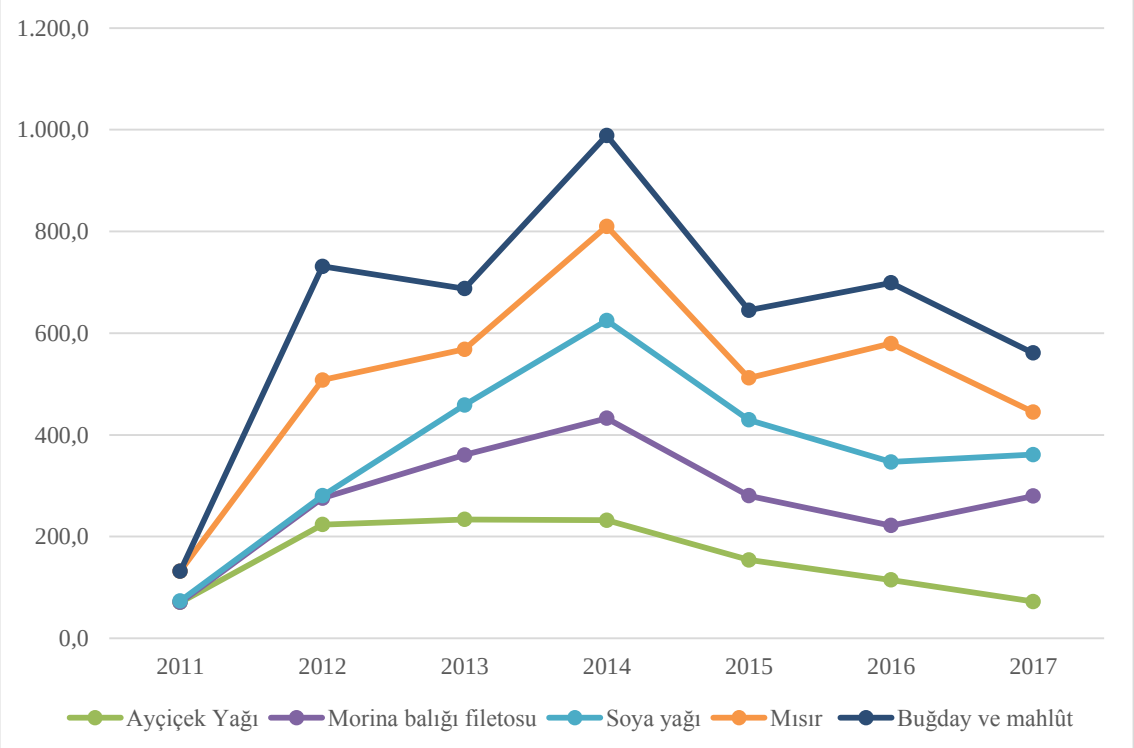
çıkmaktadır. 2014 yılı itibari ile toplam ticaret göz önünde bulundurulduğunda AB'nin en büyük ikinci ortağı olan RF ile toplam ticaret hacmi yaklaşık olarak 360 milyar ABD dolarının üzerinde gerçekleşmiştir. Bu değerin toplam AB-28 ülkeleri ihracatının %2,3'ünü oluşturduğu görülmektedir. AB'ye gerçekleştirilen ihracatın, RF'nin toplam ihracatındaki yeri ise %45'in üzerindedir. 2017 yılında ise; yaşanan gelişmeler neticesinde RF'nin toplam AB ihracatındaki payı %7,1'e, AB'nin RF'nin toplam ihracatındaki yeri ise %36'ya gerilemiştir.

İki taraf arasındaki ticari ilişkiler, tarım ürünleri ihracatı özelinde incelendiğinde; AB ile RF arasındaki toplam tarım ürünleri ticaret hacmi 2014 yılı ve öncesinde 15 milyar ABD doları seviyelerindeyken 2017'ye gelindiğinde 9 milyar ABD dolarına kadar gerilemiştir. AB'nin toplam tarım ürünleri ihracatında RF'nin pazar olarak büyüklüğü 2014 öncesinde %2,7 civarlarında iken, 2017'ye gelindiğinde bu pay %1,2'ye kadar düşmüştür. RF'nin ihracatında AB'nin yeri incelediğinde ise 2014 öncesinde AB toplam ihracat pazarının %15'ini oluştururken, 2017 yılında ise pazar olarak büyüklüğü %10'un da altına düşmüştür. Şekil 4.8'de de görülebileceği gibi iki taraf arasındaki genel ve tarımsal ürün ticaretindeki düşüş paralel bir eğilim göstermiştir.

RF, AB ile olan ticari ilişkilerinde tarım ürünlerinde net ithalatçı konumunda iken, toplamda net ihracatçıdır. 2011'den 2014'e kadar her yıl AB ile olan ticaretinde 80 milyar ABD dolarından daha çok fazla veren RF, 2014 sonrasında hem uygulanan yaptırımlar hem de petrol fiyatlarında yaşanan düşüş nedeniyle, AB ile olan ticaretinde 2017 yılı itibari ile 34 milyar ABD dolar artıda görünmektedir.

Çizelge 4.16 AB'nin RF'den Tarım Ürünleri İthalatı (Milyon ABD Doları) (Anonim 2018g)

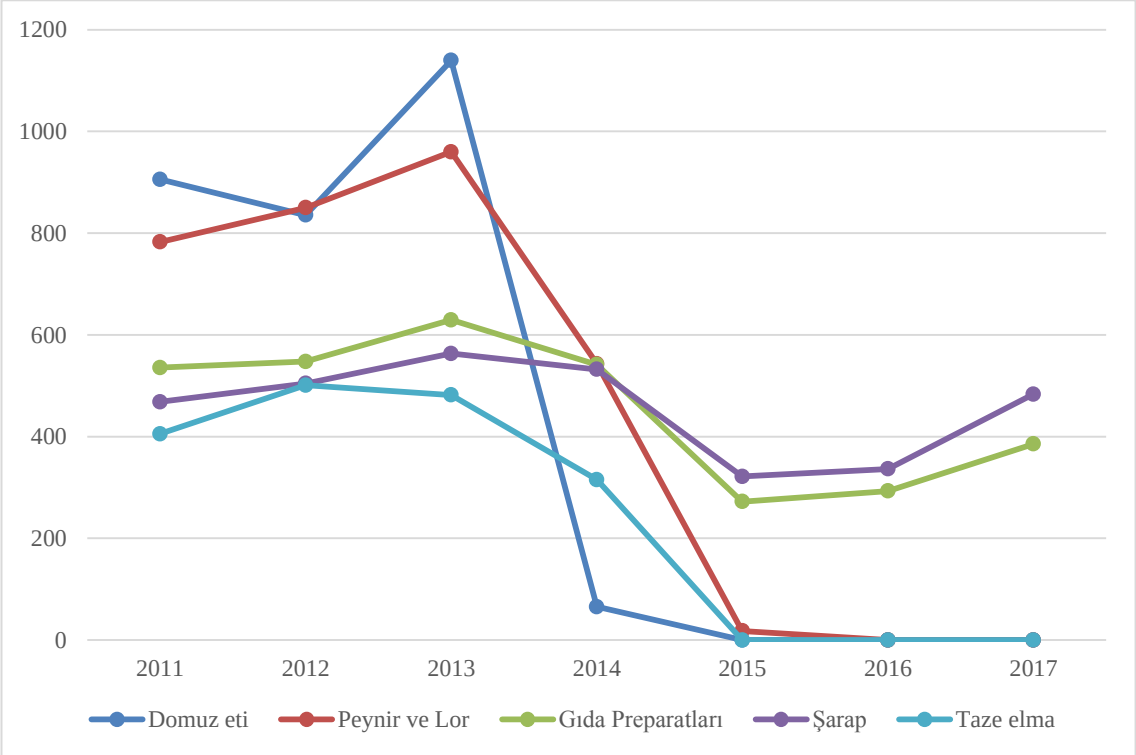
ÜRÜNLER	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ayçiçek Yağı	70,8	223,8	233,6	232,1	154,2	114,9	72,2
Morina balığı filetosu	0,0	51,7	127,0	200,7	126,0	107,0	207,7
Soya yağı,	2,9	4,9	98,0	192,2	149,4	124,9	81,4
Mısır	58,6	227,5	109,6	185,0	82,4	232,9	83,6
Buğday ve Mahlût	0,0	223,3	119,4	178,7	133,2	119,1	116,4
Dondurulmuş Morina Balığı	0,0	41,3	88,4	127,2	107,0	167,0	236,7
Keten tohumu	88,6	140,6	147,5	106,0	115,9	114,4	111,8
Votka	70,3	67,4	81,5	99,5	68,8	67,7	74,5
Dondurulmuş Yengeçler	36,6	45,4	51,2	97,2	107,1	160,9	236,5
Kolza Yağı	146,8	158,0	188,0	91,2	65,3	46,1	88,5
Toplam Tarım	1.701,2	2.328,6	2.331,1	2.366,3	1.858,7	2.007,7	2.054,7
Toplam	230.544,1	245.709,7	241.246,1	224.409,1	136.779,9	130.617,2	130.158,5

Şekil 4.10 AB'nin RF'den Tarım Ürünleri İthalatı (İlk 5 Ürün) (Milyon ABD Doları) (Anonim 2018g)

Çizelge 4.17 RF'nin AB'den Tarım Ürünleri İthalatı (Milyon ABD Doları) (Anonim 2018g)

ÜRÜNLER	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Domuz eti	905,62	835,36	1.139,60	65,45	0,00	0,00	0,00
Peynir ve Lor	782,52	850,09	959,90	543,14	17,77	0,00	0,00
Gıda Preparatları	535,47	547,53	629,23	541,40	272,15	292,89	385,56
Şarap	468,35	504,45	563,17	532,25	321,41	336,27	483,45
Taze elma	405,40	500,90	481,89	315,33	0,00	0,00	0,00
Hayvan beslemede kullanılan gıda preperatları	479,67	473,71	478,25	438,50	305,09	276,31	322,78
Viski	370,07	452,94	440,87	384,21	207,09	182,18	253,47
Domuz yağı	0,00	437,64	379,74	34,83	0,00	0,00	0,00
Domates	125,98	208,54	291,67	186,31	0,00	0,00	0,00
Üzümden elde edilen diğer alkoller	233,32	288,65	277,36	221,32	129,11	124,17	165,22
Tarım Ürünleri Toplam	14.469,4	14.427,6	15.649,4	11.972,2	6.002,6	6.042,1	7.097,6
Tüm ürünler	150.670,2	158.023,4	159.758,9	137.382,2	81.048,0	78.807,1	96.638,7

Şekil 4.11 RF'nin AB'den Tarım Ürünleri İthalatı İlk 5 Ürün (Milyon ABD Doları) (Anonim 2018g)

RF ile AB'nin toplam ticareti içerisinde, tarımsal ürün ticareti 2014 öncesi zamanlara kıyasla oransal olarak büyük yer tutmasa da 2017 yılı itibari ile 9 milyar ABD dolarının üzerinde bir hacme sahiptir. RF'nin AB'ye tarım ürünleri ihracatında, 2014 yılı itibari ile 230 milyon ABD doları seviyelerini aşan Ayçiçek yağı en büyük kalemken, 2017 yılına gelindiğinde bu değer %70 azalarak 72 milyon ABD doları seviyelerine gerilemiştir. Yaşanan ihracat kaybından Ayçiçek yağından sonra en çok, soya yağı ve mısır kalemleri etkilenmiştir. Buna rağmen balıkçılık ürünlerinin yaşanan anlaşmazlıklardan etkilenmediği görülmektedir. Örneğin; AB'ye Morina balığı filetosu ihracatı 2015 ve 2016 yıllarında sekteye uğramış olsa da 2017 yılına gelindiğinde 2014'teki 200 milyon ABD doları seviyelerini tekrar yakalamıştır. Dondurulmuş yengeç ihracatı ise 2014 yılında 100 milyon ABD dolarının altındayken, 2017 yılına gelindiğinde 236 milyon ABD doları seviyesine yükselerek RF'nin AB'ye en çok ihraç ettiği ikinci tarım ürünü haline gelmiştir. 2017 yılında AB'ye en çok ihraç edilen tarım ürünü ise dondurulmuş morina balığıdır (Çizelge 4.16).

Çizelge 4.18 RF'nin AB'den en çok ithal ettiği 5 tarım ürünü ve yıllara göre değişim (Milyon ABD Doları) (Anonim 2018g)

DOMUZ ETİ								%Değişim 2013-2017	Pazar Payı	
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017		2013	2017
Dünya	2.138,4	2.461,5	2.135,1	1.502,4	952,3	628,1	813,3	-61,9		
AB	1.086,7	999,9	1.304,6	71,4	0,0	0,0	0,0	-100,0	61,1	0,0
Brezilya	434,2	399,6	437,4	799,0	767,5	587,0	746,1	70,6	20,5	91,7
Şili	16,7	58,2	50,6	92,4	73,1	21,4	35,3	-30,2	2,4	4,3
Sırbistan	1,6	7,1	0,6	52,9	27,2	4,6	7,4	1.217,9	0,0	0,9
Kazakistan	0,0	0,0	0,0	0,4	1,5	1,2	0,7	3.600,0	0,0	0,1
Kanada	348,8	574,3	246,3	313,5	0,0	0,0	0,0	-100,0	11,5	0,0
PEYNİR VE LOR								**% Değişim**	**Pazar Payı**	
	2011	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2013-2017**	**2013**	**2017**
Dünya	1.461,8	1.818,2	2.167,5	1.582,0	720,2	732,5	929,0	-57,1		
AB	1.016,8	1.124,6	1.274,8	714,4	20,0	0,0	0,0	-100,0	58,8	0,0
Belarus	0,0	317,1	495,4	605,8	556,6	616,3	773,3	56,1	22,9	83,2
Arjantin	30,8	35,6	34,6	92,7	49,3	37,0	41,2	19,0	13,0	4,4
Sırbistan	4,2	13,2	20,3	29,6	24,9	26,6	30,4	49,7	7,6	3,3
Uruguay	0,0	0,0	1,7	29,8	16,2	16,3	18,3	976,5	7,5	2,0
İsviçre	5,2	4,9	5,3	14,4	12,0	11,6	22,2	316,5	1,6	2,4
Ermenistan	1,5	2,2	4,8	4,8	16,2	10,0	8,7	81,6	0,0	0,9
Kazakistan	0,0	1,1	1,2	1,9	3,0	3,4	7,9	534,7	0,1	0,9
Kırgızistan	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3,2	2,3	2.299.900,0	0,0	0,3
ELMA, ARMUT VE AYVA								**% Değişim**	**Pazar Payı**	
	2013	**2013**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2013-2017**	**2013**	**2017**
Dünya	1.208,8	1.241,9	1.181,4	979,6	540,4	524,4	598,8	-49,3		
AB	713,4	789,4	705,7	486,2	0,0	0,0	0,0	-100,0	59,7	0,0
Sırbistan	69,2	48,6	53,3	107,1	123,4	149,6	136,8	156,6	4,5	22,9
Arjantin	132,9	123,7	109,9	105,3	81,9	69,0	75,5	-31,3	9,3	12,6
Çin	91,4	88,4	87,5	79,8	79,2	99,4	94,2	7,6	7,4	15,7
Güney	17,0	22,2	21,9	19,7	41,2	30,6	43,2	97,7	1,9	7,2
Şili	37,9	31,9	33,5	19,8	28,8	22,2	34,3	2,3	2,8	5,7
Türkiye	4,2	8,5	7,4	9,8	25,8	3,1	25,4	244,8	0,6	4,3
Ermenistan	0,0	0,0	0,5	3,4	2,4	1,8	2,1	333,9	0,0	0,4
Kırgızistan	0,5	0,0	0,0	0,0	0,4	0,3	0,4	4.169.900,0	0,0	0,1
Kazakistan	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1	899.900,0	0,0	0,0
KAYISI, KİRAZ, ŞEFTALİ, NEKTARİN								**% Değişim**	**Pazar Payı**	
	2011	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2013-2017**	**2013**	**2017**
Dünya	657,3	661,0	613,9	504,2	277,7	276,9	415,6	-32,3		
AB	365,4	377,8	326,7	270,0	0,0	0,0	0,0	-100,0	53,2	0,0
Türkiye	66,2	96,7	80,7	81,5	105,3	30,7	133,9	65,8	13,2	32,2
Sırbistan	48,6	39,9	44,1	40,6	47,6	59,2	75,7	71,7	7,2	18,2
Çin	13,1	13,3	11,7	18,8	25,5	36,5	38,2	225,4	1,9	9,2
Azerbaycan	11,3	28,4	19,0	29,0	24,0	28,9	36,2	90,5	3,1	8,7
Moldova	14,1	18,3	25,2	4,5	17,2	32,0	39,6	57,1	4,1	9,5
Ermenistan	7,3	13,1	17,8	6,9	4,5	4,7	3,1	-82,5	2,9	0,8
Belarus	0,0	1,2	9,3	12,5	0,6	16,6	1,6	-83,3	1,5	0,4
Kazakistan	0,0	0,0	0,1	0,2	0,0	0,4	0,5	363,7	0,0	0,1
Kırgızistan	9,3	2,8	0,0	0,0	0,0	0,8	0,5	875,5	0,0	0,1
DOMATES								**% Değişim**	**Pazar Payı**	
	2011	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2013-2017**	**2013**	**2017**
Dünya	814,1	886,8	1.104,5	1.044,7	676,4	490,6	558,8	-49,4		
AB	126,0	208,5	291,7	186,3	0,0	0,0	0,0	-100,0	26,4	0,0
Türkiye	411,1	358,6	450,8	439,3	333,7	0,0	2,2	-99,5	40,8	0,4
Çin	80,1	93,1	105,6	119,9	113,7	105,5	135,6	28,5	9,6	24,3
Fas	61,1	88,5	101,3	111,3	97,6	165,0	132,4	30,7	9,2	23,7
Azerbaycan	32,6	32,4	41,1	52,8	57,3	92,0	155,2	277,6	3,7	27,8
Belarus	0,0	17,1	42,1	66,1	38,9	64,0	55,7	32,3	3,8	10,0
Ermenistan	0,0	0,0	0,3	0,2	0,6	17,6	12,2	3.696,0	0,0	2,2
Kazakistan	0,0	0,0	0,0	0,3	0,2	1,6	6,2	76.737,5	0,0	1,1
Kırgızistan	0,7	0,3	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	1.209.900,0	0,0	0,0

Çizelge 4.19 RF'nin AB'den en çok ithal ettiği 5 tarım ürününde AB'nin ihracatında yaşanan değişim (Milyon ABD Doları) (Anonim 2018g)

DOMUZ								%Değişim	Pazar Payı	
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2013-2017	2013	2017
AB Toplam	19.767,12	19.911,15	21.202,99	20.437,56	16.464,48	17.929,96	19.613,36	-7,50		
İtalya	2.579,98	2.448,28	2.741,56	2.722,22	2.081,04	2.011,65	2.261,03	-17,53	12,93	11,53
Almanya	2.274,94	2.294,53	2.375,56	2.145,10	1.522,44	1.561,79	1.790,88	-24,61	11,20	9,13
Polonya	1.527,56	1.572,07	1.680,41	1.535,11	1.292,13	1.351,10	1.540,44	-8,33	7,93	7,85
Birleşik	1.331,17	1.369,61	1.445,80	1.465,73	1.213,20	1.158,15	1.245,20	-13,87	6,82	6,35
Fransa	1.288,06	1.208,37	1.304,20	1.262,47	962,26	818,13	958,96	-26,47	6,15	4,89
RF	1.066,15	992,49	1.274,57	58,60	0,01	0,14	0,03	-100,00	6,01	0,00
Japonya	1.064,84	1.098,55	1.148,51	1.501,40	1.112,93	1.343,84	1.425,80	24,14	5,42	7,27
Belarus	254,80	309,89	235,62	13,95	0,03	0,00	0,01	-100,00	1,11	0,00
Kazakistan	10,81	13,68	20,41	0,94	0,00	0,00	0,04	-99,79	0,10	0,00
Kırgızistan	0,00	0,00	0,00	9,15	0,71	0,00	0,00	-100,00	0,00	0,00
Ermenistan	2,28	1,58	1,83	5,61	1,88	1,09	0,93	-49,02	0,01	0,00
PEYNİR VE LOR								**%Değişim**	**Pazar Payı**	
	2011	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2013-2017**	**2013**	**2017**
AB Toplam	22.755,37	21.964,54	24.859,28	25.503,28	20.311,74	20.498,73	23.403,69	-5,86		
Almanya	4.272,32	3.961,17	4.314,86	4.696,11	3.705,76	3.694,58	4.125,45	-4,39	17,36	17,63
İtalya	2.203,47	2.024,38	2.387,08	2.363,79	1.731,36	1.673,29	1.943,53	-18,58	9,60	8,30
Birlesik	1.933,67	1.916,39	2.201,70	2.266,75	1.869,28	1.799,53	2.013,29	-8,56	8,86	8,60
Fransa	1.627,25	1.540,22	1.682,13	1.817,76	1.427,78	1.496,28	1.741,13	3,51	6,77	7,44
Belçika	1.421,57	1.320,06	1.439,04	1.518,56	1.221,79	1.227,76	1.396,10	-2,98	5,79	5,97
RF	1.092,73	1.167,04	1.305,95	714,87	22,42	2,25	1,67	-99,87	5,25	0,01
Kazakistan	11,18	8,98	10,51	12,24	11,47	9,64	11,16	6,19	0,04	0,05
Belarus	1,56	3,03	5,32	16,60	7,95	5,42	5,90	10,76	0,02	0,03
Kırgızistan	0,02	0,03	0,22	0,36	0,40	0,00	0,90	303,15	0,00	0,00
ELMA ARMUT AYVA								**%Değişim**	**Pazar Payı**	
	2013	**2013**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2013-2017**	**2013**	**2017**
AB Toplam	4.342,85	4.294,27	4.767,71	4.371,51	3.818,07	3.550,53	3.792,20	-20,46		
Almanya	910,81	814,97	1.003,95	849,44	690,43	646,37	790,18	-21,29	21,06	20,84
RF	625,35	678,74	710,98	441,78	32,97	4,15	4,85	-99,32	14,91	0,13
Birlesik	389,22	416,21	421,13	400,01	378,76	357,32	360,61	-14,37	8,83	9,51
Fransa	218,82	256,16	342,52	239,49	201,18	205,62	221,60	-35,30	7,18	5,84
İspanya	230,90	207,54	281,54	227,65	212,47	253,48	238,07	-15,44	5,91	6,28
Belarus	51,51	73,06	102,50	185,28	187,29	201,32	193,02	88,31	2,15	5,09
Kırgızistan	0,00	0,00	0,01	0,06	0,53	0,02	0,00	-100,00	0,00	0,00
KAYISI KİRAZ SEFTALİ NEKTARİN								**%Değişim**	**Pazar Payı**	
	2011	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2013-2017**	**2013**	**2017**
AB Toplam	2.401,39	2.633,72	2.884,86	2.609,33	2.366,18	2.347,36	2.358,45	-18,25		
Almanya	578,188	655,144	758,343	624,934	595,785	637,476	650,467	-14,23	26,29	27,58
RF	333,294	346,718	328,39	239,996	4,685	3,909	4,221	-98,71	11,38	0,18
Fransa	178,352	202,648	275,72	229,395	235,496	247,068	227,367	-17,54	9,56	9,64
Birleşik	175,014	183,052	196,867	190,317	186,577	183,644	183,48	-6,80	6,82	7,78
İtalya	156,079	126,734	169,248	178,88	171,471	165,576	138,661	-18,07	5,87	5,88
Belarus	8,484	21,381	41,105	73,099	78,878	52,577	48,197	17,25	1,42	2,04
Kırgızistan	0,004	0,019	0,004	0	0,089	0,009	0	-100,00	0,00	0,00
Ermenistan	0,001	0,002	0,003	0,914	0,045	0,002	0	-100,00	0,00	0,00
DOMATES								**%Değişim**	**Pazar Payı**	
	2011	**2012**	**2013**	**2014**	**2016**	**2015**	**2017**	**2013-2017**	**2013**	**2017**
AB Toplam	4.031,09	4.288,28	4.567,66	4.661,24	4.032,07	3.903,80	4.236,95	-7,24		
Almanya	1.398,28	1.472,48	1.556,78	1.643,69	1.434,07	1.462,68	1.533,89	-1,47	34,08	36,20
Birlesik	575,95	570,47	570,25	593,15	541,41	492,23	554,24	-2,81	12,48	13,08
RF	161,94	262,19	335,47	223,42	23,09	21,54	23,95	-92,86	7,34	0,57
Fransa	264,85	296,12	331,88	331,80	297,57	289,00	281,57	-15,16	7,27	6,65
Hollanda	248,98	258,66	263,32	251,68	217,90	223,67	254,41	-3,38	5,76	6,00
Belarus	17,41	25,92	55,74	61,80	60,46	39,82	31,99	-42,61	1,22	0,75

RF ile AB arasındaki tarım ürünleri ticaretinde yaşanan değişiklikleri incelemek gerekirse, ambargonun uygulanmasından önceki yıl olan 2013 ve sonrasındaki değişimleri dikkate almak gerekmektedir. RF'nin ithalat yasaklamaları RF hükümetinin 7 Ağustos 2014'te yayınladığı 778 sayılı kararname ile yürürlüğe girmiştir. Günümüze kadar belirli dönemlerde yayınlanan ek kararnameler ile yenilenmektedir. Son ek kararname 25 Ekim 2017'de yayımlanmış ve yasakların geçerlilik süresini 31 Aralık 2019'a kadar uzatmıştır (Anonim, 2019a).

Çizelge 4.20 RF'nin AB'den İthalatını Yasakladığı Tarım Ürünleri (Anonim 2019a)

Ürün Tanımı
Sığır eti (Taze, Donmuş veya soğutulmuş)
Domuz eti (Taze, Donmuş veya soğutulmuş)
Kanatlı eti ve yan ürünleri (Taze, Donmuş veya soğutulmuş)
Tuzlanmış, turşulanmış, kurutulmuş veya tütsülenmiş etler,
Canlı balık ve deniz kabukluları
Süt ve süt ürünleri (laktozsuz sütler ve özel beslenmeye yönelik süt ürünleri hariç)
Sebzeler, yenilebilir kökler, yumrular (Tohumluklar hariç)
Meyve ve yemişler
Sosisler ve benzeri et ürünleri, et yan ürünleri
Gıda preparatları (Sporcu beslenme ürünleri, vitamin ve mineral katkıları, tatlandırıcılar hariç)
Peynir orijinli gıda veya gıda preparatları (%1,5 altında yağ içeren)
Tuz

Yasaklanan ürünlerin arasında, yasaklar öncesi en çok ithalatı gerçekleştirilen 5 ürün grubu sırasıyla;

*Domuz eti,

*Peynir-Lor,

*Elma-Armut-Ayva,

*Kayısı-Şeftali-Kiraz-Nektarin

*Domatestir.

RF'nin 2013 yılı itibari ile AB'den en çok ithalatını gerçekleştirdiği tarım ürünü domuz etidir. 2013 yılında 2 milyar ABD dolarından daha fazla ithalatı gerçekleştirilen domuz eti, yasaklardan sonra 2015 yılı itibari ile sıfırlanmıştır. 2013 yılında RF'nin domuz eti ithalatının %61'i AB'den gerçekleştirilirken, AB bu üründe pazardaki en büyük pastaya sahiptir. Ancak 2017 yılına gelindiğinde AB'nin pazar payı sıfırlanmış, 2013'te %20 ile ikinci en büyük tedarikçi olan Brezilyanın payı %91'e yükselmiştir. Brezilya bu üründe neredeyse tek tedarikçi konumuna gelmiştir. Domuz eti ithalatında yaşanan Pazar payı değişiklikleri incelenirken, RF'nin bu üründeki toplam ithalatının %60'ın üzerinde azaldığını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Öyle ki, Brezilya RF'ye olan domuz eti ihracatını %70 artırmasına rağmen değer olarak yalnızca yaklaşık 750 milyon ABD doları seviyelerini aşabilmiştir. 2013'teki AB'nin RF'ye olan ihracatının değeri düşünüldüğünde, yaşanan değişikliklerin büyük oranda pazardaki daralmadan kaynaklı olduğu ve daralmaya rağmen RF'nin uyguladığı yasaklardan Brezilya'nın avantajlı çıktığı söylenebilir.

Domuz eti ticareti özelinde, 2013-2017 yılları arasında AB'nin toplam domuz eti ihracatının %7,5 azaldığı görülmektedir. 2013 yılında AB toplam domuz eti ihracatının %6'sını RF'ye gerçekleştirmekteyken RF, AB'nin birlik dışındaki en büyük ihracat pazarı konumundadır. Ancak 2017'ye gelindiğinde, RF'nin bu konumunu 2013'ten 2017'ye AB'nin ihracatını artırdığı tek ülke olan Japonya %7,2 ile devralmıştır. Bununla birlikte AB'nin diğer AEB ülkeleri Belarus, Kırgızistan ve Kazakistan'a olan domuz eti ihracatı da RF gibi sıfıra inmiştir. AEB ülkelerinden yalnızca Ermenistan'ın AB'den domuz eti ithalatı küçük miktarlarda da olsa devam etmektedir.

Domuz etinden sonra RF'nin AB'den en büyük tarımsal ithalat kalemi peynir ve lordur. 2013 yılında AB'den 1,2 milyar ABD doları tutarında ithalat gerçekleştirilirken, AB'nin RF'nin tedarikçileri arasındaki toplam payı %59'dur. AB'yi %22'lik pay ve yaklaşık 500 milyon ABD doları ithalat değeriyle AEB üyesi Belarus takip etmektedir. 2017 yılına gelindiğinde RF'nin toplam peynir ve lor ithalatı %57 daralma göstermiştir. Yasaklar neticesinde AB'nin payı bu üründe de sıfırlanırken, %56'lık ihracat artışıyla Belarus, toplam pazarın %83'üne hakim olarak, RF'nin birinci tedarikçisi konumuna yükselmiştir. Diğer AEB üyeleri Ermenistan, Kazakistan ve Kırgızistan'ın RF'ye olan

ihracatı artmış olsa da gerçekleştirilen ihracat miktarları oldukça düşük olduğundan bu üç ülkenin toplam pazar payı %2 civarında kalmıştır.

AB'nin 2013 yılında domuz eti ihracatında olduğu gibi peynir ve lor ihracatında da %5'lik pay ile RF, AB'nin üye ülkelerden sonra en büyük pazarı konumundadır. 2013 yılında AB'den RF'ye gerçekleştirilen 1,3 milyar ABD doları olan peynir ve lor ihracatı 2017 yılına gelindiğinde neredeyse sıfırlanarak 2 milyon ABD dolarına gerilemiştir. Aynı dönem içerisinde AB'nin toplam peynir ve lor ihracatı %5,8 düşüş göstermiştir. AB, RF'ye olan peynir ve lor ihracatında yaşadığı kaybı diğer ülkelerden gidememiştir. Peynir ve lor ürünlerinin ihracatı diğer AEB üye ülkeleri Kazakistan, Belarus ve Kırgızistan'a artış göstermiş olsa da bu üç ülkenin payı anılan yıllar içerisinde %0,06'dan ancak %0,08'e kadar yükselmiştir.

2013 yılı itibari ile RF'nin AB'den 1 milyar ABD dolarının üzerinde ithalat gerçekleştirdiği ürün gruplarından biri de elma, armut ve ayvadır. 2013 yılı itibari ile bu ürün grubunun toplam ithalatında AB'nin payı 700 milyon ABD doları tutar ile %60 civarındayken, 2017 yılına gelindiğinde ithalat tamamen durmuştur. Aynı dönem içerisinde RF'nin bu ürün grubundaki toplam ithalatı yaklaşık %50 azalış göstermiştir. AB'den gerçekleştirilmeyen ithalat RF'nin diğer tedarikçileri olan Sırbistan, Arjantin, Çin başta olmak üzere aralarında Türkiye'nin de yer aldığı çeşitli ülkelerden gerçekleştirilmiştir. AEB'nin diğer üyeleri ise; RF'ye olan elma, armut ve ayva ihracatlarını artırmış olsalar dahi toplamda %0,5'lik pazar payına ulaşamamışlardır.

2013-2017 yılları arasında AB'nin toplam elma, armut ve ayva ihracatı %20 civarında azalma göstermiştir. AB'nin üye ülkeler dışındaki en büyük pazarı olan RF'ye olan ihracat, 330 milyon ABD dolarından 4 milyon ABD dolarına gerilemiştir. Bu ürün grubunda RF'nin payı 2013 yılında %12 civarındayken, 2017 yılına gelindiğinde %0,18'e gerilemiştir. Aynı zaman dilimi içerisinde yalnızca Belarus'a gerçekleştirilen ihracat artış göstermiş, ancak gerçekleştirilen ihracatın miktarı toplam ihracat içerisinde 2017 yılı itibari ile yalnızca %2'dir. Diğer AEB üye ülkelerine gerçekleştirilen ihracatta ise bir değişim yaşanmamıştır.

2013 yılında AB'nin RF pazarında hâkim olduğu ürün gruplarından biri de kayısı, kiraz, şeftali ve nektarindir. 2013'te %53 pay ile 326 milyon ABD doları değerinde ithalat gerçekleştiren RF, 2017 yılı itibari ile bu ürün grubunda AB'den hiç ithalat gerçekleştirmemiştir. RF'nin toplam ithalatında yaşanan %32'lik daralmaya rağmen, 2013 yılında Türkiye, 80 milyon ABD doları değer ve %13 ile en büyük ikinci tedarikçi durumunda olup, 2017 yılına gelindiğinde %32 pay ve 133 milyon ABD doları değer ile kayısı, kiraz, şeftali ve nektarinde en büyük tedarikçi konumuna gelmiştir. Aynı zaman dilimleri içerisinde AEB üyesi ülkelerden Ermenistan ve Belarus'tan gerçekleştirilen ithalat %80 azalış gösterirken, Kazakistan ve Kırgızistan'dan gerçekleştirilen ithalat büyük artış göstermiştir. Ancak Kazakistan ve Kırgızistan'dan gerçekleştirilen ithalatın toplam payı %0,23 iken, AEB ülkelerinin toplam payı %1,3'dür.

Kayısı, kiraz, şeftali ve nektarinde 2013-2017 yılları göz önünde bulundurulduğunda AB'nin toplam ihracatı %18 azalmıştır. 2013 yılında anılan ürün grubunda RF'nin üye ülkeler dışındaki en büyük Pazarı yine RF'dir. 2017 yılına gelindiğinde RF'ye olan ihracat neredeyse sıfırlanmış, diğer büyük pazarlara olan ihracat ise toplam ihracat daralmasına paralel olarak %18 azalmıştır.Yalnızca bir diğer AEB üyesi olan Belarus'a gerçekleştirilen ihracat %17 artış göstererek, 41 milyon ABD dolarından 48 milyon ABD dolarına yükselmiştir. Bu durumda dahi toplam ihracatta Belarus'un payı %2'dir. Diğer AEB üye ülkeleri Kırgızistan ve Ermenistana olan ihracat da 2017 yılı itibari ile sıfırlanmıştır.

RF'nin net ithalatçı olduğu ve 2013 yılında AB'den 300 milyon ABD dolarının üzerinde ithalat gerçekleştirdiği bir diğer ürün ise domatestir. 2013 yılı göz önünde bulundurulduğunda RF'nin Türkiye'den sonra en büyük tedarikçisi %26 pay ile AB'dir. Ancak 2017 yılına gelindiğinde AB ve Türkiye'den gerçekleştirilen ithalat sıfırlanmıştır. 2017 yılı itibari ile RF'nin en büyük tedarikçileri sırasıyla %28, %24 ve %23'lük paylar ile Azerbaycan, Fas ve Çin olmuştur. RF'ye domates ihracatını en çok artıran ülke ise %227'lik artış ile Azerbaycan olurken, AEB üyesi Ermenistan Kazakistan ve Kırgızistan'ın ihracatları da küçük de olsa artış göstermiştir. Ancak buna rağmen diğer AEB üyesi ülkelerin RF'nin toplam domates ithalatındaki payı %4'ten %13'e yükselmiştir.

AB'nin toplam domates ihracatı 2013-2017 yılları arasında %7,24 düşüş göstermiştir. Aynı dönem içerisinde, RF'ye gerçekleştirilen ihracat ise %93'lük azalma ile 223 milyon ABD dolarından 23 milyon ABD dolarına gerilemiştir. AB domates özelinde AEB ülkeleri arasında RF dışında yalnızca Belarus'a ihracat gerçekleştirirken bu ihracat ise 2013-2017 yılları arasında %42 azalmıştır.

4.2. Türkiye ve AB'nin Belarus ile Tarım Alanında İlişkileri

4.2.1. Belarus tarımı ve dünya ticaretindeki yeri

1986 yılında yaşanan Çernobil nükleer faciası Belarus'un tarım sektörünü olumsuz yönde etkilemiştir. Bu kaza sonrası radyasyonun rüzgârla kuzeye taşınmış olması sebebiyle başta ülkenin güneyindeki Gomel bölgesi ve Mogilev ve Brest bölgeleri ile Minsk bölgesinin güneyi olmak üzere tarımsal alanlar önemli ölçüde radyasyona maruz kalmıştır.

Ülke topraklarının % 23'ü radyasyon seviyesinin insan sağlığı için kabul edilebilir oranları aşması sebebiyle tarımsal üretime kapalıdır. Bazı radyoaktif izotopların yarılanma ömürlerinin çok uzun olması sebebiyle ülkede radyasyonun etkileri binlerce yıl sürecektir. Bu nedenle tarımsal ürünlere yönelik radyasyon testleri ve devletin bu konuda aldığı önlemler sektör açısından önem taşımaktadır (Anonim, 2014c)

Belarus ekonomisinde tarımın payı giderek azalmaktayken, 2017 yılında Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'da (GSYİH) tarım sektörü tahmini olarak % 7 pay sahibi olmuştur. Tarım sektöründe istihdam edilen işgücü de giderek azalmaktadır. Ülkede üretilen başlıca tarım ürünleri patates, hububat ve hayvansal ürünlerdir. Belarus Tarım Bakanlığı'na göre ülke keten üretiminde dünyada 3. sırada yer almaktadır. Ülkede tarımsal üretim SSCB devrinde devlet çiftliklerinde gerçekleştirilmekte iken günümüzde bu çiftliklerin çoğunluğu yabancı yatırımcılara satılarak özelleştirilmiştir. Geri kalan çiftlikler ise yabancı sermayeli yatırım arayışında olan çiftliklerdir. Söz

konusu çiftlikler arasında yılda 50 milyon ABD doları cirosu olan işletmeler de bulunmaktadır.

Belarus tarım ve gıda üretimi sektörü et, süt, unlu mamuller, şeker üretimi, şekerleme, makarna, yağ, alkol, alkollü içkiler, şarap yapımı, mayalama, sebze-meyve ve balıkçılık dallarından meydana gelmektedir. Öte yandan tüm gıda sektörünün %60'ını et ve süt işleme endüstrisi oluşturmaktadır.

Belarus'un ana ihraç ürünleri süt tozu ve konsantre süt, tereyağı, yağsız süt ve yağsız süt tozu, peynirler, kaymak, et ve şekerdir. Süt ürünleri ihracatında Belarus dünyada önde gelen ihracatçılardandır. Tarım ve gıda ürünlerinin Belarus'un ihracatı içindeki payı 2005 yılında %9 iken 2017 yılında %16,8'e yükselmiştir (Anonim 2018f).

Belarus'un tarım ürünleri ihracatında en önemli pazar RF'dir. Belarus "Sosyal Açıdan Önem Arz Eden Ürünler Listesi" kapsamındaki ürünlere fiyat kontrolü uygulamaktadır. Söz konusu listede ekmek, süt, et ve et ürünleri, yumurta, yağ, tahıllar, konserve meyve-sebze, un, makarna, peynir, balık, tuz, kahve, çay ve bazı bebek mamaları bulunmaktadır (Anonim, 2014c)

2017 yılına gelindiğinde, Belarus'un en büyük tedarikçisi % 56,6'lik bir oranla RF iken, bu değer 2011 yılından bu yana %52'nin altına düşmemiştir. Ancak RF'den 2012 yılında gerçekleştirilen 27 milyar ABD doları tutarındaki ithalat son yılların en yüksek değeriyken, 2016 yılında yaklaşık 15 milyar ABD doları olarak gerçekleşen RF'den ithalat en düşük seviyesini görmüştür. 2017'de eski seviyelerine yaklaşarak 20 milyar ABD doları seviyelerine yükselse de 2011'den 2017'ye kadar RF'den gerçekleşen toplam ithalat %22 azalmıştır. Türkiye'den geçekleşen toplam ithalat 2011-2017 yılları arasında tutarlı bir yükseliş göstermektedir.

Belarus 2011 yılında Türkiye'den 300 milyon ABD dolarının biraz üzerinde mal tedarikine giderken, 2017 yılında 800 milyon ABD doları seviyeleri geçilmiştir. Türkiye'den gerçekleştirilen ithalat bahsekonu yıllar arasında iki buçuk kat artmış ve bu durum Türkiye'yi Belarus'un en büyük 5. tedarikçisi haline getirmiştir. Belarus'un

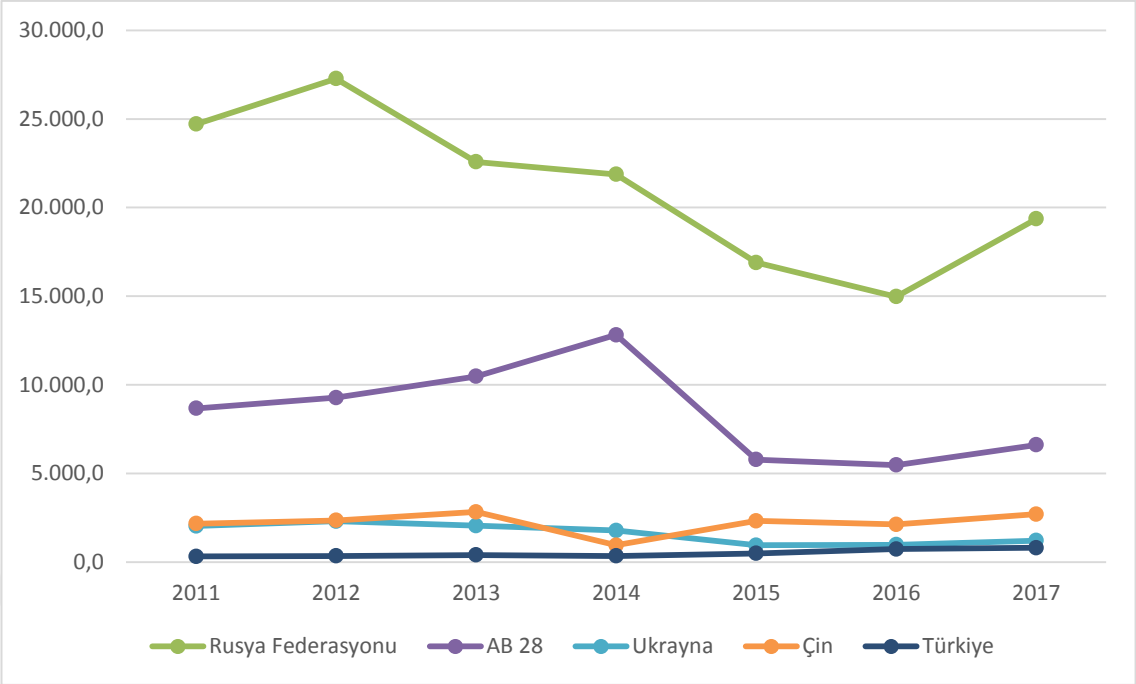
toplam ithalatının aynı zaman zarfı içerisinde %25 azaldığı göz önünde bulundurulduğunda yaşanan bu artışın önemi ortaya çıkmaktadır.

Veriler ışığında RF ve Türkiye'den gerçekleştirilen ithalat 2014 veya 2016'da yaşanan olaylardan etkilenmemiş gibi görülmektedir. Yaşanan ithalat daralmasının yekûn bir daralma olduğu göz önünde bulundurulduğunda Türkiye ve RF ülkenin tedarikçileri arasında yerini korumuştur. Ancak AB ülkelerinden gerçekleştirilen ithalat incelendiğinde aynı durumun geçerli olmadığı görülmektedir. AB'den gerçekleştirilen ithalat 2011-2014 yılları arasında yıldan yıla toplamda %32 artış gösterirken, 2014-2017 yılları arasında ise %47 düşmüştür. 2011 yılında 9 milyar ABD dolarının altında olan AB'den ithalat, 2014'te 13 milyar ABD dolarına kadar yükselmiş, 2017 yılında ise 7 milyar ABD dolarının da altına gerilemiştir. Yaşanan bu gelişmeler ve ticaretteki dalgalanmalar sonucunda dahi AB, Belarus'un en büyük ikinci tedarikçisidir.

Şekil 4.12'den de görülebileceği üzere Belarus'un yalnızca, halen en büyük 5 tedarikçisi arasında yer alan ve 2014'te RF ile yaşanan Kırımın ilhakı sorununa taraf olan Ukrayna'dan ithalatı azalış göstermiştir. Belarus'un tedarikçileri arasında AEB üye ülkeleri içerisinden sadece RF, Türkiye'nin önünde gelirken, diğer bir AEB kurucu üyesi Kazakistan ve yeni üyeler Kırgızistan ve Ermenistan, ilk 10 ülke arasında kendine yer bulamamıştır (Çizelge 4.21).

Çizelge 4.21 Belarus'un Dünyadan İthalatı (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018h)

	2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017	
Ülkeler	**Değer**	**%**	**Değer**	**%**	**Değer**	**%**	**Değer**	**%**	**Değer**	**%**	**Değer**	**%**	**Değer**	**%**
Dünya	45.759	100	46.404	100	43.022	100	40.502	100	30.291	100	27.609	100	34.230	100
RF	24.709,8	54,0	27.268,6	58,8	22.573,3	52,5	21.868,6	54,0	16.894,3	55,8	14.973,0	54,2	19.359,5	56,6
AB 28	8.665,6	18,9	9.272,1	20,0	10.473,1	24,3	12.814,9	31,6	5.780,9	19,1	5.469,8	19,8	6.613,1	19,3
Ukrayna	2.028,8	4,4	2.305,2	5,0	2.048,9	4,8	1.778,8	4,4	949,0	3,1	977,3	3,5	1.213,4	3,5
Çin	2.166,5	4,7	2.345,0	5,1	2.827,2	6,6	948,0	2,3	2.321,4	7,7	2.117,3	7,7	2.697,8	7,9
Türkiye	315,3	0,7	343,2	0,7	397,4	0,9	338,7	0,8	487,1	1,6	731,7	2,6	805,3	2,4
İsviçre	272,5	0,6	334,1	0,7	262,4	0,6	228,5	0,6	206,6	0,7	147,1	0,5	126,8	0,4
Moldova	77,7	0,2	85,1	0,2	91,8	0,2	165,9	0,4	148,9	0,5	109,0	0,4	86,9	0,3
Finlandiya	139,2	0,3	155,1	0,3	130,1	0,3	143,7	0,4	76,9	0,3	84,7	0,3	102,7	0,3
Norveç	97,6	0,2	115,1	0,2	177,6	0,4	136,8	0,3	167,7	0,6	161,9	0,6	169,5	0,5
Sırbistan	59,8	0,1	76,1	0,2	92,0	0,2	113,5	0,3	108,5	0,4	73,5	0,3	96,7	0,3

Şekil 4.12 Belarus'un Dünyadan İthalatı (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018h)

Belarus'un Dünyaya olan genel ihracatı göz önünde bulundurulduğuna ise, yine RF ve AB'nin ülkenin ihracatı açısından önemi oldukça yüksektir. Öyle ki, 2017 yılı itibarı ile ülke ihracatının %43,9'u RF ile gerçekleşirken, bu değer 13 milyar ABD dolarına yaklaşmaktadır. 2017 yılında RF'ye gerçekleştirilen ihracat, 2011'e göre 1.5 milyar ABD doları azalmış görülse de RF'nin Belarus'un toplam ihracatındaki payı %26 artış göstererek %43,9'a yükselmiştir. Bu pay ile RF, Belarus'un en büyük ihracat pazarıdır. 2011'den 2017'ye gelene kadar Belarus'un ihracatında yaşanan %29'luk daralmaya karşın RF'ye gerçekleştirilen ihracat yalnızca %10 azalma göstermiştir. 2014'teki gelişmelerin RF ile olan ticareti büyük ölçüde etkilemediği ifade edilebilir.

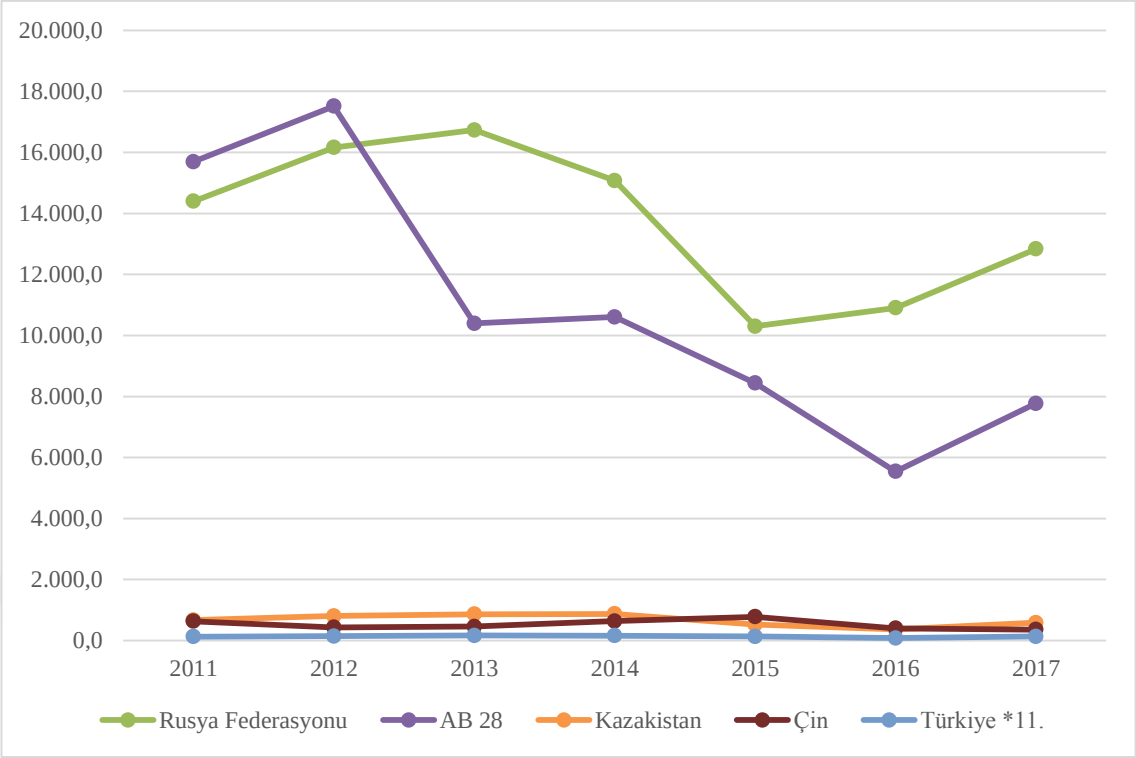
AB ise, 2017 yılı itibari ile ülkenin ikinci büyük ihracat pazarı olarak %26,6'lık paya ve 8 milyar ABD dolarına yakın bir değere sahiptir. 2011'de bu değerin yaklaşık 16 milyar ABD doları seviyesinde olduğu düşünüldüğünde yaşanan %50'lık kayıp dikkat çekmektedir. AB'nin Belarus'un ihracatındaki payı ise yaklaşık %30 düşüş göstererek, %37,9'dan %26,6'ya gerilemiştir. Belarus'un 2011 ve 2012 yıllarında en büyük ihracat pazarı olan AB, ülkenin son zamanlarda RF ile olan yakınlaşması sonrası ikinci sıraya gerilemiştir.

Türkiye ise Belarus'un ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında 2014 yılında ilk 10'da kendine yer bulamamış, ülkenin 11. en büyük ihracat pazarı olarak öne çıkmıştır. Ancak 2017 yılına gelindiğinde, Türkiye Azerbaycan, Moldova ve Endonezya'yı geride bırakarak Belarus'un en çok ihracat yaptığı 8. ülke olmuştur. Bu sıralamadaki yükseliş Türkiye'ye gerçekleşen ihracatın 2014'e göre artış göstermesinden kaynaklı olmayıp, diğer ülkelere gerçekleştirilen ihracatın nispeten daha fazla düşmesinden kaynaklıdır. Zira 2011 yılında Türkiye'ye gerçekleştirilen ihracat yaklaşık 130 milyon ABD doları iken bu değer 2014 yılında 160 milyon ABD dolarının üzerine çıkmış, 2017 yılında ise tekrar 130 milyon ABD doları seviyesine gerilemiştir. Ancak 2011'de ihracatının %0,3'ünü Türkiye'ye gerçekleştiren Belarus, 2017 yılına gelindiğinde hemen hemen aynı miktarlarda ihracat gerçekleştirilmesine rağmen, ihracatının %0,5'ini Türkiye'ye gerçekleştirmektedir (Çizelge 4.22).

2014'te yaşanan olaylara taraf olmayan Belarus, Ukrayna'ya olan ihracatını 4 milyar ABD doları seviyelerinde tutmayı başarmıştır. 2011'de Ukrayna'ya gerçekleştirilen ihracat, toplam ihracatın içerisinde %10, 2017'de de %11,5 yer kaplamıştır. AEB'nin RF ve Belarus ile bir diğer kurucu üyesi olan Kazakistan ise 3. Ukrayna'nın arkasından, Belarus'un en büyük 4. İhracat pazarı olmuştur. Buna karşın Kazakistan'a gerçekleştirilen ihracat, toplam ihracatın içerisinde yalnızca %2'lik bir paya sahiptir. Diğer AEB üyeleri Kırgızistan ve Ermenistan ise, ilk 10 ülke arasında kendine yer bulamamıştır (Çizelge 4.22).

Çizelge 4.22 Belarus'un Dünya'ya İhracatı (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018h)

	2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017	
Ülkeler	**Değer**	**%**	**Değer**	**%**	**Değer**	**%**	**Değer**	**%**	**Değer**	**%**	**Değer**	**%**	**Değer**	**%**
Dünya	41.418,7	100	46.059,9	100	37.203,0	100	36.080,5	100	26.660,4	100	23.537	100	29.267,1	100
RF	14.397,7	34,8	16.161,4	35,1	16.733,7	45,0	15.071,6	41,8	10.301,1	38,6	10.901,7	42,7	12.835,3	43,9
AB 28	15.691,0	37,9	17.510,3	38,0	10.396,9	27,9	10.605,6	29,4	8.437,3	31,6	5.545,0	21,7	7.772,6	26,6
Ukrayna	4.157,6	10,0	5.554,4	12,1	4.193,3	11,3	4.056,8	11,2	2.512,2	9,4	2.833,3	11,1	3.357,7	11,5
Kazakistan	668,7	1,6	804,1	1,7	862,0	2,3	875,5	2,4	522,8	2,0	363,1	1,4	587,9	2,0
Brezilya	1.224,1	3,0	801,7	1,7	518,6	1,4	709,5	2,0	521,2	2,0	441,0	1,7	439,9	1,5
Çin	631,6	1,5	432,0	0,9	460,3	1,2	639,0	1,8	780,7	2,9	400,5	1,6	358,8	1,2
Moldova	242,1	0,6	253,4	0,6	265,1	0,7	260,9	0,7	119,0	0,4	114,2	0,4	129,6	0,4
Hindistan	331,2	0,8	263,9	0,6	172,7	0,5	210,4	0,6	316,5	1,2	259,0	1,0	269,5	0,9
Endonezya	160,9	0,4	90,8	0,2	90,6	0,2	190,2	0,5	168,9	0,6	169,2	0,7	132,3	0,5
Azerbaycan	138,6	0,3	139,2	0,3	164,1	0,4	186,6	0,5	137,8	0,5	106,6	0,4	118,0	0,4
Türkiye 11.	128,6	0,3	145,2	0,3	167,8	0,5	161,3	0,4	132,8	0,5	84,0	0,3	133,4	0,5

Şekil 4.13 Belarus'un Dünyaya İhracatı (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018h)

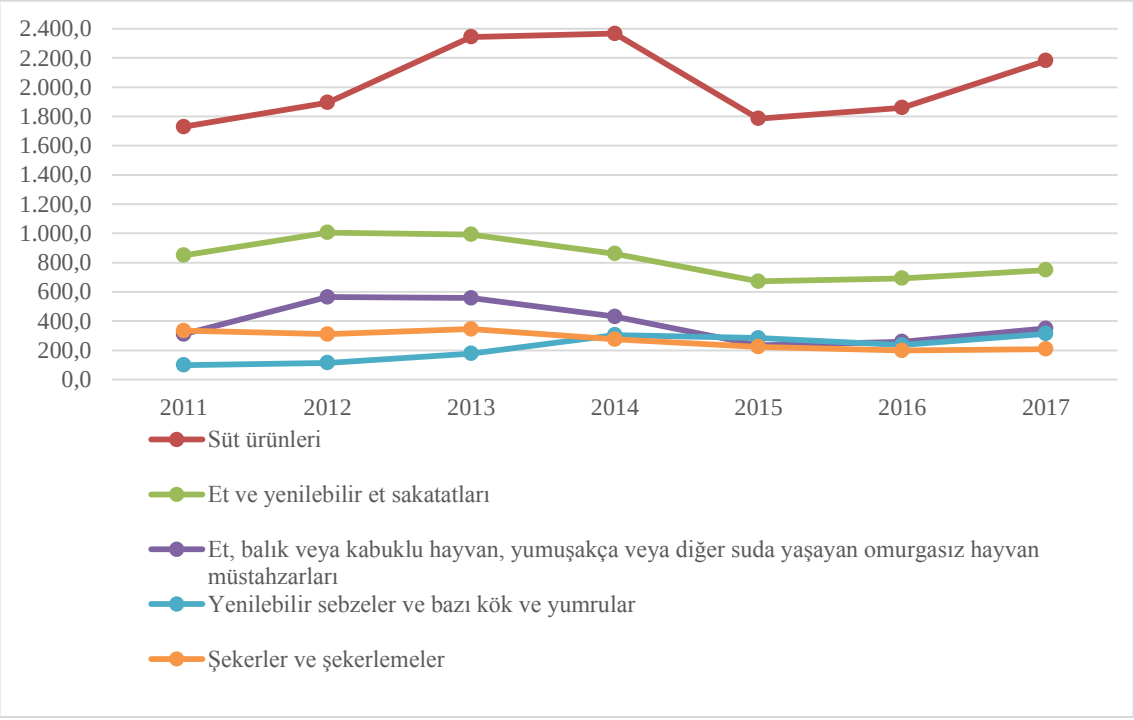
Tarım ürünleri ticareti özelinde incelendiğinde ise, Belarus net ihracatçı konumdadır. 2011 yılından 2017 yılına kadar istikrarlı bir şekilde artan tarım ürünleri ihracatı, Belarus'un genel ihracatındaki daralmadan etkilenmemiş, toplam ihracatı içerisindeki payını yaklaşık %75 artırarak, %9'dan %16'ya çıkarmıştır. Mali büyüklük olarak ise, 2011 yılında 3,9 milyar ABD doları olan tarım ürünleri ihracatını 2017 yılında %24 artırarak 4,9 milyar dolara yükseltmiştir.

Belarus'un Sovyetler Birliği'nden bu yana sahip olduğu tarımla uğraşan kırsal nüfusu, ülkenin ihtiyaçlarını karşılamada halen yeterli görülmektedir. Tarım sektörü içerisinde hayvancılığın daha gelişmiş olması nedeniyle hayvansal kökenli ürünlerin üretimi ve dolayısı ile ihracatı ön planda olup bu ürünlerin en büyük alıcısı da RF'dir. Belarus'un en çok ihraç ettiği tarım ürünlerinin başında süt ürünleri gelmektedir. Öyle ki, toplam tarımsal ihracatın %44'ünü süt ürünleri oluşturmaktadır. 2011-2017 yılları arasında düzenli artış gösteren süt ürünleri ihracatı 2014'te tepe noktasını görerek 2,4 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. 2015 ve 2016 da sektörün ihracatında bir azalmaya rastlansa da 2017 yılında tekrar 2,2 milyar ABD doları seviyesindeki süt ürünleri ihracatı rakamı yakalanmıştır. Süt ürünlerinin dışında kalan diğer tarım ürünlerinin

ihracat seviyeleri de 2015 ve 2016'da düşüşe geçmiş ancak 2017 itibari ile tütün hariç tüm kalemlerde tekrar artış gözlenmiştir.

Çizelge 4.23 Belarus'un Dünyaya Tarım Ürünleri İhracatı (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018h)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ürünler	**Değer**	**Değer**	**Değer**	**Değer**	**Değer**	**Değer**	**Değer**
Süt ürünleri	1.728,7	1.894,3	2.343,2	2.366,5	1.784,6	1.859,1	2.180,7
Et ve yenilebilir et sakatatları	850,2	1.005,3	992,5	860,9	671,8	692,8	749,0
Hayvansal yan ürünler	311,0	564,5	557,7	431,2	234,0	258,5	350,1
Yenilebilir sebzeler ve bazı kök ve yumrular	98,9	114,2	178,1	305,4	284,0	235,6	314,3
Şekerler ve şekerlemeler	335,0	310,4	346,0	275,2	224,5	198,7	208,3
Tütün	65,6	300,3	269,5	211,3	171,9	0,0	0,0
Yenilebilir meyve ve kuruyemiş; turunçgil meyveleri veya kavun kabuğu	94,6	99,4	147,0	209,8	266,8	196,1	156,9
İçecekler, alkollü içecekler	82,8	108,0	138,4	161,7	123,1	142,3	207,9
Hayvansal veya bitkisel katı ve sıvı yağlar	37,7	123,2	151,4	145,7	104,7	55,1	73,8
Balıklar ve kabuklular, yumuşakçalar ve diğer suda yaşayan omurgasızlar	24,4	41,8	101,0	143,2	122,4	115,7	133,9
Toplam Tarım	3.951,0	4.942,2	5.650,8	5.528,0	4.368,6	4.164,1	4.905,2
Toplam	41418,7	46059,9	37203	36080,5	26660,4	23537,4	29267,1

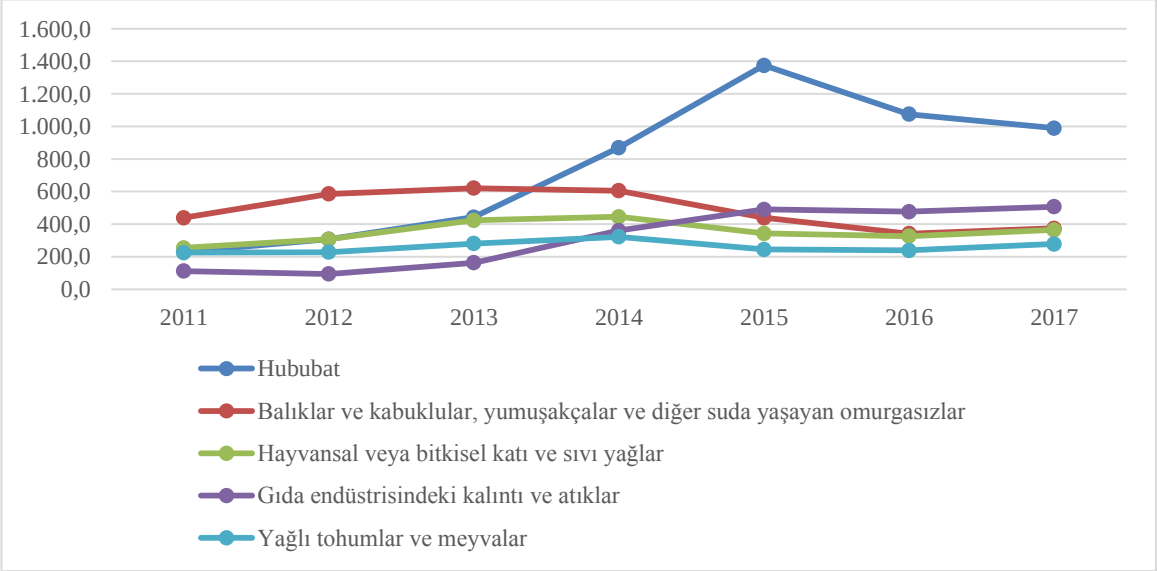

Şekil 4.14 Belarus'un Dünyaya Tarım Ürünleri İhracatı (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018h)

Ülkenin en büyük tarımsal ithalat kalemi hububatlar olup, hali hazırda toplam tarım ürünleri ithalatının yaklaşık 1 milyar dolarını bu ürün grubu oluşturmaktadır. Hububattan sonra en büyük tarımsal ithalat kalemi olan su ürünleri grubu ise 2014 yılında 600 milyon ABD doları ile tarihinin zirvesini görmüş olsa da halen 380 milyon ABD doları seviyelerinde seyretmektedir (Çizelge 4.24). 2014 yılı ile kıyaslandığında 2017 yılında yalnızca hububat ve gıda endüstrisi kalıntıları kalemlerinde ithalat artışı gözlenmiş, diğer en çok ithal edilen 10 tarımsal ürün ya düşüş göstermiş ya da ithalat miktarı yatay seyretmiştir.

Çizelge 4.24 Belarus'un Dünyadan Tarım Ürünleri İthalatı (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018h)

Ürünler	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Hububat	229,7	306,9	443,3	869,6	1.375,1	1.074,7	989,8
Balıklar ve kabuklular, yumuşakçalar	439,0	585,4	620,6	605,4	438,8	341,4	373,6
Hayvansal veya bitkisel katı ve sıvı yağlar	253,7	307,5	423,0	444,5	343,0	326,4	363,9
Gıda endüstrisindeki kalıntı ve atıklar	111,1	93,8	163,1	360,0	490,2	476,3	506,8
Yağlı tohumlar ve meyveler	224,5	227,1	280,7	321,8	244,0	238,8	278,1
Çeşitli yenilebilir preparatlar	178,7	216,6	289,3	272,5	179,1	168,0	218,6
Tütün	291,4	420,7	310,4	249,0	44,9	86,5	90,3
Tahıl, un, nişasta veya süt müstahzarları; pastacılık ürünleri	101,4	114,7	179,3	192,5	195,5	194,4	273,9
Kakao ve kakao müstahzarları	110,3	139,1	181,4	180,5	124,1	125,2	140,9
İçecekler, alkollü içecekler	385,9	212,4	175,6	176,6	115,9	165,3	184,8
Toplam	3.207,7	3.607,3	4.114,2	4.788,7	4.406,2	4.026,4	4.524,1

Şekil 4.15 Belarus'un Dünyadan Tarım Ürünleri İthalatı (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018h)

İklimsel elverişsizlik sorununu diğer AEB ülkeleri gibi sonuna kadar yaşayan Belarus'ta yaş sebze meyve ve su ürünleri ihtiyacının birincil tedarik kaynağı ithalattır (Çizelge 4.24).

4.2.2. Türkiye'nin Belarus ile Tarım Alanında İlişkileri ve Tarımsal Ticareti

Belarus Türkiye için RF kadar önemli bir tarımsal ticaret ortağı olmasa da Türkiye'nin 2023 yılı için 500 milyar ABD Doları ihracat hedefini gerçekleştirebilmesi adına potansiyel barındıran, hedef ülkelerden biridir. Belarus ile Türkiye arasında var olan tarım alanındaki anlaşmaların yanı sıra, daha kapsamlı bir "Tarım Alanında İşbirliği Konulu Mutabakat Zaptı" 11 Kasım 2016'da imzalanmıştır. Tarım ürünleri ticaretinin düzenlenmesini amaçlayan "Karantina ve Bitki Koruma Alanında İşbirliği Anlaşması" ve "Veterinerlik Alanında İşbirliği Anlaşması" anlaşmaları 2005 yılında imzalanmış olup, 2009 yılında Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Çizelge 4.25).

Çizelge 4.25 Türkiye ve Belarus Arasında Tarım Alanında İmzalanmış Anlaşmalar (Anonim, 2019e)

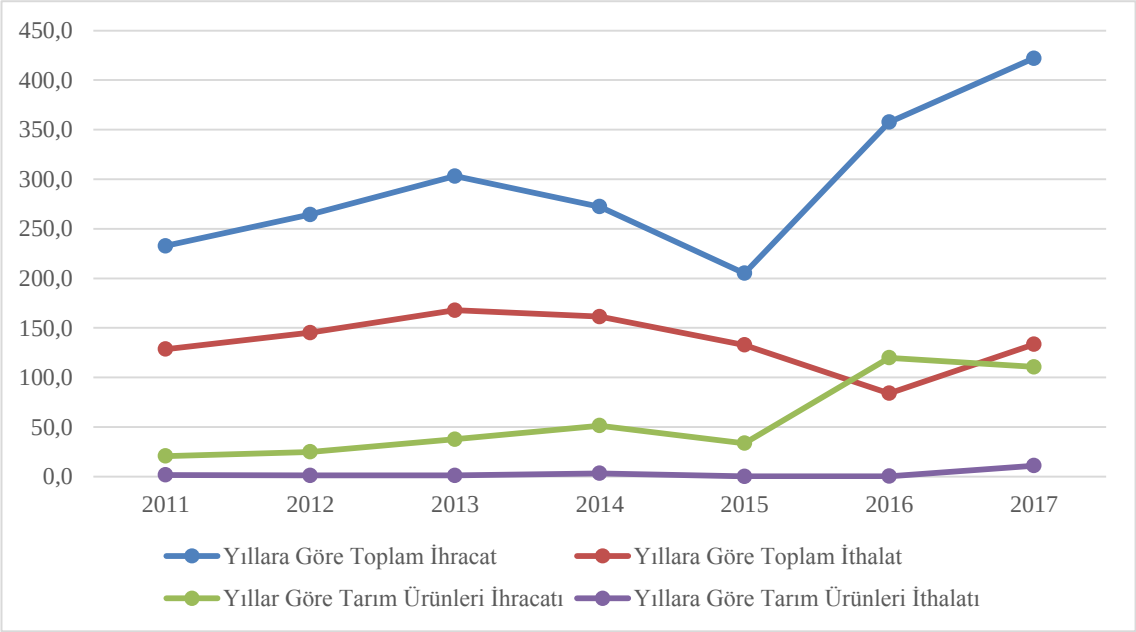
Anlaşmanın Adı	İmza Tarihi
Karantina ve Bitki Koruma Alanında İşbirliği Anlaşması	02.03.2005
Veterinerlik Alanında İşbirliği Anlaşması	02.03.2005
Türkiye Cumhuriyeti ile Belarus Cumhuriyeti Arasında Tarım Alanında İşbirliği Mutabakat Zaptı	11.11.2016

Türkiye ve Belarus arasındaki genel ve tarımsal ticaret incelendiğinde ise Türkiye'nin Belarus'a karşı net ihracatçı durumunda olduğu gözlemlenmektedir. Türkiye'nin Belarus'a tarım ürünleri ihracatı 2011'den bu yana düzenli bir şekilde artış göstererek dört kattan fazla artmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasındaki en büyük sebep, 2016 yılından itibaren RF'nin Türkiye'ye uyguladığı tarım ürünleri ticaretine yönelik yaptırımlardır. Öyle ki, mallarını doğrudan RF'ye sokamayan Türk üreticileri Belarus gibi AEB ülkeleri ile pazara girmişlerdir. Bu durum Türkiye'nin Belarus'a olan tarım ürünleri ihracatını bir yıl içerisinde (2015-2016) 2,5 kat artırarak 34 milyon ABD dolarından 120 milyon ABD dolarına yükseltmiştir.

Belarus'tan Türkiye'ye gerçekleştirilen tarım ürünleri ihracatına bakıldığında ise, 2011 yılından bu yana toplam değer 2 milyon ABD dolarını hiç aşamamış, 2015 yılında dip yaparak 100 bin ABD doları seviyesine kadar düşmüştür. Ancak, Türkiye'nin potansiyeli ve Belarus'un nüfusuna oranla yüksek sayılabilecek toplam dış ticaret hacmi hesaba katıldığında 550 milyon ABD doları seviyesindeki ikili toplam dış ticaret hacmi oldukça düşük kalmaktadır.

Çizelge 4.26 Türkiye've Belarus Arasındaki Genel ve Tarımsal Ticaret (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2108i)

Yıllar	İHRACAT		İTHALAT		DIŞ TICARET DENGESI		DIŞ TICARET HACMI	
	Genel	Tarımsal	Genel	Tarımsal	Genel	Tarımsal	Genel	Tarımsal
2011	232,7	20,6	128,6	1,6	104,1	19,0	361,3	22,2
2012	264,4	24,8	145,2	1,1	119,1	23,7	409,6	25,9
2013	303,2	37,6	167,8	1,1	135,3	36,5	471,0	38,8
2014	272,3	51,4	161,3	3,3	110,9	48,1	433,6	54,6
2015	205,1	33,6	132,8	0,1	72,4	33,5	337,9	33,7
2016	357,5	119,8	84,0	0,3	273,5	119,5	441,5	120,0
2017	422,0	110,6	133,4	10,9	288,6	99,7	555,4	121,6

Şekil 4.16 Türkiye ve Belarus Arasındaki Ticaretin Yıllara Göre Değişimi (Anonim, 2108i)

Belarus, Türkiye ile olan ikili ticaret hacmi açısından Türkiye'nin önemli ticaret ortakları sıralamasında kendine yer bulamasa da son yedi yıl süresince gerçekleşen

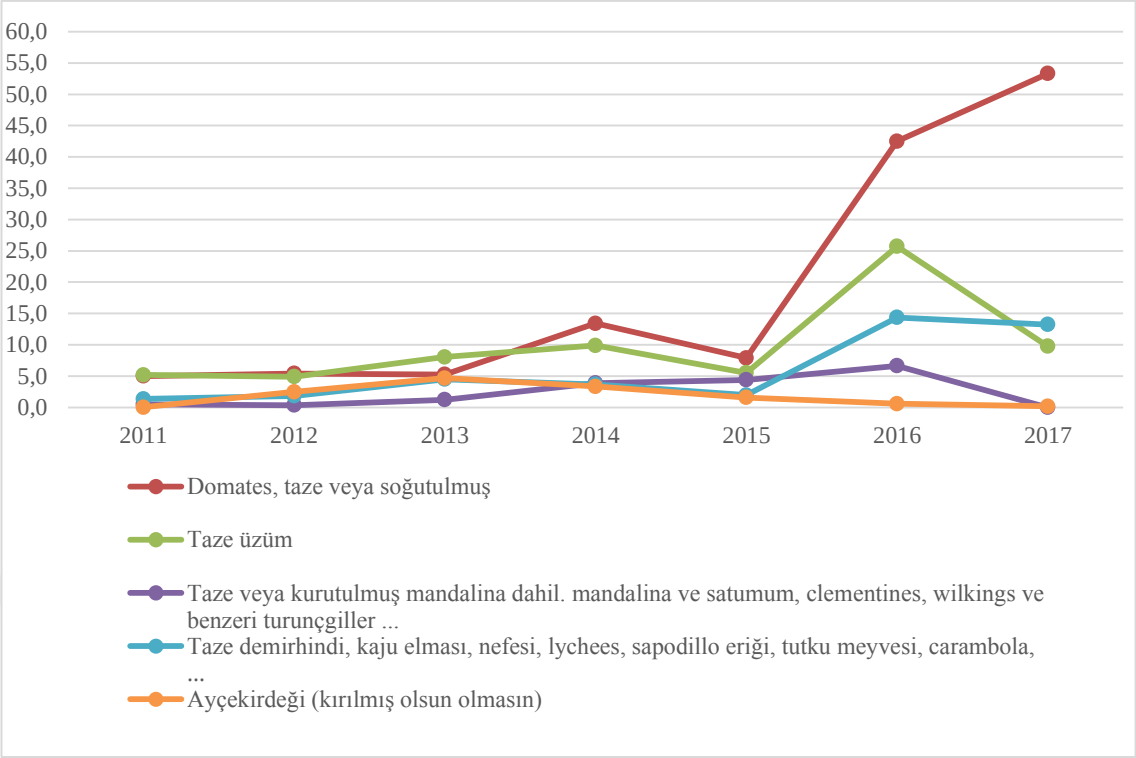
yıllık ortalama 430 milyon ABD dolarlık ticaret hacmi umut ve potansiyel vaat etmektedir. (Çizelge 4.26.)

2014 yılında yalnızca 13,4 milyon ABD doları ihracatı gerçekleştirilen domates ve 9,9 milyon ABD doları değerindeki taze üzümde ihracatında 2017 yılı itibari ile g ortaya çıkan ihracat artışı dikkat çekmektedir. Anılan ürünlerin RF ile Türkiye arasında yaşanan uçak krizi sonrasında RF'ye girmesi yasaklanan ürünlerin arasında yer almaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin RF'ye doğrudan satamadığı ürünleri Belarus'a sattığı anlaşılmaktadır. Aynı ürünlerin, bahsekonu zaman zarfı içerisinde Belarus'tan RF'ye gerçekleştirilen ihracatı da artış göstermektedir. 2017 yılı verilerine göre, Türkiye'nin Belarus'a ihraç ettiği tarım ürünleri'nin en önemlisi olarak 54 milyon ABD doları seviyesinde gerçekleşen ihracat değeriyle domates öne çıkmaktadır. Taze üzüm ve tropik meyveler ikinci ve üçüncü büyük ihracat kalemlerini oluştururken, 2016 yılı özelinde limon ihracatında gerçekleşen 4 kat artış dikkat çekmektedir.

Bu nedenle Türkiye'den Belarus'a ihraç edilen tarım ürünleri arasında, ihracat miktarı olağanın dışında yükseliş gösteren ürünlerin, RF'ye yeniden ihraç edildiği varsayımına ulaşılabilir. Türkiye'den Belarus'a gerçekleştirilen tarım ürünleri ihracatındaki bahsekonu olağan dışı değişimler Şekil 4.17'den de gözlenebilmektedir.

Çizelge 4.27 Türkiye'nin Belarus'a Tarım Ürünleri İhracatı (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2108i)

Ürün Tanımı	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Domates, taze veya soğutulmuş	5,0	5,4	5,3	13,4	7,9	42,5	53,3
Taze üzüm	5,2	4,9	8,1	9,9	5,5	25,7	9,8
Mandarin	0,5	0,4	1,2	3,9	4,4	6,6	0,0
Taze demirhindi, kaju elması, nefesi, lychees, sapodillo eriği, tutku meyvesi, carambola, ...	1,4	1,8	4,5	3,7	2,0	14,4	13,2
Ayçekirdeği	0,0	2,5	4,7	3,3	1,6	0,6	0,2
Salatalık	0,3	1,1	2,2	2,5	2,3	3,8	2,8
Konserve	0,3	0,8	0,6	2,5	0,9	0,9	0,8
Limon	2,7	2,0	2,4	2,3	1,9	2,4	2,2
Greyfurt	1,1	0,8	1,3	1,6	0,9	0,9	0,7
Portakal	1,1	0,8	1,1	1,4	1,9	1,9	1,0
Toplam Tarım	20,6	24,8	37,6	51,4	33,6	119,8	110,6
Toplam	232,7	264,4	303,2	272,3	205,1	357,5	422,0

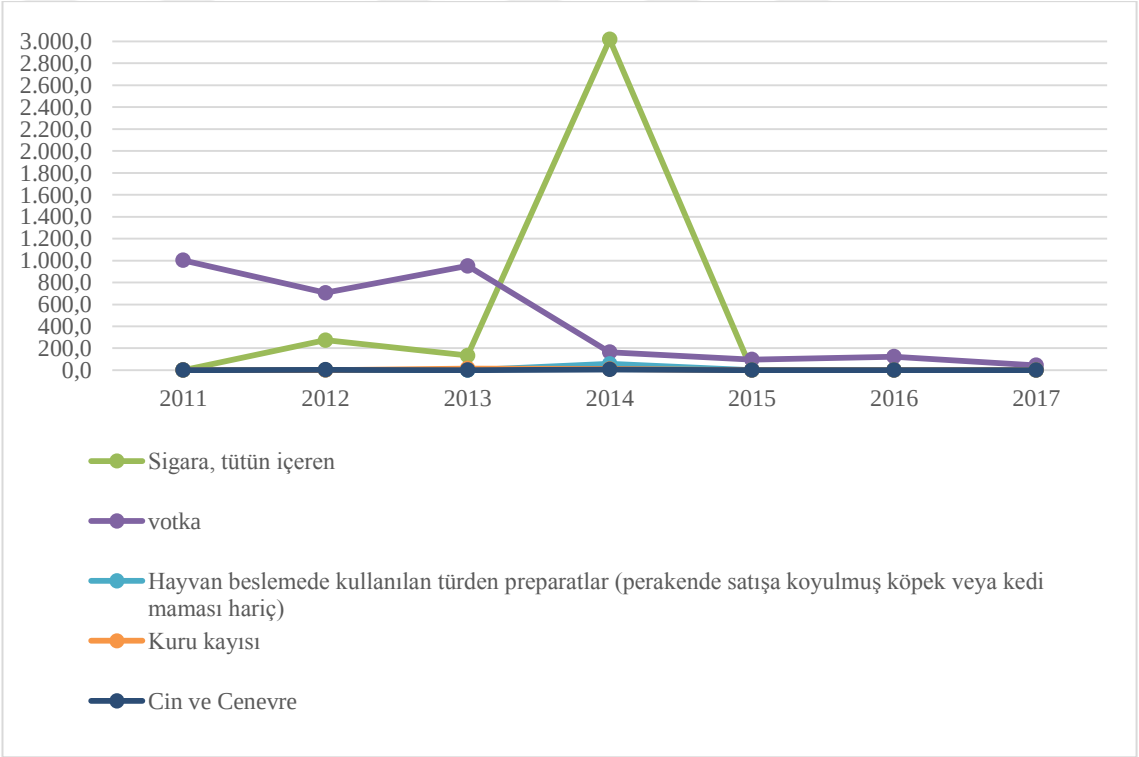

Şekil 4.17 Türkiye'nin Belarus'a Tarım Ürünleri İhracatı (İlk 5 ürün) (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2108i)

Türkiye'nin Belarus'tan tarım ürünleri ithalatı ise oldukça kısıtlı olup, 2014 yılına kadar 1 milyon ABD dolarının altında gerçekleşmiştir. 2014 yılında ise 3 milyon ABD doları tutarındaki sigara ithlatatı neticesinde toplam ithalat 3,3 milyon ABD doları seviyesine yaklaşmıştır. Sigara ithalatında yaşanan bu durum yalnızca 2014 yılına mahsus olup, daha önceki yıllarda 300 bin ABD doları tuttarında dahi sigara ithalatı yapılmamış, yine 2014 yılı sonrasında da herhangi bir sigara ithalatı gerçekleşmemiştir. 2017 yılına gelindiğinde, daha önce hiç ithalatı yapılmayan bir tarım ürünü olan tereyağı ithalatı gerçekleştirilmiştir. Bahsekonu tereyağı ithalatı toplamda 9,3 milyon ABD Doları civarındadır ve bu değer 10,9 milyon ABD dolarlık toplam tarım ürünleri ithalatının %85'ini oluşturmuştur. 2017 yılına kadar ithalatı gerçekleştirilmeyen bir diğer tarım ürünü olan süt ve krema ise 2017 yılında 1,3 milyon ABD doları tutarında ithal edilmiştir. 2011 yılından bu yana yıllık yaklaşık 1 milyon ABD doları miktarında Belarus'tan ithal edilen en önemli ürünlerden biri olan Votka ise 2017 yılına gelindiğinde yalnızca 44 bin ABD doları tutarında ithal edilmiştir (Çizelge 4.28).

Çizelge 4.28 Türkiye'nin Belarus'tan Tarım Ürünleri İthalatı (Bin ABD Doları) (Anonim, 2108i)

Ürün Tanımı	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Sigara	0,0	274,0	133,0	3.018,0	0,0	0,0	0,0
Votka	1.003,0	706,0	951,0	164,0	97,0	123,0	44,0
Hayvan beslemede kullanılan türden preparatlar	0,0	0,0	0,0	58,0	0,0	0,0	0,0
Kuru kayısı	0,0	0,0	15,0	11,0	0,0	0,0	0,0
Cin ve Cenevre	0,0	3,0	0,0	7,0	0,0	0,0	0,0
Domates	0,0	0,0	0,0	4,0	0,0	16,0	0,0
Capsicum veya Pimenta cinsinin taze veya soğutulmuş meyveleri	0,0	0,0	0,0	2,0	0,0	0,0	0,0
Tereyağı	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	9.379,0
Süt ve krema	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1.304,0
Dondurulmuş meyve ve kuruyemişler	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	122,0	117,0
Tarım Ürünleri Toplamı	1.571,0	1.099,0	1.113,0	3.264,0	97,0	292,0	10.946,0
Tüm Ürünler Toplamı	128.581,0	145.217,0	167.813,0	161.346,0	132.770,0	83.999,0	133.430,0

Şekil 4.18 Türkiye'nin Belarus'tan Tarım Ürünleri İthalatı (İlk 5 Ürün) (Bin ABD Doları) (Anonim, 2108i)

4.2.3. AB'nin Belarus ile Tarım Alanında İlişkileri ve Tarımsal Ticareti

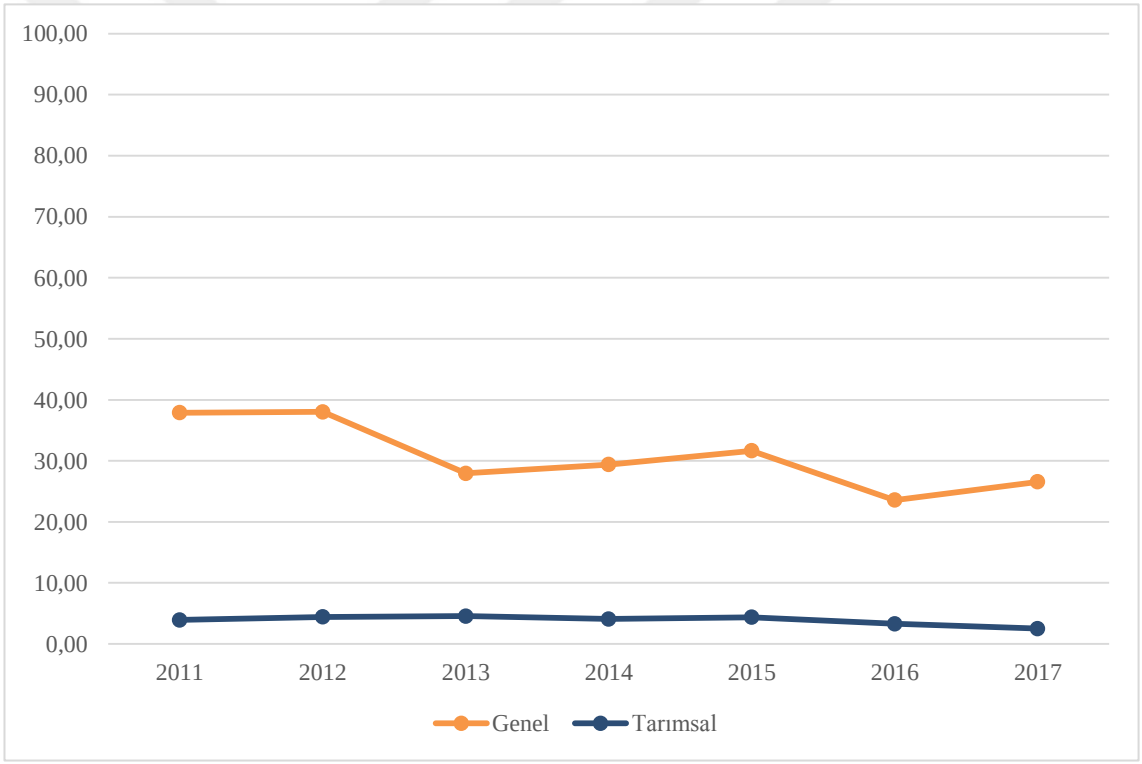
AB ile Belarus arasında tarım ve tarımla birlikte olan sektörleri ilgilendiren bir ikili anlaşma bulunmamakla birlikte, Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ve Uluslararası Bitki Koruma Konvansiyonu (IPPC) gibi çok taraflı oluşumların bünyesinde taraflar bir araya gelmektedir. Bununla birlikte AB üyesi birçok ülke ile tarım ve tarımla birlikte olan sektörleri ilgilendiren ikili anlaşmalara imza atılmıştır.

AB ve Belarus arasındaki genel ticarete ilişkin göstergeler incelendiğinde, ülkenin AB toplam ticareti içerisindeki payı oldukça düşük olmakla birlikte 2017 yılı itibari ile AB'nin toplam ticaretinin %0,14'ünü oluşturmaktadır. AB'nin en büyük 50 ticaret ortağından biri olan Belarus, AB ile toplam yaklaşık 14 milyar ABD dolarlık ticaret hacmine sahiptir. 2011 yılından bu yana toplam ticaret hacmi 26 milyar ABD doları seviyelerinden 14 milyar ABD dolarına gerileyerek, %46'lık bir düşüş yaşamıştır. Belarus'un AB'ye genel ürünler ihracatı ise 2011 yılından 2017 yılına kadar %30 azalış göstererek, 10 milyar ABD doları seviyelerinden 7 milyar ABD dolarına gerilemiştir. 2011 yılında Belarus'un dünyaya olan toplam ticaretinde AB'nin yaklaşık %4'lük pazar payı, 2017 yılına gelindiğinde %36 kayıp göstererek %2,5'a gerilemiştir.

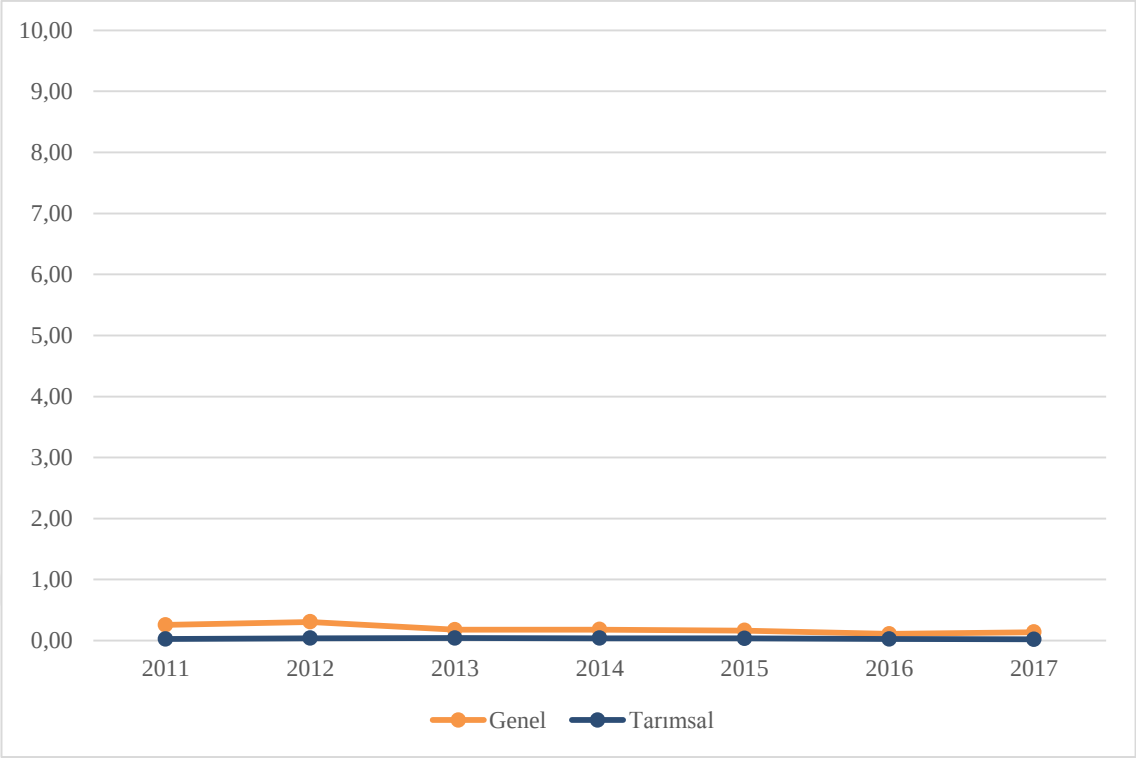
Belarus ve AB arasındaki toplam tarım ürünleri ticareti hacmi 2011-2017 yılları arasında kayda değer bir değişim göstermemiş, yedi yılın ortalaması 1,25 milyar ABD doları seviyelerinde yatay seyretmiştir. Belarus, AB karşısında tarım ürünleri özelinde net ithalatçı konumundadır. 2017 yılı itibari ile AB'nin yaklaşık 1 milyar ABD doları tutarındaki tarım ürünleri ihracatına karşın Belarus'tan 120 milyon ABD doları seviyesinde ithalatı bulunmaktadır. Oransal olarak her iki tarafın birbirlerinin ihracatlarındaki pazar payları incelendiğinde Belarus'un AB'nin tarım ürünleri ihracatındaki payı, 2017 yılı itibari ile %0,01'dir. Buna karşın, AB'nin Belarus tarım ürünleri ihracatındaki payı yine aynı yılda %2,5 seviyesindedir. İki taraf arasındaki nüfus farkı bu durumun ortaya çıkmasındaki en önemli etken olarak öne çıkmaktadır. 2011 yılında tarım ürünleri ihracatı'nın yaklaşık %4'ünü AB'ye gerçekleştiren Belarus, 2017 yılına gelindiğinde yaşanan %37'lik düşüşle, tarım ürünleri ihracatının %2,5'ini AB'ye gerçekleştirmektedir.

Çizelge 4.29 AB ve Belarus Ticaretinde Genel Göstergeler (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018j)

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi		Dış Ticaret Hacmi		AB'nin İhracatında Belarus'un Payı (%)		Belarus'un İhracatında AB'nin payı (%)	
	Genel	Tarım	Genel	Tarım	Genel	Tarım	Genel	Tarım	Genel	Tarım	Genel	Tarım
2011	10.047,4	917,5	15.691,0	150,0	-5.644	768	25.738	1.068	0,17	0,17	37,88	3,93
2012	10.041,9	1.068,9	17.510,3	202,0	-7.468	867	27.552	1.271	0,18	0,20	38,02	4,43
2013	11.483,8	1.249,6	10.396,9	245,4	1.087	1.004	21.881	1.495	0,19	0,21	27,95	4,55
2014	9.907,9	1.253,0	10.605,6	219,4	-698	1.034	20.513	1.472	0,16	0,21	29,39	4,09
2015	6.336,7	1.064,4	8.437,3	183,2	-2.101	881	14.774	1.248	0,12	0,21	31,65	4,36
2016	5.580,3	952,7	5.545,0	133,8	35	819	11.125	1.086	0,11	0,18	23,56	3,29
2017	6.844,2	1.002,7	7.772,6	120,5	-928	882	14.617	1.123	0,12	0,18	26,56	2,51

Şekil 4.19 AB'nin Belarus'un İhracatındaki Yerinin Yıllara Göre Değişimi (Anonim, 2018j)

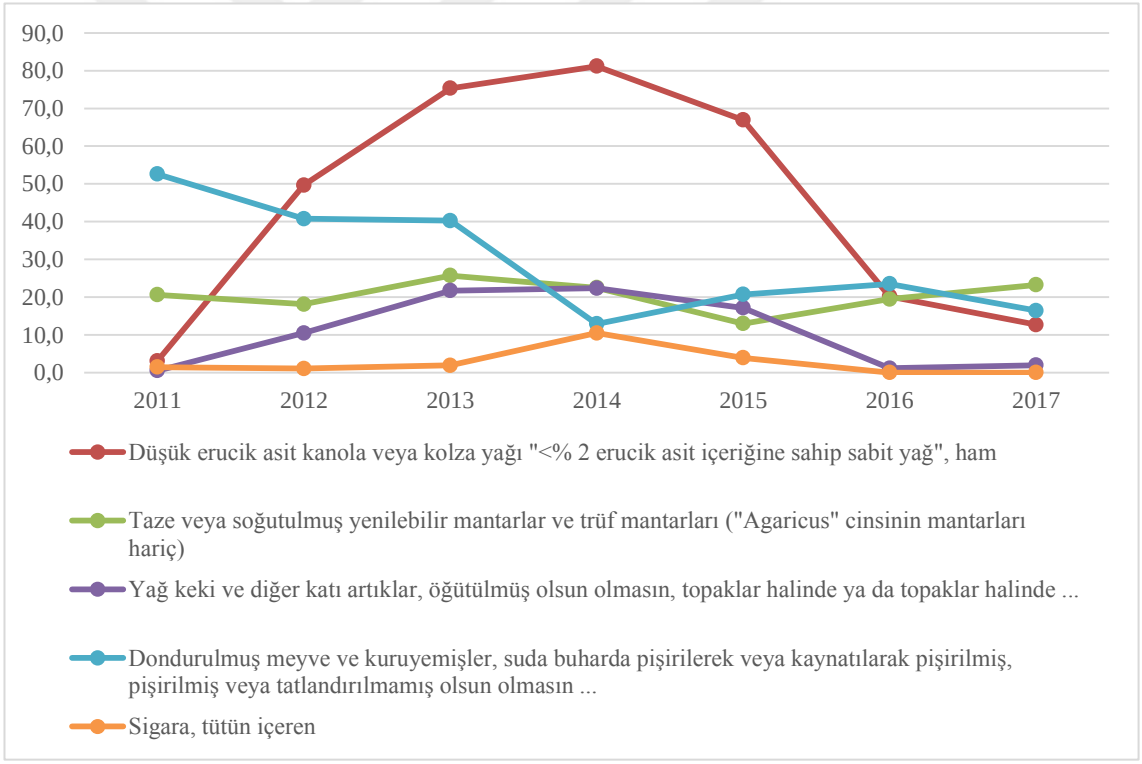

Şekil 4.20 Belarus'un AB'nin İhracatındaki Yerinin Yıllara Göre Değişimi (Anonim, 2018j)

AB'nin Belarus'tan olan tarım ürünleri ithalatı incelendiğinde, Belarus'un AB açısından diğer tarım ürünleri tedarikçileri ile kıyaslandığında yüksek önem ihtiva etmediği söylenebilir. 2011-2017 yılları incelendiğinde, Belarus'un AB'ye ihraç ettiği en önemli ürün olarak 2014 yılında ulaştığı 81 milyon ABD dolarlık değeriyle kolza yağı öne çıkmaktadır. Ancak 2014 yılı sonrasında 2017 yılına kadar AB'ye olan tarım ürünleri ihacatında yaşanan toplam %50'lik düşüşten en çok etkilenen de %85'lik azalışla 13 milyon ABD doları ihracat ile yine kolza yağı olmuştur. Yaşanan toplam tarım ürünleri ticareti ihracatındaki düşüşten etkilenmeyen ve nispi olarak artış gösteren ürünler ise dondurulmuş meyveler ve hayvansal yağlar olmuştur. Buna rağmen 2011 yılında 52 milyon ABD doları tutarındaki ihracat değeriyle dondurulmuş meyve ihracatı son yedi yıl göz önünde bulundurulduğunda %68'lik bir kayıp yaşamaktadır.

Çizelge 4.30 AB'nin Belarus'tan Tarım Ürünleri İthalatı (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018j)

	Belarus'un AB 'ye İhracatı						
Ürün Tanımı	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
Kolza Yağı	3,1	49,7	75,3	81,2	66,9	20,2	12,7
Mantarlar	20,6	18,1	25,7	22,5	13,0	19,5	23,3
Yağ keki	0,5	10,5	21,7	22,4	17,2	1,2	2,0
Dondurulmuş meyve ve kuruyemişler	52,6	40,8	40,3	12,9	20,7	23,5	16,4
Sigara	1,5	1,1	1,9	10,5	3,9	0,0	0,0
Bira	8,6	7,8	9,2	8,5	5,1	4,7	5,6
Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar	6,2	6,5	7,4	7,7	5,1	7,6	11,5
Votka	8,2	7,7	8,3	7,6	5,7	6,2	5,4
Pancarın pekmezi	1,0	2,5	8,9	6,4	7,5	4,5	2,4
Salamura Sebze	5,7	5,9	7,1	6,1	4,2	4,9	4,8
Toplam Tarım	150,0	202,0	245,4	219,4	183,2	133,8	120,5
Toplam	15.691,0	17.510,3	10.396,9	10.605,6	8.437,3	5.545,0	7.772,6

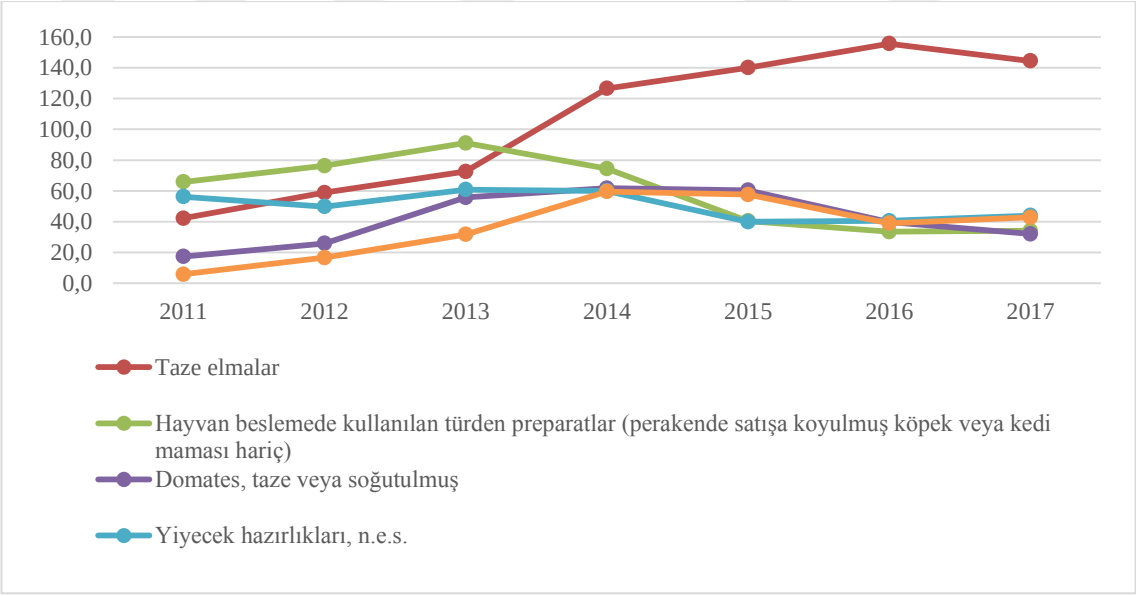
Şekil 4.21 AB'nin Belarus'tan Tarım Ürünleri İthalatı (İlk 5 Ürün) (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018j)

AB'nin Belarus'a tarım ürünleri ihracatı incelendiğinde ise, Belarus'un AB'ye olan tarım ürünleri ihracatına kıyasla daha düzenli bir seyir gözlenmektedir. Belarus'a son yedi yıl içerisinde yıllık ortalama 1,25 milyar ABD doları seviyesinde tarım ürünleri ihracatı gerçekleştiren AB'nin en çok ihraç ettiği tarım ürünü ise 2017 yılı itibari ile

yaklaşık 145 milyon ABD doları tutarındaki taze elmadır. Belarus 2014'te RF ile AB arasında yaşanan Kırım sorununa doğrudan taraf olmasa da bu tarihten itibaren AB'nin Belarus'a gerçekleştirdiği tarım ürünleri ihracatı %25 düşüş göstermiştir. Bahsekonu olay sonrasındaki 2014-2017 yılları arasında, taze elma ihracatı dışında kalan AB'nin Belarus'a ihraç ettiği ilk 10 ürününün 9'unun ihracatı nispi olarak düşüş göstermiştir.

Çizelge 4.31 AB'nin Belarus'a Tarım Ürünleri İhracatı (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018j)

Ürün Tanımı	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Taze elmalar	42,2	58,9	72,6	126,6	140,0	155,6	144,4
Hayvan beslemede kullanılan preparatlar	65,9	76,3	91,1	74,5	40,4	33,5	34,2
Domates	17,4	25,9	55,7	61,8	60,5	39,8	32,0
Gıda preparatları	56,3	49,8	60,8	60,0	39,9	40,6	44,0
Şeftali	5,9	16,6	31,7	59,6	57,6	39,0	42,9
Armut	0,0	14,2	29,9	58,7	47,2	45,7	48,6
Mantar	6,6	7,0	28,9	28,8	11,5	22,7	23,9
Mandarin	23,9	27,8	29,4	27,4	22,9	16,1	0,0
Hurma	0,0	9,1	19,0	25,8	18,8	12,7	18,2
Süt ve krema	0,0	0,0	0,0	25,5	17,5	33,4	1,5
Tarım Ürünleri Toplam	917,5	1.068,9	1.249,6	1.253,0	1.064,4	952,7	1.002,7
Tüm ürünler	10.047,4	10.041,9	11.483,8	9.907,9	6.336,7	5.580,3	6.844,2

Şekil 4.22 AB'nin Belarus'a Tarım Ürünleri İhracatı (İlk 5 Ürün) (Milyon ABD Doları (Anonim, 2018j)

4.3. Türkiye ve AB'nin Kazakistan ile Tarım Alanında İlişkileri

4.3.1. Kazakistan tarımı ve dünya ticaretindeki yeri

Yüzölçümü itibarı ile dünyanın 4. büyük ülkesi olan Kazakistan, yaklaşık 84,6 milyon hektarlık tarım arazisine sahiptir. Bu alanın, 24 milyon hektarı ekilebilir arazi olup 61,1 milyon hektarı ise meradır. SSCB'nin dağılmasının ardından 1990'lı yılların başlarında tarım sektörü genel ekonomik durgunluktan ciddi ölçüde etkilenmiş ve toplam tarımsal üretim ciddi düşüş göstermiştir. Tarım sektörü, yaklaşık 10 yıllık yoğun bir makroekonomik reform programının ardından düzelme işaretleri vermeye başlamıştır. Sektör, 2000 yılından itibaren diğer sektörlerdeki kadar olmasa da büyümeye başlamıştır.

Kazakistan, tarıma elverişli geniş tarım arazilerine sahip olması beraberinde uyguladığı liberal ekonomi politikaları sayesinde başta hayvansal üretim, hububat üretimi ve işlenmesi olmak üzere tarımsal üretimin etkin şekilde gelişimi için önemli potansiyel vaat etmektedir.

Ülke tarımında 2003 yılında "Toprak Reformu" başlatılmıştır. 2005 yılında "Devlet Tarım ve Gıda Programı" tamamlanmıştır. Ülkenin kuzeyinde yapılmakta olan hububat üretimi tarım sektörü üretiminde en fazla paya sahipken et ve yün üretimi ise diğer önemli üretim kollarıdır. Tarımsal arazinin iyi kalitede olmasına rağmen ülkedeki sert iklim koşulları üretimi zorlaştırmaktadır. Buna ilave olarak çiftçiler için ekipman ve tarımsal girdi temininde zorluklar yaşanmaktadır. Sektörde özelleştirmenin yavaş ilerlemesi de zaten sınırlı olan yakıt, gübre ve tarımsal makine yedek parçalarına erişimi daha da zorlaştırmıştır. Büyük ölçekli devlet çiftlikleri ve kolektif çiftliklerin eski sahiplerine satılması verimliliği olumsuz etkilemiştir. Toprak reformunun yavaş ilerlemesi küçük özel çiftliklerin başarısını engellemiştir.

Son yıllarda gözlenen hububat üretiminden sebze üretimine yöneliş eğilimi sona ermiştir. Kazakistan dünya buğday üretiminde 14. sırada yer alırken ihracatında 10.

sıradadır. Ülkede yetişen hububatın %70'ini buğday oluşturmaktadır ve yıllık ortalama üretim miktarı 14 milyon tonun üzerindedir. Bu üretimin yıllık ortalama 5 milyon tonu ise ihraç edilmektedir. Buğdaya ek olarak, yıllık 2 milyon ton civarında arpa ve az miktarlarda yulaf, pirinç ve mısır üretilmektedir. Son yıllarda yağlı tohum üretimi armış ancak toplam üretim hacmi 1 milyon tonun altında kalmaktadır (Anonim, 2019c).

Kazakistan, Orta Asya devletleri arasında en fazla tarım reformu gerçekleştiren ülkedir. Tarımsal üretimi zorlaştıran bazı faktörlerin olmasına rağmen çiftçilerin üretimden elde ettikleri kazanç, diğer Orta Asya ülkelerine kıyasla daha fazladır. Alım fiyatları uluslararası standartlara göre düşük düzeyde olmakla birlikte bölge geneline göre yüksektir. Tarımdaki reform süreci bölgedeki diğer ülkelere göre oldukça ileri düzeyde olmakla birlikte henüz yeterli düzeye ulaşmamıştır. Tarımsal üretimin gelişmesinin önündeki önemli engellerden biri de arazi satın alma haklarının henüz tam olarak düzenlenmemiş olmasının işleyen bir emlak piyasasının oluşmasına imkân sağlamamasıdır (Anonim, 2014c).

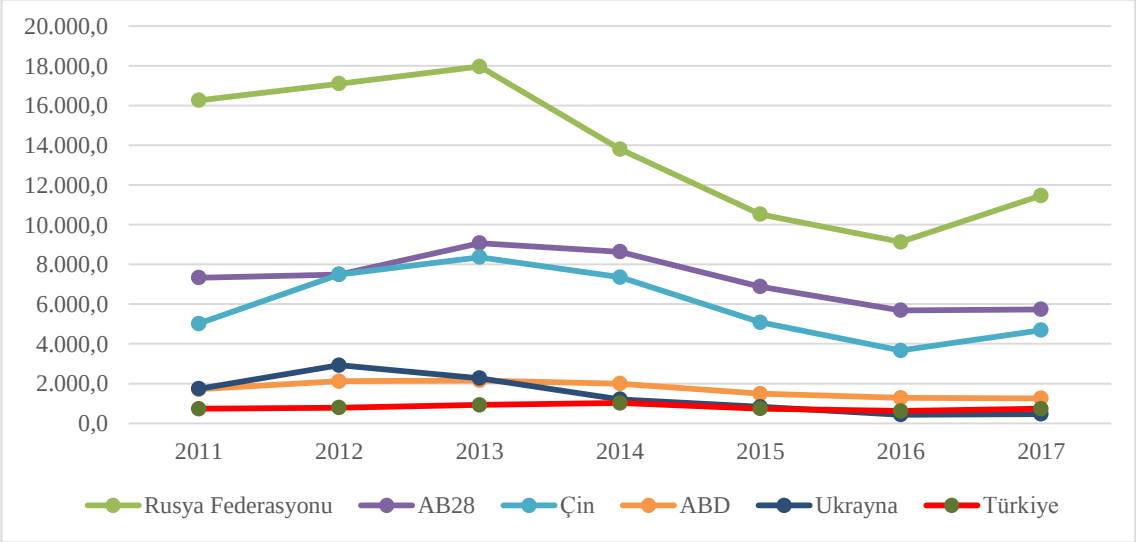
2017 yılı itibari ile Kazakistan'ın en büyük küresel tedarikçisi yine kendisi gibi AEB'nin kurucularından olan RF'den başkası değildir. RF'den gerçekleştirilen yaklaşık 12 milyar ABD dolarlık ithalatın toplam ülke ithalatı içerisindeki payı ise %39,1'dir. RF'yi yaklaşık 6 milyar ABD dolarlık bedel ve %19,6 payla AB takip ederken, 3. en büyük tedarikçi konumundaki Çin'den ise %16'lık pay ile yaklaşık 5 milyar ABD dolarlık ithalat gerçekleştirilmektedir. AEB'nin diğer üye ülkeleri arasında yine sadece Belarus 500 milyon ABD dolarlık değer ve %1,7'lik pay ile 10. en büyük tedarikçi konumundadır. Türkiye ise, 730 milyon ABD dolarlık değer ve %2,5 pay ile Kazakistan'ın tedarikçileri arasında 7. sırada gelirken, yeni AEB üyeleri Kırgızistan ve Ermenistan, ülkenin ithalat gerçekleştirdiği ilk 10 ülke arasında kendine yer bulamamıştır (Çizelge 4.32).

2011-2017 yılları arası Kazakistan'ın toplam ithalatı incelendiğinde, 2013 yılında 49 milyar ABD doları ile zirveyi gören ithalat miktarı 2017'ye gelindiğinde 30 milyar ABD dolarının altına gerilemiştir. Bahsekonu yıllar arasında Kazakistan'ın toplam ithalatı %29 daralma yaşamıştır. Yaşanan bu daralmanın 2014 yılı sonrasında yaşandığı

göz önünde bulundurulmalıdır. Bu dönemde RF başta olmak üzere tüm AEB üyesi ülkelerin ticaretinin daraldığı görülmektedir. Şekil 4.23'ten de izlenebileceği gibi, 2014 sonrasında Kazakistan'ın dünyadan azalan ithalatına paralel olarak en çok ithal ürün tedarik ettiği 10 ülkeden de ithalatı azalmıştır. Ancak Ukrayna, Kazakistan'ın yaşadığı ithalat daralmasından en çok etkilenen taraf olarak ortaya çıkmıştır. RF ile Ukrayna arasında yaşanan Kırım'ın ilhakı sonucunda Kazakistan'ın Ukrayna'dan olan ithalatı, 2014-2017 yılları arasında %61 azalarak 1,2 milyar ABD dolarından, 462 milyon ABD doları seviyesine gerilemiştir.

Çizelge 4.32 Kazakistan'ın Dünya'dan İthalatı (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018k)

	2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017	
Ülkeler	**Değer**	**Pay**	**Değer**	**Pay**	**Değer**	**Pay**	**Değer**	**Pay**	**Değer**	**Pay**	**Değer**	**Pay**	**Değer**	**Pay**
Dünya	38.010,2	100	44.538,1	100	48.804,6	100	41.295,5	100	30.567,2	100	25.174,8	100	29.345,9	100
RF	16.269,1	42,8	17.110,5	38,4	17.971,8	36,8	13.807,7	33,4	10.529,3	34,4	9.129,8	36,3	11.472,9	39,1
AB28	7.337,8	19,3	7.495,5	16,8	9.074,2	18,6	8.636,8	20,9	6.881,1	22,5	5.692,5	22,6	5.739,1	19,6
Çin	5.021,1	13,2	7.497,7	16,8	8.364,5	17,1	7.357,2	17,8	5.087,8	16,6	3.665,7	14,6	4.692,2	16,0
ABD	1.716,1	4,5	2.119,8	4,8	2.155,6	4,4	1.993,1	4,8	1.484,3	4,9	1.277,0	5,1	1.253,5	4,3
Ukrayna	1.734,4	4,6	2.923,0	6,6	2.269,6	4,7	1.208,8	2,9	827,8	2,7	435,5	1,7	462,2	1,6
G. Kore	622,5	1,6	956,7	2,1	1.265,1	2,6	1.067,0	2,6	607,0	2,0	453,1	1,8	567,5	1,9
Türkiye	729,3	1,9	786,1	1,8	926,1	1,9	1.019,4	2,5	741,9	2,4	618,1	2,5	730,1	2,5
Özbekistan	770,6	2,0	817,2	1,8	970,1	2,0	1.017,7	2,5	725,7	2,4	587,8	2,3	735,2	2,5
Japonya	645,1	1,7	904,8	2,0	1.078,5	2,2	924,8	2,2	584,5	1,9	552,9	2,2	413,9	1,4
Belarus	623,4	1,6	675,5	1,5	698,3	1,4	773,8	1,9	488,0	1,6	332,6	1,3	508,6	1,7

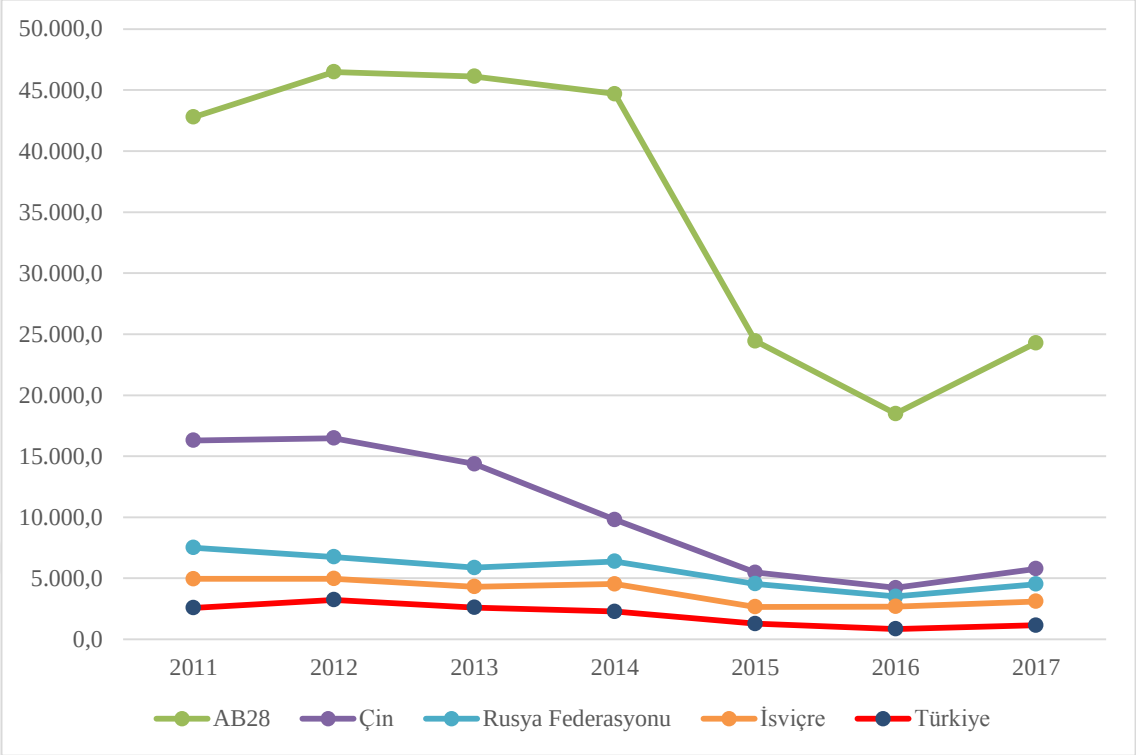
Şekil 4.23 Kazakistan'ın dünyadan İthalatı (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018k)

Kazakistan'ın Dünya'ya olan ihracatı incelendiğinde, 2017 yılı itibari ile AB'nin %50,2'lik pay ile aslan payını aldığı görülmektedir. Türkiye ise Kazakistan ihracatı içerisinde 5. Sırayı 11 milyar ABD doları ve toplamdan aldığı %2,4 pay ile elde etmiştir. AEB ortakları RF'ye olan ihracat 4,5 milyar ABD doları seviyesinde iken ülkenin toplam ihracatından RF'ya düşen pay %9,3'dür. RF gibi Kazakistan'ın da en önemli ihraç kalemi fosil yakıt kaynaklı enerji sektörüdür.

Kazakistan'ın toplam ihracatı 2011 yılından bu yana düşüş göstermektedir. 2011-2017 yılları arasında gerçekleşen %45'lik düşüş neticesinde Kazakistan'ın toplam ihracatı 88 milyar ABD doları seviyesinden 48 milyar ABD doları seviyesine gerilemiştir. Kazakistan'ın ihracatında diğer ülkelerin yeri incelendiğinde yıllara göre bir değerlendirme yapılabilmesi için ülkelerin Kazakistan ihracatındaki oransal payları dikkate alınmalıdır. AB ve RF'nin Kazakistan ihracatındaki payı son yedi yıl içerisinde %50'nin üzerinde seyretmiş, yaşanan gelişmelerden oransal olarak etkilenmemiştir. Ukrayna'nın Kazakistan ihracat pazarı olarak yer ise %3'ten %2,4'e gerilemiştir. Kazakistan'ın en büyük ihracat daralmasını yaşadağı Çin pazarına ihracat ise, 16 milyar ABD doları seviyesinden 5,7 milyar ABD dolarına düşerek %64 kayıp yaşanmıştır. (Çizelge 4.33).

Çizelge 4.33 Kazakistan'ın Dünya'ya İhracatı (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018k)

	2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017	
Ülkeler	**Değer**	**%**	**Değer**	**%**	**Değer**	**%**	**Değer**	**%**	**Değer**	**%**	**Değer**	**%**	**Değer**	**%**
Dünya	88.107,9	100	92.281,5	100	84.698,5	100	79.458,7	100	45.954,4	100	36.775,3	100	48.342,1	100
AB28	42.789,9	48,6	46.478,5	50,4	46.120,0	54,5	44.681,1	56,2	24.445,4	53,2	18.482,7	50,3	24.281,1	50,2
Çin	16.291,5	18,5	16.484,4	17,9	14.373,7	17,0	9.799,4	12,3	5.480,1	11,9	4.214,9	11,5	5.777,7	12,0
RF	7.514,5	8,5	6.747,2	7,3	5.875,3	6,9	6.388,5	8,0	4.547,5	9,9	3.509,2	9,5	4.515,2	9,3
İsviçre	4.952,8	5,6	4.965,2	5,4	4.313,6	5,1	4.539,3	5,7	2.659,3	5,8	2.687,8	7,3	3.100,7	6,4
Türkiye	2.574,4	2,9	3.229,0	3,5	2.603,1	3,1	2.272,4	2,9	1.275,6	2,8	851,1	2,3	1.145,9	2,4
Ukrayna	2.670,5	3,0	2.549,0	2,8	2.041,4	2,4	1.673,0	2,1	1.173,7	2,6	911,2	2,5	1.138,4	2,4
İsrail	1.418,5	1,6	1.535,7	1,7	818,3	1,0	1.479,6	1,9	219,1	0,5	235,6	0,6	130,7	0,3
Özbekistan	1.179,5	1,3	1.343,7	1,5	1.145,3	1,4	1.083,9	1,4	942,3	2,1	922,5	2,5	1.250,3	2,6
Hindistan	48,4	0,1	190,7	0,2	330,9	0,4	1.083,3	1,4	220,1	0,5	414,6	1,1	733,3	1,5
İran	1.077,0	1,2	626,9	0,7	535,7	0,6	892,5	1,1	565,8	1,2	550,9	1,5	484,5	1,0

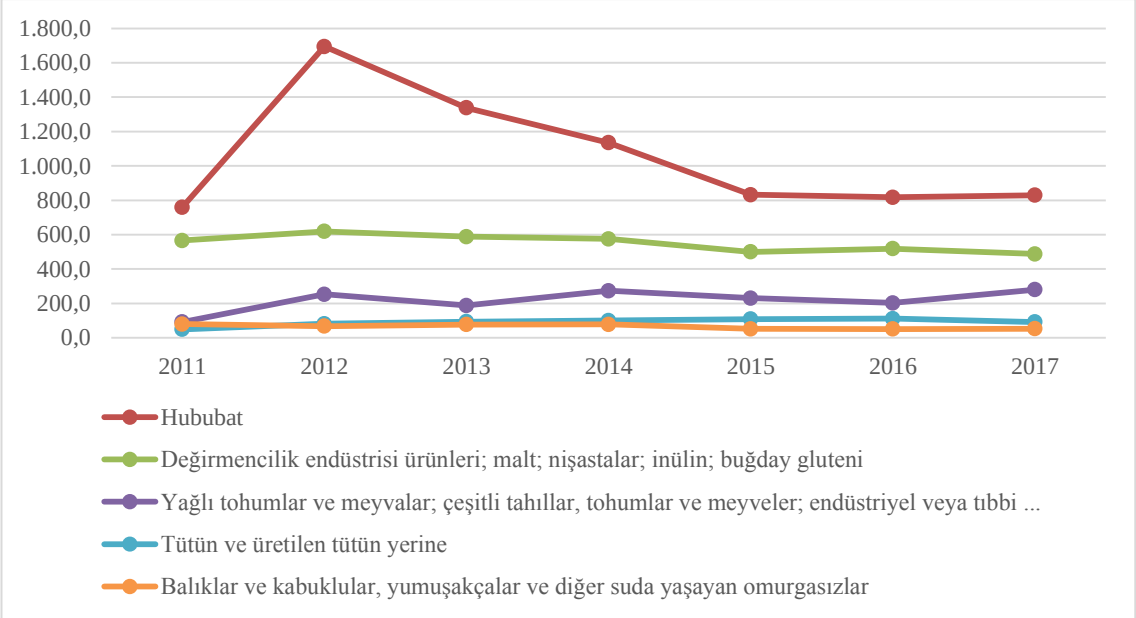
Şekil 4.24 Kazakistan'ın Dünyaya İhracatı (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018k)

Kazakistan'ın dünyaya olan tarım ürünleri ihracatı 2011-2017 yılları arasında %30 artış göstererek 1,8 milyar ABD doları seviyesinden 2,4 milyar ABD doları seviyesine yükselmiştir. Tarım ürünleri ihracatı açısından 2012 yılında 3 milyar ABD doları seviyesini aşan Kazakistan son yıllarda bu seviyeye tekrar yaklaşamamıştır. Ancak Kazakistan tarımsal ihracatı, ülkenin yaşadığı toplam ihracat daralmasından aynı oranda etkilenmemiştir. Bu nedenle 2012 yılında tarım ürünleri ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı %3,3 iken, 2017 yılına gelindiğinde %4,9'a yükselmiştir.

Kazakistan'ın dünyaya ihraç ettiği en önemli tarım ürünleri grubu ise hububatlardır. 2014 yılına kadar 1 milyar ABD doları üzerinde hububat ihracatı gerçekleştiren Kazakistan 2017 yılına gelindiğinde 800 milyon ABD doları seviyesinde kalmıştır. Kazakistan'ın en çok ihraç ettiği 10 tarımsal ürün arasındaki tüm ürünlerde 2011-2017 yılları arasında ihracat artışı yaşanırken, en önemli artış yaklaşık üçe katlanan yağlı tohumlarda, en büyük düşüş ise un ve unlu mamullerde yaşanmıştır. Ancak bahsekonu bu iki ürün Kazakistanın en çok ihraç ettiği 10 tarım ürünleri arasında sırasıyla 2. ve 3. sıralardaki yerlerini korumaktadır.

Çizelge 4.34 Kazakistan'ın Dünyaya Tarım Ürünleri İhracatı (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018k)

Ürünler	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Hububat	759,5	1.694,9	1.338,1	1.135,0	832,5	817,0	829,4
Un ve Unlu Mamuller	565,8	619,4	588,0	574,9	499,8	518,3	487,4
Yağlı tohumlar	91,9	253,0	187,4	273,7	230,6	203,0	279,4
Tütün	49,2	81,7	93,3	100,5	108,4	111,0	92,1
Balıklar ve kabuklular, yumuşakçalar ve diğer suda yaşayan omurgasızlar	79,6	67,3	76,9	77,6	51,6	50,9	52,8
Hayvansal veya bitkisel katı ve sıvı yağlar	43,8	62,5	56,6	62,9	54,1	64,2	116,4
Tahıl, un, nişasta veya süt müstahzarları; pastacılık ürünleri	35,3	48,3	56,4	60,5	63,7	40,3	48,4
Gıda endüstrisindeki kalıntı ve atıklar; hazırlanan hayvan yemi	46,8	68,5	51,1	57,3	44,2	54,4	63,2
İçecekler, alkollü içecekler ve sirke	33,5	37,7	49,6	53,6	46,8	44,5	40,7
Kakao ve kakao müstahzarları	25,6	33,0	39,5	42,4	27,5	27,4	40,5
Toplam Tarım	1.836,7	3.109,2	2.733,4	2.637,7	2.136,2	2.129,3	2.379,0
Dünya	88.107,9	92.281,5	84.698,5	79.458,7	45.954,4	36.775,3	48.342,1

Şekil 4.25 Kazakistan'ın Tarım Ürünleri İhracatı (İlk 5 Ürün) (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018k)

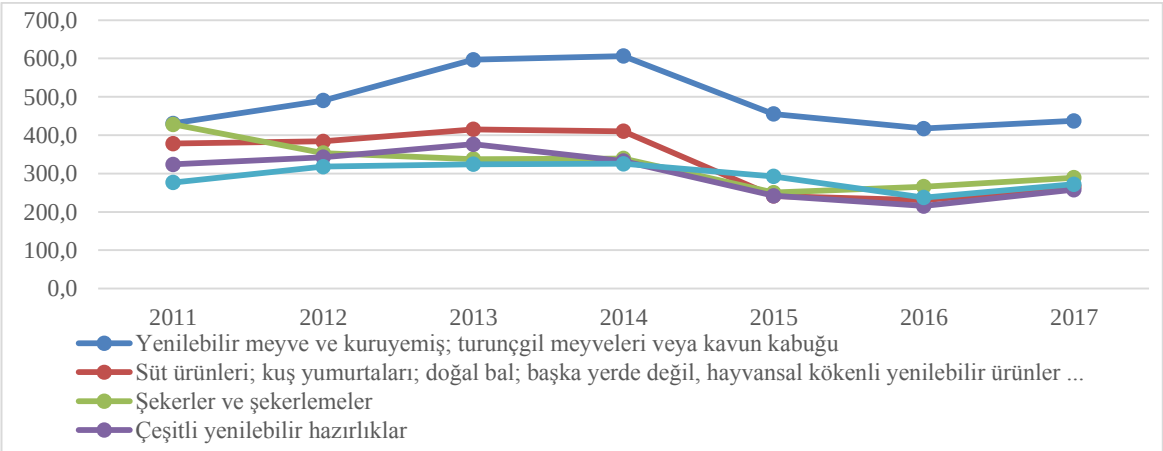
Kazakistan'ın tarım ürünleri ticaretini ele alındığında, tarım ürünleri açısından ülke net ithalatçı konumundadır. Kazakistan'ın en çok ithal ettiği tarım ürünü ise yaş meyvelerdir. Yaş meyve ithalatı 2011-2017 yılları arasında 400 milyon ABD doları seviyesinin altına düşmemiş, 2014 yılında ise 600 milyon ABD dolarını aşarak tepe noktasına ulaşmıştır. 2014 sonrası ülkenin dış ticarette yaşadığı daralmanın da bir getirisi olarak Kazakistan tarım ürünleri ithalatı 2011-2017 yılları arasında %17 kadar

düşüş yaşamıştır. Yaşanan daralma Şekil 4.26'dan da gözlenebileceği gibi tüm tarımsal ürünlerde homojen şekilde ortaya çıkmaktadır.

2017 yılı itibari ile Kazakistan'ın en çok ithal ettiği 10 ürün arasında, 1. sıradaki yaş meyveden sonra gelen ürünler arasında ithalat değerleri açısından büyük farklılıklar yoktur. Yine 2014-2017 yılları arasında, bahsekonu 10 ürünün ithalat miktarlarında süt ürünleri ithalatında yaşanan %46'lık azalma dışında, kaydadeğer bir kayıp yaşanan ürün yoktur (Çizelge 4.35).

Çizelge 4.35 Kazakistan'ın Dünyadan Tarım Ürünleri İthalatı (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018k)

Ürünler	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Yenilebilir meyve ve kuruyemiş; turunçgil meyveleri veya kavun kabuğu	430,8	490,2	596,9	606,3	455,2	417,2	437,2
Süt ürünleri; kuş yumurtaları; doğal bal; hayvansal kökenli yenilebilir ürünler ...	377,9	383,8	415,3	410,3	241,7	230,8	265,6
Şekerler ve şekerlemeler	428,1	353,4	337,5	339,1	250,2	266,0	289,0
Gıda preparatları	323,8	342,7	376,3	332,3	241,9	215,1	257,8
Tahıl, un, nişasta; pastacılık ürünleri	276,5	318,1	324,3	325,5	292,4	237,3	272,0
İçecekler, alkollü içecekler ve sirke	255,0	279,5	307,1	282,7	182,2	167,9	219,0
Kakao ve kakao müstahzarları	229,1	261,4	296,7	253,5	193,2	184,3	197,9
Et ve yenilebilir et sakatatları	254,9	332,4	307,4	252,6	200,0	160,3	205,9
Yenilebilir sebzeler ve bazı kök ve yumrular	214,4	174,0	265,3	251,5	224,5	123,3	158,3
Sebze, meyve, kuruyemiş veya bitkilerin diğer preparatları	205,8	219,4	244,4	243,7	197,4	157,7	189,4
Toplam	4.004,3	4.246,0	4.619,4	4.335,9	3.393,1	3.037,1	3.422,2

Şekil 4.26 Kazakistan'ın Dünya'dan Tarım Ürünleri İthalatı (İlk 5 Ürün) (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018k)

4.3.2. Türkiye'nin Kazakistan ile tarım alanında ilişkileri ve tarımsal ticareti

Kazakistan ile Türkiye arasında, 1995 yılında imza konmuş bir "Hayvan Sağlığı Anlaşması", ve yine 1995 yılında imzalanmış "Kazakistan Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı ile o zamanki adı ile Türkiye Cumhuriyeti Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Arasında Teknik, Bilimsel ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması bulunmaktadır. Ancak anılan işbirliği anlaşması 2005 yılında yürürlükten kalkmış ve hali hazırda yenilenme sürecindedir. 1995 yılında imzalanan ancak aynı şekilde yürürlükte olmayıp yenileme çalışmaları devam eden "Bitki Koruma Anlaşması" da bulunmaktadır (Çizelge 4.36).

Türkiye ve Kazakistan tarım ilişkilerinde mevcut herhangi bir sorun olmamakla birlikte her iki ülke de ilişkilerinde işbirliğine açık ve uzlaşmacı yaklaşımını ortaya koymaktadırlar.

Çizelge 4.36 Türkiye ve Kazakistan Arasında Tarım Alanında İmzalanmış Anlaşmalar (Anonim, 2019e)

Anlaşmanın Adı	İmza Tarihi
Hayvan Sağlığı Anlaşması	15.08.1995
Kazakistan Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Tarım ve Köyişleri Arasında Teknik, Bilimsel ve Ekonomik İşbirliği Anlaşmasının Onaylanması Hakkında Karar	11.07.1995 (Yenileme Sürecinde)
Karantina ve Bitki Koruma Anlaşması	15.08.1995 (Yenileme Sürecinde)
Yeni Sinerji – Ortak Ekonomi Programı	23.05.2012
Yeni Sinerji - Ortak Ekonomi Programı'na ilişkin 2012-2015 Dönemi Eylem Planı	11.10.2012

Kazakistan ile Türkiye'nin karşılıklı genel ticareti incelendiğinde, 2017 yılı verilerine göre Türkiye'nin Kazakistan'dan net ithalatçı durumunda olduğu ortaya çıkmaktadır.

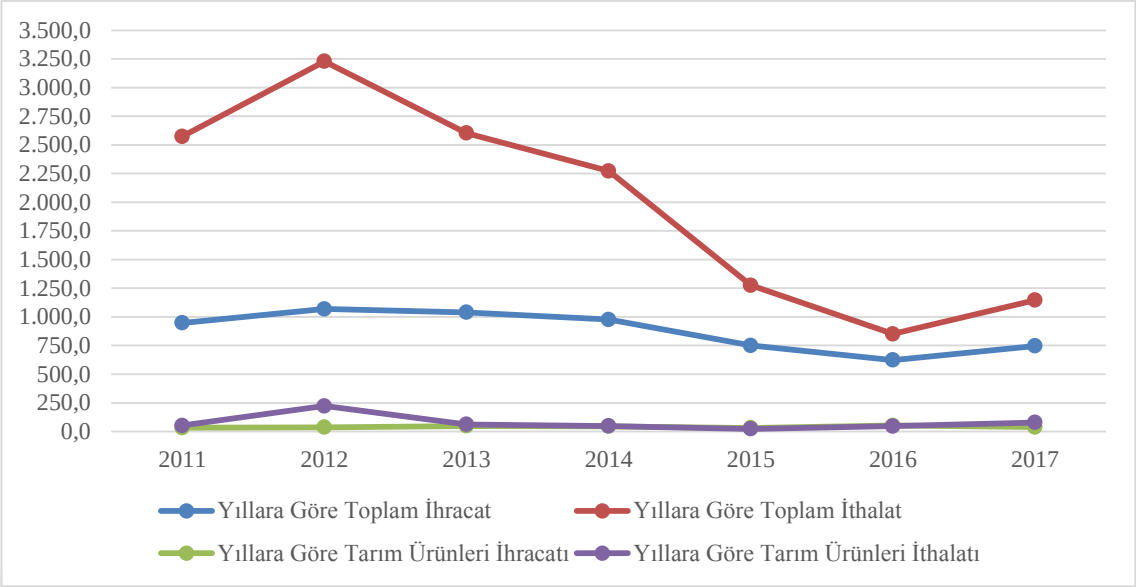
Türkiye'nin Kazakistan'a ihracatı 2011-2017 yılları göz önünde bulundurulduğunda; 2011-2014 yılları arasında 1 milyar ABD doları seviyesindeyken, 2014 yılından 2017 yılına gelindiğinde yıllar içerisinde yaşanan %28'lik düşüş neticesinde 750 milyon ABD dolarının da altına gerilemiştir. Kazakistan'ın Türkiye'ye gerçekleştirdiği ihracat ise yine 2011-2017 yılları arası incelendiğinde; 2011-2014 yılları arasında 2,5 milyar ABD doları seviyesinin üzerinde seyretmiş, 2014-2017 yılları arasında yaşanan

%49'luk düşüş ile Kazakistan'ın Türkiye'ye olan toplam ihracatı 1,1 milyar ABD doları tutarına kadar gerilemiştir. Kazakistan'ın Türkiye'ye olan toplam ihracatında yaşanan bu düşüş, Kazakistan'ın yaşadığı ihracat daralmasına paralel olarak yaklaşık olarak aynı oranlarda gerileme yaşanmıştır.

Türkiye ile Kazakistan'ın karşılıklı tarımsal ticareti mercek altına alındığıdna ise 2017 yılı verilerine göre Türkiye'nin toplam ürünlerde olduğu gibi Kazakistan'dan net ithalatçı konumunda olduğu görülmektedir. Ancak iki ülke arasındaki tarımsal ticaret hacmi, iki ülkenin büyüklükleri göz önünde bulundurulduğunda oldukça düşük seviyededir. 2011-2017 yılları arasındaki ortalama tarım ürünleri ticaret hacmi 110 milyon ABD doları seviyesindedir. Mevcut tarım ürünleri ticaret hacminin %34'ü Türkiye'nin ihracatı, %66'sı da Türkiye'nin Kazakistan'dan ithalatıdır (Çizelge 4.37).

Çizelge 4.37 Türkiye ve Kazakistan Arasındaki Genel ve Tarımsal Ticaret (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018l)

YILLAR	İHRACAT		İTHALAT		DIŞ TICARET DENGESI		DIŞ TICARET HACMI	
	Genel	Tarımsal	Genel	Tarımsal	Genel	Tarımsal	Genel	Tarımsal
2011	947,8	32,7	2.574,4	52,1	-1.626,5	-19,4	3.522,2	84,8
2012	1.068,6	36,7	3.229,0	222,3	-2.160,4	-185,7	4.297,6	259,0
2013	1.039,4	47,9	2.603,1	62,4	-1.563,6	-14,4	3.642,5	110,3
2014	977,5	45,2	2.272,4	48,7	-1.295,0	-3,6	3.249,9	93,9
2015	750,2	32,1	1.275,6	23,1	-525,4	9,0	2.025,7	55,1
2016	623,7	52,8	851,1	46,6	-227,4	6,2	1.474,8	99,4
2017	746,2	38,7	1.145,9	79,3	-399,6	-40,7	1.892,1	118,0

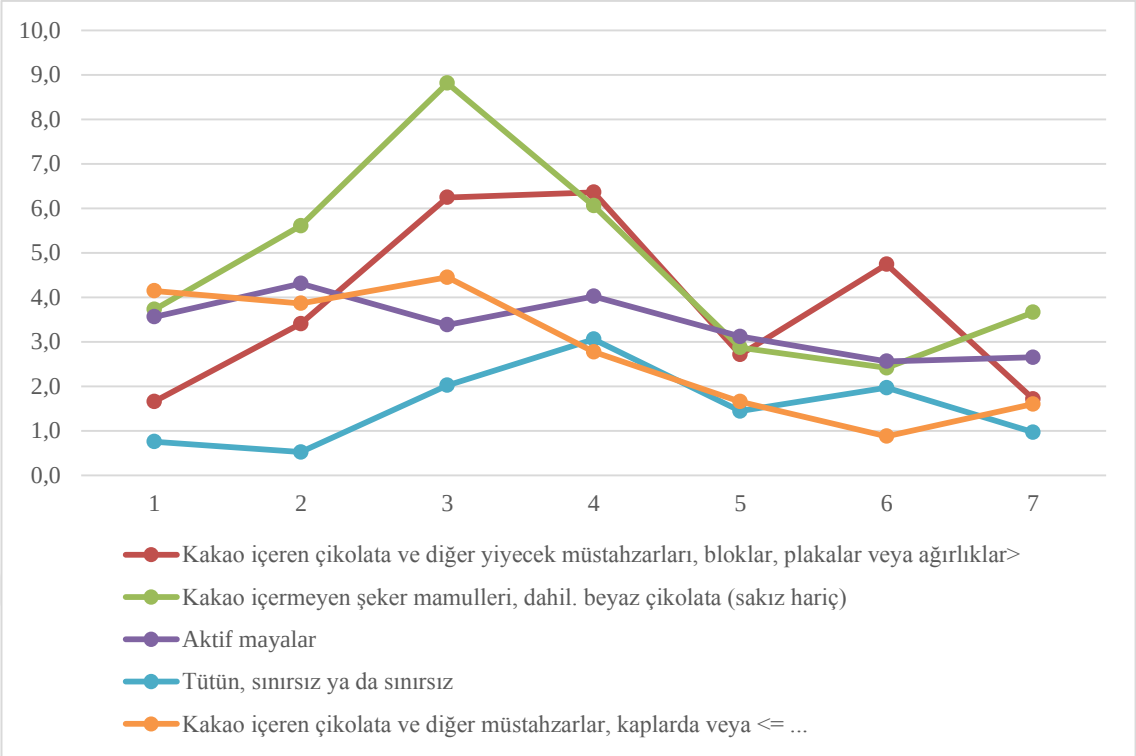

Şekil 4.27 Türkiye'nin Kazakistan'a Toplam ve Tarım Ürünleri İhracatının Yıllara Göre Değişimi (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018l)

2011-2017 yılları arasında Türkiye'nin Kazakistan'a toplam ihracatı içerisinde tarım ürünlerinin payı ortalama %4,8 olmuştur. 2017 yılı itibari ile Türkiye'nin Kazakistan'a en çok ihraç ettiği tarım ürünleri grubu 3,7 milyon ABD doları tutarıyla kakao içermeyen şeker mamulleri olmuştur. Türkiye'nin Kazakistan'a en çok ihraç ettiği 10 tarım ürünü incelendiğinde gıda sanayi ürünlerinin çoğunlukta olduğu ortaya çıkmaktadır (Çizelge 4.38).

Çizelge 4.38 Türkiye'nin Kazakistan'a Tarım Ürünleri İhracatı (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018l)

Ürün Tanımı	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Çikolata ve diğer gıda müstahzarları	1,7	3,4	6,2	6,4	2,7	4,7	1,7
Kakao içermeyen şeker mamulleri	3,7	5,6	8,8	6,1	2,9	2,4	3,7
Aktif mayalar	3,6	4,3	3,4	4,0	3,1	2,6	2,7
Tütün	0,8	0,5	2,0	3,1	1,4	2,0	1,0
Çikolata ve diğer müstahzarlar,	4,1	3,9	4,4	2,8	1,7	0,9	1,6
Ayçekirdeği	0,5	1,3	2,3	2,3	1,6	2,3	2,2
Gıda preparatları	1,2	1,7	1,6	2,0	1,1	1,5	1,7
Bitkisel yağlar ve yağlar ve bunların	2,5	1,4	0,9	1,5	0,7	0,8	0,6
Reçeller, jöleler, marmelatlar, püreler	1,0	1,7	1,6	1,3	1,2	0,1	0,3
Taze veya kuru incir	0,2	0,4	1,4	1,3	0,8	1,1	0,6
Toplam Tarım	32,7	36,7	47,9	45,2	32,1	52,8	38,7
Tüm ürünler	947,8	1.068,6	1.039,4	977,5	750,2	623,7	746,2

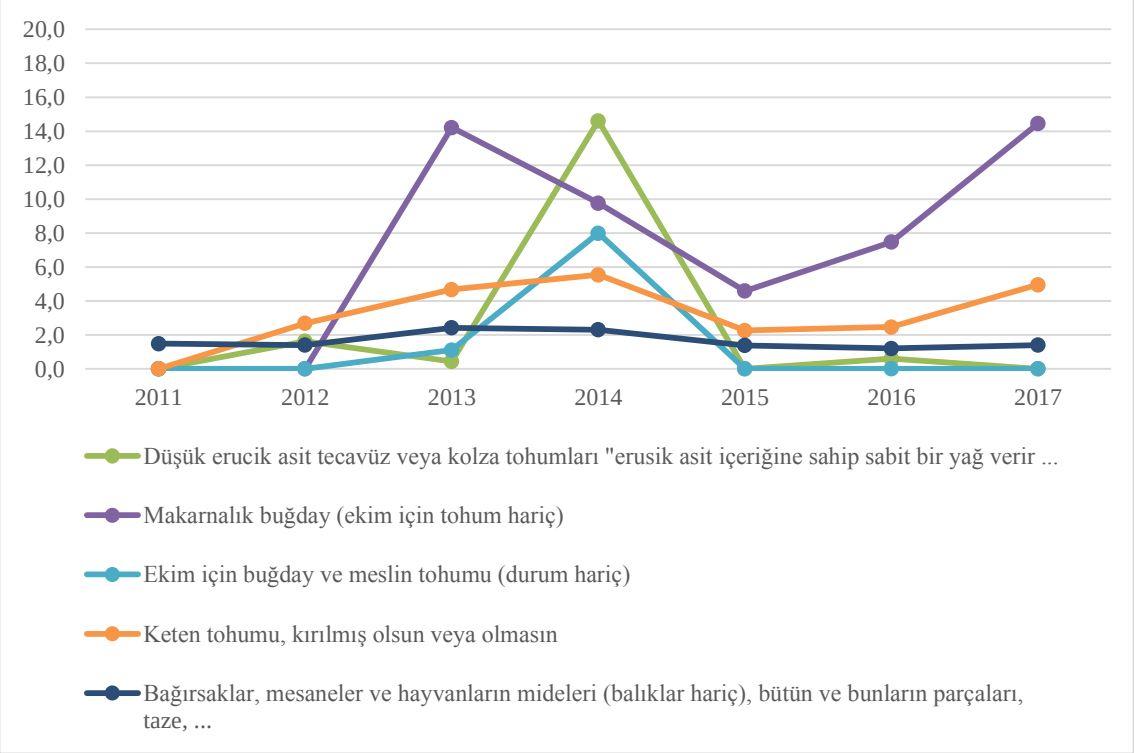

Şekil 4.28 Türkiye'nin Kazakistan'a Tarım Ürünleri İhracatı (İlk 5 Ürün) (Anonim, 2018l)

2011-2017 yılları arasında Kazakistan'dan gerçekleştirilen tarım ürünleri ithalatında dikkat çeken en önemli konu; gerçekleştirilen ithalatın ürün bazında düzenli olarak devam etmeyip belli yıllarda spesifik ürünler üzerinde yoğunlaşmasıdır. Örneğin; bahsekonu yıllar arasında düzenli olarak ithalatı gerçekleştirilen tek ürün hayvan sakatat ürünleri olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak sakatat ürünleri ithalatı da yıllık yalnızca ortalama 1,5 milyon ABD doları seviyesinde gerçekleşmiştir. Bunun dışında Kazakistan'dan tedarik edilen tarım ürünleri çoğuklukla hububat ve yağlı tohumlardır. Kazakistan'dan gerçekleştirilen tarım ürünleri ithalatında Türkiye ve RF arasında yaşanan uçak krizinin etkilerinin ölçülmesi mevcut ticaret hacminin düşüklüğü göz önünde bulundurulduğunda mümkün görülememektedir (Çizelge 4.39)

Çizelge 4.39 Türkiye'nin Kazakistan'dan Tarım Ürünleri İthalatı (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018l)

Ürün Tanımı	Kazakistan'ın Türkiye'ye İhracatı (Milyon ABD Doları)						
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Kolza Tohumu	0,0	1,6	0,4	14,6	0,0	0,6	0,0
Makarnalık buğday	0,0	0,0	14,2	9,8	4,6	7,5	14,4
Ekim için buğday ve mahlût tohumu	0,0	0,0	1,1	8,0	0,0	0,0	0,0
Keten tohumu	0,0	2,7	4,7	5,5	2,3	2,5	5,0
Bağırsaklar, mesaneler ve hayvanların mideleri	1,5	1,4	2,4	2,3	1,4	1,2	1,4
Kurutulmuş, kabuklu mercimek	0,0	0,3	0,1	1,8	4,0	24,3	38,4
Buğday ve mahlût	0,0	210,9	35,0	1,7	8,4	5,1	16,3
Kolza	0,0	0,3	2,7	1,6	0,0	0,0	0,0
Dondurulmuş balık filetosu	0,0	2,3	0,6	1,4	0,5	0,0	0,0
Ayçekirdeği (kırılmış olsun olmasın)	0,0	0,0	0,3	0,5	0,1	0,2	0,1
Tarım Ürünleri Toplamı (HS 1-24)	52,1	222,3	62,4	48,7	23,1	46,6	79,3
Tüm Ürünler Toplamı	2.574,4	3.229,0	2.603,1	2.272,4	1.275,6	851,1	1.145,9

Şekil 4.29 Türkiye'nin Kazakistan'dan Tarım Ürünleri İthalatı (İlk 5 Ürün) (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018l)

4.3.3. AB'nin Kazakistan ile tarım alanında ilişkileri ve tarımsal ticareti

2004 ve 2007 genişlemelerinden sonra AB'nin genişlemesinin doğuya doğru ilerlediği ve yapılacak yeni ortaklık BDT ülkeleri ve diğer doğu bloğu ülkeleri ile kurulma çabası gözlemlenmektedir. Bu bağlamda Orta Asya'nın en önemli ticari ve siyasi oyuncularından olan Kazakistan ile olan ilişkilerin, diğer her alanda olduğu gibi tarım alanında da derinleştirilmesinin gerektiğinin farkında olan AB, bu minvalde adımlar atmaktadır.

Çizelge 4.40 AB ve Kazakistan Arasındaki Anlaşmalar (Anonim, 2018c)

Anlaşmanın Adı	İmza Tarihi
Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması	01.05.2016

Bu kapsamda AB'nin 2005 yılında BDT ülkeleriile olan tarımsal ihracatı 9 milyar ABD doları seviyesinden, 2013 yılında 23 milyar ABD dolarına yükselmiştir. İthalat değerleri ihracat kadar dramatik bir yükseliş göstermese de aynı zaman periyodu içerisinde 5,3 milyar ABD dolarından 10,5 milyar ABD dolarına çıkarak, ikiye katlanmıştır. Kazakistan'ın da aralarında bulunduğu bu ülkeler, tarımsal ticaret dengesini kendi lehlerine çevirmek adına zaman içerisinde çeşitli reform ve düzenlemelere gitmişse de, sahip olduğu tarımsal çeşitlilik sayesinde AB her zaman avantajını korumuştur.

Kazakistan tarım ürünleri işleme tesislerinin yenilikçilik rayına oturtulmasının sağlanması önem taşıdığı, geleneksel sektör olarak kabul edilen tarım sektöründe küresel gıda talebi artmaya devam edeceği ve bu konuda AB ile yapılacak her türlü işbirliği ülke için büyük önem arz etmektedir. Sektörün sanayileşerek, dış koşullara bağımlılığın azaltılması gerektiği hükümet yetkililerince de belirtilmiş ve Kazakistan 2050 programının tanıtımında altı çizilmiştir. AB'nin de Kazakistan tarımının gelişmesinde öncelikli gördüğü, şeffaf fiyatlandırma mekanizmaları kurulması ve etkin bir arazi piyasası kurulması önem taşımaktadır. Tarımda ekonomik faaliyetin gelişimine, çiftçilik kooperatifleşmesi sürecine, etkin arazi kullanımına mani olan bütün

engeller ortadan kaldırılmasının gerekliliği yine hem Kazakistan yönetiminin hem de AB'nin Kazakistan tarımının geleceğine yönelik görüşüdür (Anonim, 2015c).

2017 yılı itibarı ile Kazakistan ve AB toplam ürünler ticareti incelendiğinde; Kazakistan'ın AB'ye karşı net ihracatçı konumunda olduğu görülmektedir. 2011-2017 yılları arasında Kazakistan ve AB'nin toplam ticaret hacmi ortalama 43 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Ancak daha önce de belirtildiği üzere Kazakistan dış ticaretinde yaşanan daralma AB ile olan ticaretinde de etkili olmuştur. 2011 yılında 51,5 milyar ABD doları seviyesinde olan ticaret hacmi, 2017 yılına değin toplamda %41 azalarak 30 milyar ABD dolarına gerilemiştir.

Kazakistan'ın AB'ye olan ihracatı 2017 yılı itibari ile 24 milyar ABD doları seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu değer 2011'deki 43 milyar ABD doları seviyesinden yaklaşık %42 düşüş göstererek 24 milyar ABD dolarına kadar gerilemiştir. Bahsekonu ihracatın en büyük kalemi 21 milyar ABD doları ile petrol ürünleridir.

Kazakistan'ın AB ile olan tarımsal ticaret hacmi ise 2011-2017 yılları arasında ortalama 660 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Bahsekonu yıllar arasında toplam ticaret hacminde yaşanan daralma tarım ürünleri ticaretine yansımamış, genel ticarete kıyasla daha düzenli seyretmiştir.

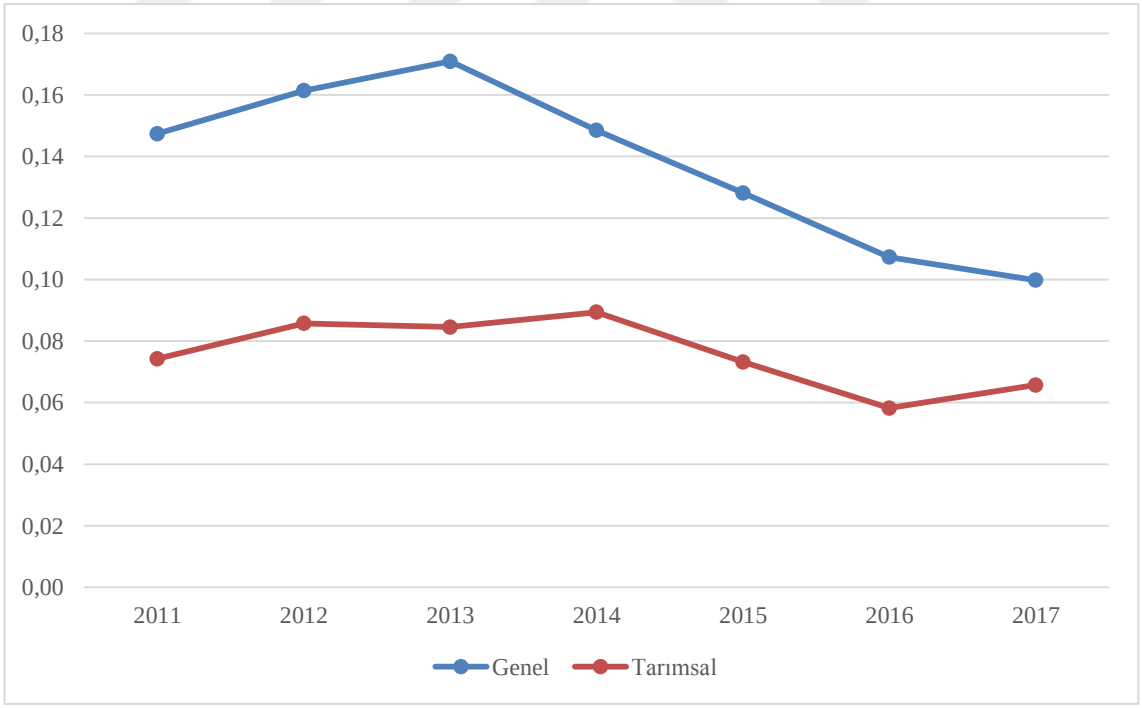
2017 itibari ile Kazakistan'ın dünyaya olan toplam ihracatında AB'nin payı %50 olmuştur. Bu değer 2011-2017 yılları arasında ortalama %52'dir. 2014 yılında AB ve RF arasındaki anlaşmazlık sonrasında miktar olarak büyük oranda azalma yaşanmış olsa da oransal olarak AB, Kazakistan'ın en büyük pazarı olma özelliğini korumuştur. Kazakistan'ın AB'ye olan tarım ürünleri ihracatı ise 2017 yılı itibari ile 200 milyon ABD doları seviyesinde gerçekleşmiş ve AB'ye yapılan tarım ürünleri ihracatı toplam dünyaya yapılan tarım ürünleri ihracatının %9'unu oluşturmuştur.

2017 itibari ile AB'nin dünyaya olan toplam ihracatında Kazakistan'ın payı %0,1 olmuştur. Bu değer 2011-2017 yılları arasında ortalama %0,13'dür. AB'nin Kazakistan'a olan tarım ürünleri ihracatı ise 2017 yılı itibari ile 375 milyon ABD doları

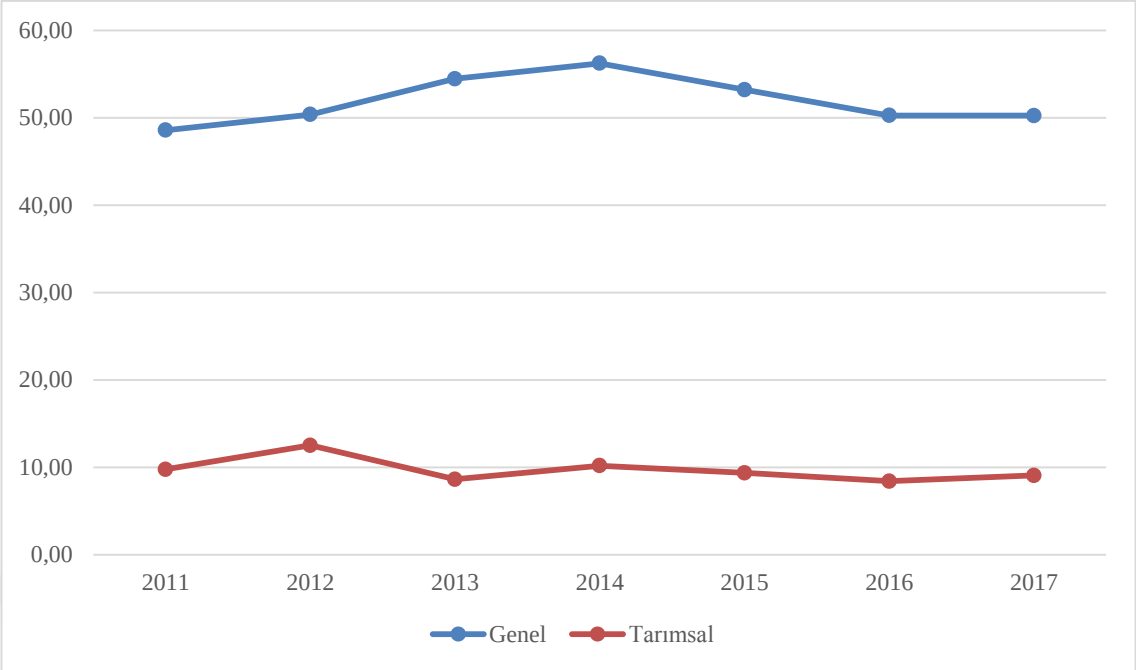
olarak gerçekleşmiş ve Kazakistan'a yapılan tarım ürünleri ihracatı, dünyaya yapılan toplam tarım ürünleri ihracatının yalnızca %0,07'sini oluşturmuştur.

Çizelge 4.41 AB ve Kazakistan Ticaretinde Genel Göstergeler (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018m)

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi		Dış Ticaret Hacmi		AB'nin İhracatında Kazakistan'ın Payı (%)		Kazakistan'ın İhracatında AB'nin payı (%)	
	Genel	Tarım	Genel	Tarım	Genel	Tarım	Genel	Tarım	Genel	Tarım	Genel	Tarım
2011	8.752,9	408,7	42.789,9	179,2	-34.037	229	51.543	588	0,15	0,07	48,57	9,76
2012	9.174,5	464,5	46.478,5	389,0	-37.304	76	55.653	854	0,16	0,09	50,37	12,51
2013	10.243,6	499,0	46.120,0	236,0	-35.876	263	56.364	735	0,17	0,08	54,45	8,64
2014	8.944,0	531,3	44.681,1	268,5	-35.737	263	53.625	800	0,15	0,09	56,23	10,18
2015	6.745,0	379,3	24.445,4	199,9	-17.700	179	31.190	579	0,13	0,07	53,19	9,36
2016	5.596,4	308,4	18.482,7	179,2	-12.886	129	24.079	488	0,11	0,06	50,26	8,41
2017	5.700,6	375,7	24.281,1	215,8	-18.580	160	29.982	591	0,10	0,07	50,23	9,07

Şekil 4.30 AB'nin İhracatında Kazakistan'ın Payı (% Pay olarak) (Anonim, 2018m)

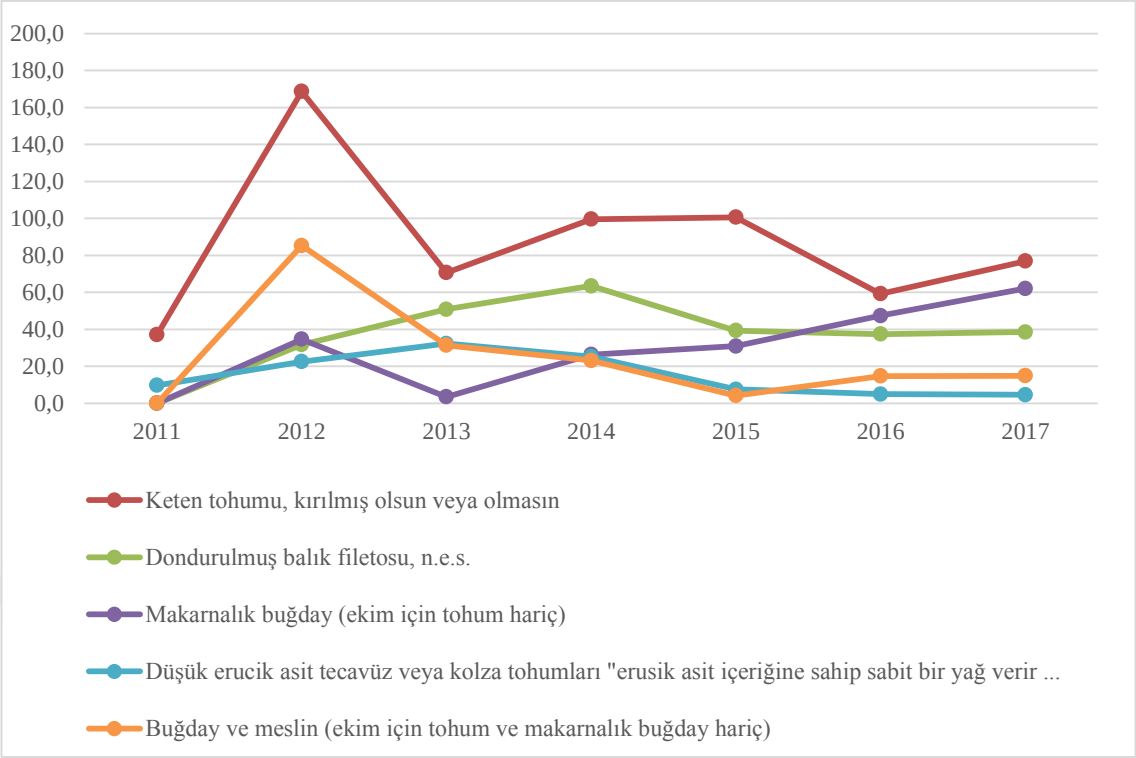

Şekil 4.31 Kazakistan'ın İhracatında AB'nin Yeri (% Pay olarak) (Anonim, 2018m)

AB'nin Kazakistan'dan tarım ürünleri ithalatı incelendiğinde; 2017 yılı itibari ile en çok ithal edilen ürün 77 milyon ABD dolarlık değeriyle keten tohumudur. 2011-2017 yılları arasında, keten tohumu Kazakistan'dan tedarik edilen en önemli ürün olarak ortaya çıkmaktadır. AB'nin Kazakistan'dan en çok ithal ettiği ilk 10 ürün incelendiğinde yağlı tohumlar ve hububatın yanı sıra balıkçılık ürünlerinin başı çektiği görülmektedir (Çizelge 4.42).

Çizelge 4.42 AB'nin Kazakistan'dan Tarım Ürünleri İthalatı (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018m)

Ürün Tanımı	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Keten tohumu	37,1	168,7	70,7	99,5	100,6	59,2	76,9
Dondurulmuş balık filetosu	0,0	31,7	50,8	63,4	39,3	37,4	38,6
Makarnalık buğday	0,0	34,7	3,4	26,3	30,9	47,4	62,1
Kolza tohumu	9,7	22,5	32,3	25,2	7,5	4,9	4,6
Buğday ve mahlût	0,0	85,3	31,3	23,1	4,2	14,7	14,9
Yağ keki ve diğer katı artıklar	0,9	1,7	5,8	7,3	4,3	1,4	6,4
Soya fasulyesi	0,0	5,3	6,4	7,2	1,6	4,5	1,8
Yağ keki ve diğer katı artıklar, öğütülmüş olsun	0,0	0,1	3,0	4,1	2,5	0,0	0,0
Diğer yağ atıkları	1,4	4,0	8,4	2,1	1,7	0,6	0,6
Dondurulmuş balık	0,0	0,4	0,4	1,3	0,5	0,5	0,7
Toplam Tarım	179,2	389,0	236,0	268,5	199,9	179,2	215,8
Toplam	42.789,9	46.478,5	46.120,0	44.681,1	24.445,4	18.482,7	24.281,1

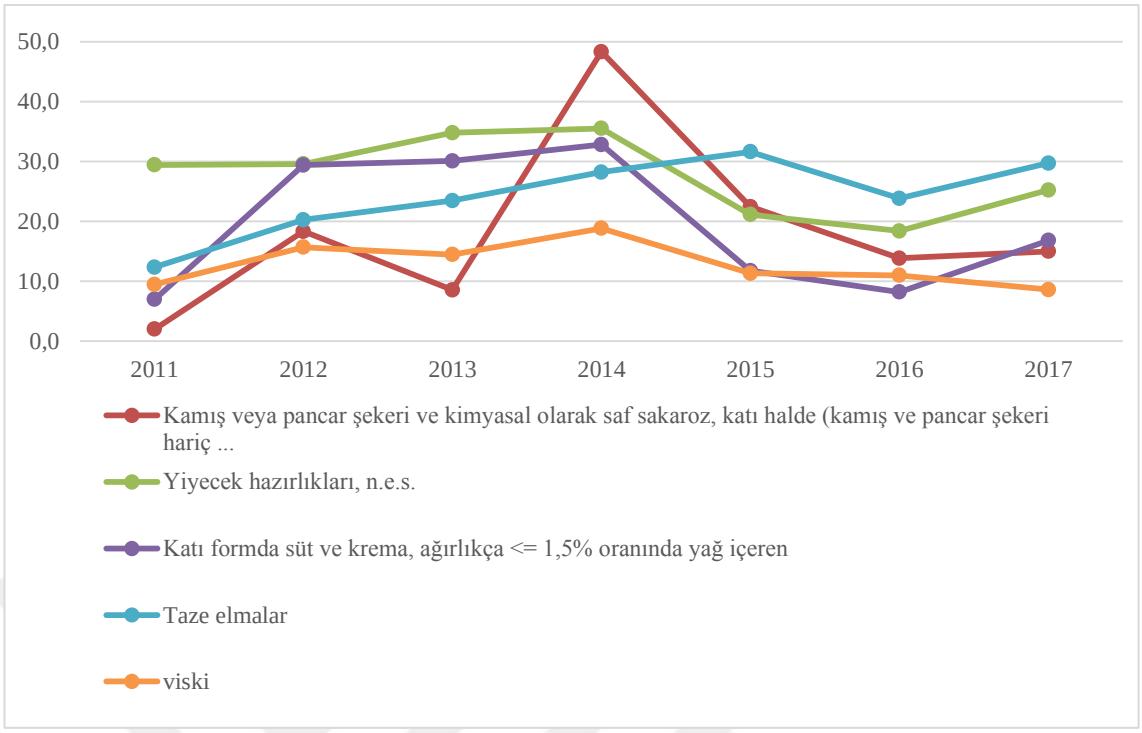

Şekil 4.32 AB'nin Kazakistan'dan Tarım Ürünleri İthalatı (İlk 5 Ürün) (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018m)

AB'nin Kazakistan'a ihraç ettiği tarım ürünleri incelendiğinde; en çok ihraç edilen ilk 10 ürün arasında herhangi bir ürün öne çıkmamakla birlikte, Kazakistan'ın AB'den en çok tedarik ettiği ürün taze elmalar olmuştur. Öyle ki; Kazakistan'a en çok ihraç edilen 10 ürün toplam tarımsal ihracatın yalnızca %37'sini oluşturmaktadır (Çizelge 4.43.).

Çizelge 4.43 AB'nin Kazakistan'a Tarım Ürünleri İhracatı (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018m)

Ürün Tanımı	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Kamış veya pancar şekeri	2,0	18,3	8,5	48,3	22,4	13,8	15,0
Gıda Preparatları	29,4	29,6	34,8	35,5	21,1	18,4	25,2
Süt ve krema,	7,0	29,4	30,1	32,8	11,7	8,2	16,8
Taze elmalar	12,3	20,3	23,5	28,2	31,6	23,8	29,7
Viski	9,5	15,7	14,4	18,8	11,3	11,0	8,6
Sığır hayvanlarının donmuş, kemiksiz etleri	12,4	4,2	9,0	14,5	8,8	3,9	6,4
Sebze tohumları, ekim için	13,2	10,7	9,7	12,1	9,4	7,1	11,3
Kakao çekirdeği	4,3	5,5	6,0	10,3	7,7	8,3	17,0
Soslar ve hazırlanmış soslar için hazırlıklar	7,0	7,6	8,3	10,0	8,1	5,8	4,9
Sular dahil doğrudan tüketim için eklenmiş şeker, tatlandırıcı veya lezzet içeren mineralli ve gazlı	9,7	10,8	10,3	9,8	5,3	3,9	5,6
Tarım Ürünleri Toplam	408,7	464,5	499,0	531,3	379,3	308,4	375,7
Tüm ürünler	8.752,9	9.174,5	10.243,6	8.944,0	6.745,0	5.596,4	5.700,6

Şekil 4.33 AB'nin Kazakistan'a Tarım Ürünleri İhracatı (İlk 5 Ürün) (Milyon ABD Doları) (Anonim, 2018m)

5. SONUÇ

RF gerek yüksek ekonomik gücü, gerekse nüfus büyüklüğü ile AB ve Türkiye için özellikle tarım ürünleri ihracatında önemli bir pazar olma özelliğini korumaktadır. RF'nin iklim koşulları nedeniyle gıda güvencesi konusunda hem bitkisel üretim hem de hayvansal üründe yüksek oranlarda dışarıya bağımlıdır. Ancak, toplam arazi varlıkları içerisinde sulanabilir alanlar oransal olarak küçük bir yüzdeye sahip olsa da RF'nin yüz ölçümü olarak dünyanın en büyük ülkesi olduğu unutulmamalıdır. Özellikle RF'nin güney şeridinde yetiştirilen hububat ve tahılların en büyük alıcısının AB ve Türkiye olduğu düşünüldüğünde, RF'nin AB ve Türkiye açısından ne kadar önemli bir ticaret ortağı olduğu ortaya çıkmaktadır.

2013-2017 yılları arasında Türkiye ve AB'nin, RF başta olmak üzere AEB üyesi ülkelerle genel ve tarımsal ticaretinde hatırı sayılır değişimler yaşanmıştır. Türkiye ve AB'nin, AEB ile olan ticari ilişkileri incelenirken, muhakkak ki AEB ülkelerinin her birinin toplam ticaretteki payları göz önünde bulundurulmalıdır.

Çizelge 5.1 Türkiye ve AB'nin AEB ülkeleri ile genel ve tarımsal ticaretindeki yüzdesel değişim (2013-2017)

		İhracat (% Değişim)		İthalat (% Değişim)		Ticaret Hacmi (% Değişim)		AEB ile ticaret hacmi içerisindeki payı (2017)	
		Genel	Tarım	Genel	Tarım	Genel	Tarım	Genel	Tarım
TÜRKİYE	RF	-52,7	-39,2	-14,5	3,3	-26,9	-18,2	87,0	92,2
	Belarus	39,2	194,1	-20,5	890,9	-15,2	214,0	3,0	3,9
	Kazakistan	-28,2	-19,2	-56,0	27,1	-48,1	7,0	10,1	3,8
	Kırgızistan	-11,5	-42,4	289,0	-17,9	14,6	-28,1	0,0	0,0
	Ermenistan	-84,3	0,0	-99,5	0,0	-96,9	0,0	0,0	0,0
AB	RF	-39,5	-54,5	-46,0	-8,7	-43,4	-48,6	83,1	83,0
	Belarus	-40,4	-19,8	-25,2	-50,9	-33,2	-24,9	5,4	10,1
	Kazakistan	-44,3	-24,7	-47,4	-8,6	-46,8	-19,5	11,0	5,3
	Kırgızistan	-92,2	-90,7	86,0	-11,0	-63,5	-86,8	0,1	0,4
	Ermenistan	-16,9	-14,2	18,0	38,2	-8,0	-10,5	0,4	1,1

RF, 2017 yılı itibari ile Türkiye'nin AEB ile gerçekleştirdiği toplam ticaretin %87'sini, tarım ürünleri ticaretinin de %92,2'sini tek başına gerçekleştirmiştir. 2013-2017 yılları arasında Türkiye ve RF arasındaki toplam ticaret hacmi %27 azalırken, aynı

dönemlerdeki tarım ürünleri ticaret hacmi de %18 gerilemiştir. Benzer şekilde RF, AEB üye ülkeleri arasında toplam ve tarım ürünleri ticaretinde %83'lük pay ile AB'nin en büyük ticaret ortağı olmuştur (Çizelge 5.1). Türkiye ve RF arasındaki ticaret hacmindeki daralmaya benzer şekilde, 2013-2017 yılları arasında AB ve AEB arasındaki toplam ticaret hacmi %43 düşüş göstermişken, tarım ürünleri ticaret hacmi de %49 azalmıştır.

AEB'nin diğer üye ülkeleri ile gerçekleştirilen tarım ürünleri ticaretinin, Türkiye'nin ve AB'nin AEB ile olan tarımsal ticaretlerinin gidişatını değiştirebilecek hacimde olmadığı ve diğer üye ülkelerin incelenen dönemde yaşanan gelişmelerden RF kadar etkilenmediği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle; bu çalışma kapsamında, RF tarafından gerek Türkiye gerekse AB'ye yönelik uygulanan yaptırımların etkilerinin incelenmesinde RF'nin Türkiye ve AB ile olan ticaretinde yaşanan değişimler göz önünde tutularak değerlendirmede bulunulmuştur.

Türkiye ve RF arasındaki tarımsal ticarette yaşanan düşüşün, RF'nin uçak krizi sonrasında uygulamaya aldığı yaptırımların etkisi altında olduğu düşünüldüğünde, en çok etkilenen tarafı Türkiye olmuş; Türkiye'nin RF'ye olan tarım ürünleri ihracatı %39 azalmışken, RF'nin Türkiye'ye olan tarım ürünleri ihracatı %3 artış göstermiştir. Ancak gerçekleşen tüm ihracata bakıldığında, RF'nin Türkiye'ye olan genel ihracatında %14'lük bir düşüş gözlenmiştir.

Türkiye'nin RF'den toplam ithalatının 20 milyar ABD doları seviyelerinde olduğu düşünüldüğünde yaşanan oransal düşüş, değer olarak Türkiye'nin RF'ye toplam tarımsal ihracatından dahi yüksektir. Bu nedenle RF'nin uygulanan yaptırımlardan en az Türkiye kadar etkilendiği söylenebilir. RF tarafından yasaklar kapsamında ithalatı yasaklanan ürünlerin, RF iç pazarında ani fiyat artışlarına ve ürün tedariki sıkıntılarına yol açtığı bilinmektedir. Bu nedenle ürünler özelinde Türkiye ya da AB çiftçisinin karşılaştığı pazar sıkıntılarına karşılık olarak RF vatandaşları da tarım ürünleri fiyatlarında enflasyon ve kısmi kıtlıkla karşı karşıya kalmıştır. Yani yasaklar özelinde bakıldığında Türkiye ve AB çiftçileri, RF'nin ise tüm vatandaşları olumsuz etkilenmiştir.

Aniden ortaya çıkan ticaret yasakları sonrasında, Türkiye'nin ekonomik önem arz eden domates, taze üzüm gibi ürünlerde pazar çeşitliliğinin olmadığı ortaya çıkmıştır. Özellikle raf ömrü az olan tarımsal ürünlerin ihraç edilmeden önce kısıtlı süre taze kalabileceği göz önünde bulundurulduğunda, lojistik etkenlerin de etkisiyle dış pazardaki çeşitlilik azlığı daha çok ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmadan da anlaşılabileceği üzere Türkiye, özellikle Belarus başta olmak üzere RF dışındaki ülkelere olan tarımsal ürün ihracatını artırmaya çalışmış olsa da, gerek RF'nin gerçekleştirdiği ithalatın diğer ülkelere hemen dağıtılamayacak kadar büyük olması gerekse alternatif pazarların nüfus ve ekonomik olarak küçüklüğü nedeniyle başarısız olmuştur. Türkiye'nin ikincil yollardan re-export yoluyla RF pazarına ürünlerini ulaştırma çalışmaları da RF'nin üçüncü ülkelere ürünleri ile ilgili olarak menşe belgesi sunma zorunluluğu getirmesi ile başarısız olmuştur. Her ne kadar Mayıs 2018 sonrasında iki ülke arasındaki ilişkiler normalleşmeye başlamış olsa da yaşanan anlaşmazlıkların tekrarlanmayacağı söylenemez.

Öte yandan AB ile RF ve dolayısı ile AEB arasındaki sorun, RF'nin Kırım'ı ilhakı devam ettikçe sürecek gibi görünmektedir. AB'nin RF'ye uyguladığı yaptırımların boyutu düşünüldüğünde, RF'nin tarım ürünleri alanında uygulamaya aldığı ithalat yasaklarının etkisinin nispeten daha düşük olduğu görülmektedir.

RF'nin uyguladığı yasaklar başta AB domuz eti üreticileri, peynir ve lor üreticileri olmak üzere belirli üretici gruplarını doğrudan etkilemiştir. Buna rağmen AB 2014 yılından bu yana birçok tarımsal üründe yaşadığı ihracat düşüşlerini gerek iç pazarda gerekse dış pazarda çeşitliliğe giderek aşabilmiştir. Ancak, AB'den RF'ye en çok ihraç edilen 5 ürün özelinde konuşmak gerekirse AB'nin ihracat kaybı hemen hemen her üründe RF'nin ithalinden vazgeçtiği miktarda gerçekleşmiştir. Bu nedenle RF'nin AB'ye uyguladığı yasakların RF açısından amacına ulaştığı söylenebilir. Bu nedenle AB'nin kendisinin de büyük bir pazar olduğu göz önünde bulundurulduğunda, dünya'nın geri kalanına ihracatını artırabilecek atılımları henüz gerçekleştiremediği görülmektedir. AB'nin RF ithalat yasaklamaları sonrası süt ve et sektörü özelinde acil maddi yardım paketleri ile çiftçilerini korumaya çalıştığı da bilinmektedir. Buna ek olarak RF domuz eti ve peynir arzını artırabilmek adına domuz eti ve peynir

üreticilerine sübvansiyonlar sağlamaktadır. AB, pazar çeşitliliğini artırabilmek adına gerçekleştirilen çalışmalara da ağırlık vermektedir.

RF, AEB içerisinde ortak olduğu Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Ermenistan'dan ithalat yasaklarına konu olan ürünlerde gerekli desteği görememiştir. RF dışındaki diğer üye ülkelerin tarımlarının RF kadar gelişmemiş olduğu ve tarımın bu ülkelerin birincil uğraşı olmadığı göz önüne alındığında ortaya çıkan sorunun çözümünde RF yalnız kalmıştır.

Gıda arzı güvenliğini sağlayabilmek devletlerin ve hükümetlerin birinci görevi ve önceliği durumundadır. RF'nin 2020 gıda doktrini gibi her ülkenin stratejik ürünlerinde kendi ülke gerçekleri çerçevesinde orta ve uzun vadeli planlarını ortaya koyması gerekmektedir.

Bahsedilen nedenler ve veriler ışığında Türkiye'nin tarımsal ürünler özelinde ihraç pazarlarını genişletmeye ve çeşitlendirmeye ihtiyacı vardır. Tarım ürünleri ihracatından sorumlu kurumlar olan Tarım ve Orman Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve hatta Cumhurbaşkanlığı Gıda ve Sağlık Politikaları Kurulu'nun tarım ürünleri ihraç pazarlarını araştırmak ve geliştirmek adına çalışmalar gerçekleştirerek, başka ülke veya birliklerle yaşanabilecek krizlerin etkisini en aza indirgemek adına çalışmalar yapması gerekmektedir. Bunun için de bahsekonu kurumları veya temsilcilerini kapsayan görevi Türkiye'nin tarım ürünleri ticaretini geliştirmek ve pazar çeşitliliğini sağlamak olan, çokdisiplinli bir kurumun kurulması gerekmektedir. Ana amacı sürdürülebilir bir tarımsal ihracat modeli ortaya koymak olacak olan bu kurum, Türkiye'nin tarımsal ürünler ticaretindeki genelgeçer anlayış olan kriz yönetimi anlayışını terk edip risk yönetimi anlayışına geçiş yapılmasını sağlayacak; oluşturulacak ulusal ve uluslararası tarım ürünleri ticareti politikalarına yön verecektir. Aksi takdirde yaşanacak her siyasi krizin sonrasında uygulanabilecek tarım ticareti ile alakalı yaptırımların sonuçlarından tarımdan geçimini sağlayan çiftçiler başta olmak üzere tüm halk etkilenecektir.

KAYNAKLAR

Allen, D. 1997. "EPC/CFSP, the Soviet Union, and the Former Soviet Republics:Do the Twelve Have a Coherent Policy? (P. d. Elfriede Regelsberger, Dü.) Foreign Policy of the European Union From EPC to CFSP and Beyond, s. 219-235.

Anonim 2010a. Web Sitesi: https://gain.fas.usda.gov/Recent%20GAIN%20Publications/Food%20Security%20Doctrine%20Adopted%20_Moscow_Russian%20Federation_2-11-2010.pdf. Erişim tarihi: 13.02.2017

Anonim 2010b. Web Sitesi: http://oibrussia.org/tr/pdf/BDT%20GUMRUK%20BIRLIGI.pdf Erişim tarihi: 07.19.2015

Anonim 2013. Web Sitesi: http://www.kazakhstan.org.tr/index.asp?sayfa=35 Erişim tarihi: 01.08.2015

Anonim 2013b. Web Sitesi: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf adresinden alındı Erişim tarihi: 12.12.2015

Anonim 2014a. Web Sitesi: mfa.gov.tr: http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa, Erişim tarihi: 08. 17.2015

Anonim 2014b.Web Sitesi: http://eeas.europa.eu/kazakhstan/index_en.htm, Erişim tarihi: 5.10.2014

Anonim 2014c. Web Sitesi: http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Rusya%20Federasyonu/html-viewer-ulkeler;jsessionid=RyG9HJiQutSdtVLD5qO3cfmRoJDU7BfmKX2EPM7YjEK9BIC_cG_z!-2140661453?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160818&_afrLoop=778236261544611&_, Erişim tarihi:19.07.2015

Anonim 2014c. Web Sitesi: http://biskek.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=213785 Erişim tarihi: 07.07.2015

Anonim 2015a. Web Sitesi:http://ekoavrasya.net/Duyuru.aspx?did=181&lang=TR Erişim tarihi:12.05.2015

Anonim 2015b. Web Sitesi: http://www.fao.org/3/a-i4055e.pdf Erişim tarihi:12.05.2018

Anonim 2015c. Web Sitesi: http://astana.be.mfa.gov.tr/Mission.aspx adresinden alındı Erişim tarihi: 20.07.2015

Anonim 2015c. Web Sitesi: http://mfa.gov.by/en/organizations/membership/list/f1d2b5ac3e69e36f.html Erişim tarihi:20.08.2015

Anonim 2015d. Web Sitesi: http://static.government.ru/media/files/GRARiHdNlWbl10wUg3LyPSAJPlDeTnLX.pdf a Erişim tarihi:30.11.2015

Anonim 2015e. Web Sitesi: http://ec.europa.eu/world/agreements/searchByCountryAndContinent.do?countryId=3853&countryName=Russia Erişim tarihi:07.10.2015

Anonim 2016a. (2016). Web Sitesi: http://www.eurasiancommission.org/ru/Documents/APK_ing_n.pdf, Erişim tarihi:07.10.2018

Anonim 2017a. Web Sitesi: http://moskova.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=219910, Erişim Tarihi: 04.07.2017

Anonim 2018a. Web Sitesi: https://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/acc_e.htm: 20.12.2018

Anonim 2018b. Web Sitesi: http://www.eurasiancommission.org/en/act/prom_i_agroprom/dep_agroprom/international/Pages/default.aspx, Erişim Tarihi: 23.11.2018

Anonim 2018c.Web Sitesi: lex.europa.eu/eli/dec/2016/123/oj Erişim Tarihi: 8.12.2018

Anonim 2018d. Web Sitesi: https://eeas.europa.eu/delegations/un-new-york/4080/fact-sheet-eu-armenia-relations_en adresinden Erişim Tarihi: 02.03.2018

Anonim 2018e. Web Sitesi: https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c643%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1 Erişim Tarihi: 10.12.2018

Anonim 2018f. Web Sitesi: http://www.belstat.gov.by/en/ofitsialnaya-statistika/real-sector-of-the-economy/selskoe-hozyaistvo/ Erişim Tarihi: 11.12.2018

Anonim 2018f. Web Sitesi: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c643%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1, Erişim Tarihi: 12.12.2018

Anonim 2018g. Web Sistesi: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c%7c14719%7c643%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1 Erişim Tarihi: 15.12.2018

Anonim 2018h. Web Sitesi: https://www.trademap.org/Product_SelCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c112%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1 Erişim Tarihi: 15.12.2018

Anonim 2018j. Web Sitesi: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c112%7c%7c%7c14719%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c, Erişim Tarihi: 15.12.2018

Anonim 2018k. Web Sitesi: https://www.trademap.org/Product_SelCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c398%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1 Erişim Tarihi: 15.12.2018

Anonim 2018l. Web Sitesi: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c398%7c%7c792%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1 Erişim Tarihi: 15.12.2018

Anonim 2018m. Web Sitesi: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c398%7c%7c%7c14719%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1 Erişim Tarihi: 15.12.2018

Anonim 2019a. Web Sitesi https://ec.europa.eu/food/sites/food/files/ia_eu-russia_ru-eu-import-ban_20171025_unoff-trans-en.pdf

Anonim 2019b. Web Sitesi: https://www.mfa.am/en/international-organisations/6 Erişim Tarihi: 15.02.2019

Anonim 2019c. Web Sitesi: http://www.fao.org/faostat/en/#rankings/countries_by_commodity_exports Erişim Tarihi: 02.02.2019

Anonim 2019d.). Web Sitesi: https://www.fsvps.ru/fsvps/importExport/turkey/enterprises.html?product=312&productType=1&_language=en Erişim Tarihi: 10.04.2019

Anonim 2019e. Web Sitesi: https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Menu/74/Anlasma-Ve-Protokoller Erişim Tarihi: 04.03.2019

Anonim 2108i. Web Sitesi: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c112%7c%7c792%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1 Erişim Tarihi: 05.02.2018

Arı, T., ve Özdal, B. 2015. Uluslararası Sistemde Yeni Düzen Arayışları (s. 301). Uludağ Üniversitesi, Bursa

Avcu, S. A. 2014. Avrasya Gümrük Birliği ve Kırgızistan: Avantajları ve Dezavantajları. Avrasya Etüdleri, 271-272.

Barak, O., ve Abutalipov, M. 2016. Kazakistan Rusya Belarus Gümrük Birliği Anlaşmasının Kazakistan'ın Dış Ticareti Üzerine Etkisi. Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi, 10-12

Bond, I. 2017. The EU, The Eurasian Economic Union ad One Belt, One Road: Can They Work Together? İngiltere: Centre for European Reform, 2-3

Demirdöğen, A., ve Olhan, E. 2014. Türkiye ve Rusya Tarımsal Ticaretinin Politika Değişimi Açısından İncelenmesi. Tarım Ekonomisi Dergisi, 101-111.

Dikkaya, M., ve Bora, A. (2006). Çağdaş Kazakistan'ın Ekonomi Politiği ve Türkiye'nin Yeri. OAKA, 1(2), 123-126.

Ercan, M. 2015. Uluslararası Hukuk Normları Bağlamında Kırım Meselesi: Self Determinasyon Mu? İlhak Mı? The Journal of Academic Social Science Studies. 95-113

Ercan, M., ve Ayata, A. 2018. Değişen Uluslararası Sistemde ABD'nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği. Akademik Bakış Dergisi. 114-129

Hatipoğlu, E. 2001. Rusya-Avrupa Birliği İlişkileri. Avrupa Araştırmaları Dergisi, 119.

Hüseynov, F. 2003. Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Oluşumunun Hukuki Boyutları. 388-401

Keleş, S. Ş. Web Sitesi: http://izto.org.tr/demo_betanix/uploads/cms/yonetim.ieu.edu.tr/6693_1522735475.pdf Erişim Tarihi: 27.11.2018

Mostafa, G., ve Mahmood, M. 2018. Eurasian Economic Union: Evolution, challanges and possible future directions. Journal of Eurasian Studies, 163-172.

Obolenskiy, V. 2004. 'Prisoedineniye Rossii k BTO' (Rusya'nın DTÖ'ye Katılımı). Mirovaya Ekonomika i Mezhdunarodnıye Otnoshenya, 21-22.

Özbay, F. 2010. Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010. Bilge Strateji. 35-77

Pirimbayev, C., ve Ganiyev, C. 2010. Avrasya Ekonomik Topluluğu: Bir İktisadi İşbirliği. INTERNATIONAL CONFERENCE ON EURASIAN ECONOMIES 2010, 82-85

Rivera, P. P., ve Garashchuk, A. (2017). The Eurasian Economic Union and Its Potential Relationship with the European Union. Revista Universitaria Europea, 37-54.

Şanlı, B. 2008. Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Ekonomik Birliğinin Olabilirliği. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. 14-30

Tasmaganbetov, I. 2005. Kazakhstan: From a Strategy of Survival to a Strategy of Prosperity. American Foreign Policy Interests, 3(1), 34.

Tüymebayev, C. 2018, Web Sitesi: http://ekoavrasya.net/duyuru.aspx?did=181&Lang=TR Erişim Tarihi: 25.12.2018

Yiğittepe, L. 2018. Nato ve Rusya arasında Türkiy'nin Güvenlik Algılaması: S-400 Krizi Örneği. yönetim ve ekonomi araştırmaları dergisi. 276-289

Yıldırım, O., ve Stamalieva, M. 2018. Ekonomik Gelişmeler Çerçevesinde Kırgızistan Ekonomisi. EconWorld 2018, Lisbon

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı	:	Tolgahan BAHTİYAR
Doğum Yeri	:	Ordu
Doğum Tarihi	:	28.08.1987
Medeni Hali	:	Evli
Yabancı Dili	:	İngilizce

Eğitim Durumu

Lise	:	Bulancak Anadolu Lisesi (2005)
Lisans	:	Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü (2010)

Çalıştığı Kurum	:	Tarım ve Orman Bakanlığı
Görevi	:	Avrupa Birliği Uzman Yardımcısı (2012-2015)
		Avrupa Birliği Uzmanı (2015- …)